Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 1

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 3

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 3

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΑΣΤΕΡΙΟΥ
ΣΤΟ ΔΙΑΒΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 4

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 5

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΑΣΤΕΡΙΟΥ
ΣΤΟ ΔΙΑΒΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΑΛΕΞΙΟΥ ΓΙΑΝΝΙΟΥ
Ἀρχιμανδρίτου

Ἀθῆναι 2020

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 6

Ἡ παροῦσα ἔκδοση ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμένη μορφή τῆς διπλωματικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν συγγραφέα καί ἐνεκρίθη μέ βαθμό «ἄριστα» στό τμῆμα «Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολόγιας» Διϊδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Ἑλλάδα: Ἐκκλησιαστική Ἱστορία & Πολιτισμός», στίς 22 Δεκεμβρίου τοῦ 2019.

Θερμές εὐχαριστίες γιά τή βοήθεια στόν Δρ. Θεολογίας κ. Γεώργιο Μανώλη.
Στόν κ. Δημήτριο Ματσάκη.

Ἐξώφυλλο, σελιδοποίηση Ε. Ι. Ε.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 7

Τῷ Πανσεβάστῳ μοι
Πατρί καὶ Γέροντι,
Πανοσιολογιωτάτῳ Ἁγιῳ Καθηγουμένῳ
τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου
Ἐφραὶμ Ἀρχιμανδρίτῃ,
υἱικῶς καὶ βαθυσεβάστως
ἀφιερεῖ ὁ πονήσας.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 8

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 9

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ Β΄

Ἀριθ. πρωτ./Π/ΕΞ/ 4054 2020 Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Ἰουλίου 2020

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ κου. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β΄
ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΝΗΜΑ ΤΟΥ ἀρχιμ. ΑΛΕΞΙΟΥ ΓΙΑΝΝΙΟΥ ΜΕ ΤΙΤΛΟ
«ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΒΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ»

Προλογίζω μὲ χαρὰ τὸ πόνημα τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου Ἀλεξίου Γιαννιοῦ, Μετοχιάρη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου, ἡ ὁποία εἶναι Ἱερὸν Μετόχιον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη.

Ἡ συμπλήρωση 1100 χρόνων ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου συμπίπτει μὲ τὴ σχετικὴ συγγραφικὴ καὶ ἐρευνητικὴ δραστηριότητα τοῦ πατρὸς Ἀλεξίου, γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ εὐτυχῆ συγκυρία καὶ εὐκαιρία περαιτέρω ἀνάδειξης τοῦ σπάνιου αὐτοῦ μνημείου, ποὺ κοσμεῖ τὴν ἀττικὴ γῆ. Ἡ ἀνάδειξη αὐτὴ κινεῖται ἤδη πρὸς δύο ἄξονες. Ὁ πρῶτος ἀφορᾶ στὸ κτιριακὸ συγκρότημα, ἀληθινὸ στολίδι πιθανόν τοῦ 10ου μ. Χ. αἰῶνα, μὲ τὸ λίγο μεταγενέστερο Καθολικὸ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τὶς πολὺ σημαντικὲς τοιχογραφίες. Ὁ δεύτερος ἄξονας ἀφορᾶ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς Μονῆς. Ὁ συγγραφέας ἔχει χρεωθεῖ καὶ τὶς δύο αὐτὲς σημαντικὲς ἀποστολὲς καὶ, ὅπως καταδεικνύεται ἀπὸ τὴν παροῦσα ἐργασία, εὐθέως, ὅσον ἀφορᾶ στὸν πρῶτο ἄξονα, περισσότερο ὑπαινικτικά, ὅσον ἀφορᾶ στὸ δεύτερο, ἡ πορεία εἶναι ἰδιαιτέρως θετική.

Παρέχω τὴν ἀρχιερατική μου εὐλογία γιὰ τὴν ἔκδοση, συγχαίρω καὶ εὔχομαι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρεσβείαις τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, νὰ χαρίζει στὸν πονήσαντα καὶ στὴν περὶ αὐτὸν νέα συνοδεία λιπαρὰ τὴν Θεία Εὐλογία, ἐνίσχυση πρὸς τὴν δέουσα ἀνάδειξη τοῦ μνημείου, ἀγλαόκαρπη τὴν μοναχικὴ πολιτεία καὶ τὴν πνευματικὴ διακονία. Εἴθε καὶ ἡ συγγραφικὴ ἐξ ἄλλου παραγωγὴ τοῦ π. Ἀλεξίου νὰ εἶναι πλούσια, πρὸς δόξαν τοῦ Ἁγίου Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ὠφέλεια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

† Ἀθηνῶν Ἱερώνυμος Β΄

ΑΓ. ΦΙΛΟΘΕΗΣ 19-21, 105 56 ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ.: 210 3352300 - FAX: 210 3250349
www.archdiocese.gr, contact@archdiocese.gr

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 10

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 11

ΙΕΡΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΘΗΝΩΝ
ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΣΩΜΑΤΩΝ - ΠΕΤΡΑΚΗ

Ο ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΣ

Με ἰδιαίτερη χαρά χαιρετίζουμε τήν παροῦσα ἐπιστημονική ἐργασία τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου π. Ἀλεξίου Γιαννιοῦ, Ἀδελφοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μονῆς καί Μετοχιάρη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου, ὁ ὁποῖος διακρίνεται γιά τόν ζῆλο πού ἐπέδειξε στήν ἐπαναλειτουργία τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ Μετοχίου.

Ὁ ἴδιος, διακρινόμενος γιά τό φιλάγιον τοῦ χαρακτῆρος του, τό ἐκκλησιαστικό του ἦθος καί φρόνημα, μαζί μέ τήν καλαισθησία καί φιλοκαλλία του, μᾶς δίνει τήν δυνατότητα νά γνωρίσουμε τήν πορεία τῆς Μονῆς Ἀστερίου στό διάβα τῶν αἰώνων, διαπραγματευόμενος μέ ἐπιστημονική ἐπάρκεια καί συνάμα γλαφυρότητα τά ἱστορικά στοιχεῖα πού ἀναδεικνύουν τήν πολιτιστική ἀξία τοῦ μνημείου.

Εἶναι ἀναντίρρητο τό γεγονός, ὅτι ἡ Ἱερά Μονή Ἀστερίου ὑπῆρξε τόπος ἄσκησης, λατρείας, ἀλλά καί πνευματικός λιμένας γιά πλῆθη ἀνθρώπων, ἀπό τήν δημιουργία της ἕως σήμερα. Γι' αὐτό καί ἡ παροῦσα μελέτη ἔρχεται να προσδώσει φῶς σέ ἄγνωστα στοιχεῖα τῆς παρουσίας της, ἀλλά καί τοῦ ἐμπνευσμένου οἰκοδομικοῦ καί εἰκονογραφικοῦ της διάκοσμου.

Τό Ἡγουμενοσυμβούλιο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη καί ὁ ὑπογράφων ἐπιθυμοῦμε ὁλόψυχα νά συγχαροῦμε καί νά εὐχαριστήσουμε τόν π. Ἀλέξιο Γιαννιό γιά τήν ἐπιμελημένη αὐτή ἔκδοση, εὐχόμενοι κάθε παρά Κυρίου εὐλογία στήν ἱερατική του πορεία.

Μετὰ πολλῆς χαρᾶς ἐν Κυρίῳ ὑμνοῦντες
† Ὁ Θαυμακοῦ Ἰάκωβος

ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 14 - 115 21 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 210 7212402, FAX: 210 7218543
e-mail: ima.petraki@hotmail.gr

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 12

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 13

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ..... 15
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς καὶ Μοναστήρια..... 19
Μορφὲς μοναχικῆς ἄσκησης..... 20
α'. Ἐρημητισμός..... 20
β'. Τὸ κοινοτικὸ σύστημα - Οἱ λαῦρες..... 20
γ'. Τὸ κοινοβιακὸ σύστημα..... 21
δ'. Τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα..... 21
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Περὶ Μονῶν καὶ Μοναχῶν..... 25
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ὁ Ὑμηττὸς ἕνα μικρὸ Ἅγιον Ὄρος στὴν Ἀττική..... 37
Α. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ὑμηττοῦ μέσα στοὺς αἰῶνες..... 37
Β. Ὁ Ὑμηττὸς καὶ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα..... 41
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ὀνομασία καὶ Ἱστορία τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀστερίου..... 47
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ἀρχιτεκτονικὴ παρουσίαση τῆς Μονῆς μέσα στὸ χρόνο..... 55
Οἰκοδομικὸ Χρονικὸ τῆς Μονῆς..... 55
Πρώτη οἰκοδομικὴ φάση..... 55
Δεύτερη οἰκοδομικὴ φάση..... 57
Ἡ Μονὴ Ἀστερίου τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20ου αἰ. 65
Τρίτη οἰκοδομικὴ φάση (1959-73)..... 70
Ἡ σημερινὴ κατάσταση..... 77

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 14

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου.....87
ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ἡ Μονὴ Ἀστερίου ἀπὸ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἕως σήμερα.....121
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....143
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....147

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 15

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα ἐργασία, μὲ θέμα: «Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἀστερίου», συντάχθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ Διϊδρυματικοῦ Προγράμματος Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Ἑλλάδα: Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία & Πολιτισμὸς» μὲ ἐπιβλέποντα τὸν Ἐπίκουρο Καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Παναγιωτόπουλο.

Τὰ μοναστήρια σὲ αὐτὸν τὸν τόπο εἶναι ἄρρηκτα δεμένα μὲ τὴ φύση καὶ τήν ἱστορία. Φωλιασμένα σὲ ἀπόκρημνα βράχια, σὲ γκρεμούς, σὲ ἀνεμοδαρμένες πλαγιὲς πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀλλὰ καὶ σὲ καταπράσινες πεδιάδες καὶ γέρικους ἐλαιῶνες, τὰ μοναστήρια ἀποτελοῦν μάρτυρες τῆς ἀγωνίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ πλησιάσει τὸ Θεῖο, μέσα ἀπὸ τὴ σιωπή, τὴ λιτότητα, τὴν ἁρμονία.

Θεμελιωμένα στὶς ἀρχὲς τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ, χτισμένα μὲ τὸ μεράκι τῶν μαστόρων, εἰκονογραφημένα ἀπὸ τὰ ἄξια χέρια ἁγιογράφων, τὰ μοναστήρια ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο σὲ διάφορες στιγμὲς τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καθὼς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, προστατεύοντας καὶ διατηρώντας σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἀνόθευτη τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, τὴν γλῶσσα, τὴν τέχνη καὶ τὴν παράδοση.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἐργασία ἀναφέρεται στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἀστερίου, ἡ ὁποία βρίσκεται μέσα σὲ ἕνα καταπράσινο σημεῖο στὴν πλαγιὰ τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ σὲ ὑψόμετρο 545 μέτρων. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐργασίας γίνεται μία εὐσύνοπτη, ἀλλὰ κατατοπιστικὴ διαδρομὴ στὸν Ὀρθόδοξο Μοναχισμὸ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἕως τὴ σημερινὴ ἐποχή. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο θεωρήθηκε κατάλληλο νὰ γίνει γενικὴ ἀναφορὰ περὶ τῶν Μονῶν καὶ τῶν μοναχῶν γενικά, ὡς πλαίσιο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου στὰ ἑπόμενα κεφάλαια θὰ γίνει μία πρώτη προσπάθεια καταγραφῆς τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Μονῆς Ἀστερίου. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται ὁ τόπος, τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἱδρύθηκε καὶ λειτούργησε ἡ Μονὴ καὶ αὐτὸς ὁ τόπος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ὑμηττό, ὁ ὁποῖος κάλλιστα θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ, λόγῳ τῶν μονῶν, τῶν ἐξωκκλησίων καὶ τῶν ἐγκλειστρῶν ποὺ βρίσκονται διάσπαρτα στὶς ἐκτάσεις του, ὡς ἕνα μικρὸ Ἅγιον Ὄρος τῆς Ἀττικῆς. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Ὑμηττοῦ μέσα στοὺς αἰῶνες καθὼς καὶ στὴν παρουσία τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα στὴν περιοχὴ αὐτή. Στὸ τρίτο κεφάλαιο καταγράφονται οἱ κατὰ καιροὺς ἀπόψεις, ποὺ ἔχουν κατατεθεῖ, σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τῆς ὀνομασίας τῆς Μονῆς Ἀστερίου καὶ γίνεται ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς Μονῆς σύμφωνα μὲ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 16

τὶς ὅποιες ἔγγραφες, προφορικὲς καὶ ἀρχιτεκτονικὲς πηγές.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο γίνειται μία παρουσίαση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς μονῆς μέσα στὸ χρόνο μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὶς οἰκοδομικὲς φάσεις τῆς μονῆς, οἱ ὁποῖες χωρίζονται σὲ τρεῖς περιόδους σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, τὶς ἐπεμβάσεις καὶ τὶς μελέτες ποὺ κατὰ καιροὺς ἔγιναν μὲ στόχο τὴν ἀναπαλαίωση καὶ ἀνακαίνιση ἢ ἀκόμα καὶ αὐτὴ μόνον τὴ συντήρηση τῆς μονῆς.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο γίνεται ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου, ἕναν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένο ναὸ μὲ τροῦλλο, τῆς παραλλαγῆς τῶν σύνθετων τετρακιονίων καθὼς καὶ μία παρουσίαση τοῦ σωζόμενου ἁγιογραφικοῦ διακόσμου τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῆς Τράπεζας τῆς Μονῆς. Στὸ ἕκτο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο παρουσιάζεται ἡ ἱστορία τῆς Μονῆς Ἀστερίου ἀπὸ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἕως σήμερα ἐπιθυμώντας νὰ παρουσιασθεῖ ἡ προσπάθεια ἀνακαίνισης, ἀλλὰ καὶ ἀνασύστασης τῆς Μονῆς μὲ τὴν ἐγκατάσταση νέας ἀδελφότητας.

Τέλος θὰ θέλαμε νὰ ἐκφράσουμε τὶς εὐχαριστίες μας πρὸς τὸν διδάσκοντα καὶ ἐπιβλέποντα καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Παναγιωτόπουλο, γιὰ ὅλη τὴν βοήθεια καὶ συμβουλευτικὴ του καθοδήγηση, μὲ τὴν ἀνάθεση τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐργασίας κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκπόνησής της.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 17

Ἡ θέα ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Μονῆς.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 18

Αἰνεῖτε Αὐτόν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς καὶ Μοναστήρια

Ὁ μοναχισμὸς ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πανάρχαιους ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς ὁ ὁποῖος γνώρισε στὸ διάβα τῶν αἰώνων ἐξελίξεις καὶ σχηματικὲς ἀλλαγὲς στὴν ὀργάνωσή του, ἀλλὰ ἐν τῇ οὐσίᾳ του παραμένει ἀμετάτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος, μὲ σαφῆ προσανατολισμὸ καὶ σκοπό[1].

Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἐμφανίζεται στὴν Ἐκκλησία κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα, ἀλλὰ οἱ ρίζες της ἀνάγονται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχή. Στὶς πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες ἐμφανίζονται χριστιανοὶ ποὺ ζοῦν μὲ ἐγκράτεια καὶ ἄσκηση στὴν προσευχή, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται «ἀσκητές»[2]. Αὐτοὶ δὲν ζοῦσαν ἀπομονωμένοι, ἀλλὰ πάντα κοντὰ στὶς πόλεις καὶ τὶς χριστιανικὲς κοινότητες. Ἡ μεγάλη φυγὴ τῶν χριστιανῶν στὶς ἐρήμους, βέβαια, ἔγινε τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν, ὅταν, προκειμένου νὰ μὴν ἀρνηθοῦν τὴν πίστη τους, κατέφευγαν στὴν ἔρημο, ὅπου οἱ διῶκτες τους δὲν ὑποπτεύονταν τὴν παρουσία τους. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἡ φυγὴ αὐτὴ στὴν ἔρημο διήρκεσε τόσο πολύ, ὥστε ἡ ἔρημος ἀποτέλεσε τελικὰ τὴ μόνιμη κατοικία τῶν χριστιανῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν παύση τῶν διωγμῶν πολλοὶ ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν ὀργανωμένη κοινωνία καὶ προτίμησαν νὰ ἀσκηθοῦν στὴν ἔρημο[3].

Τὸν 4ο αἰῶνα ἡ Ἐκκλησία εἰσέρχεται σὲ μία νέα περίοδο τῆς

1 Ι. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1998, σ. 67.
2 Χ. ΤΖΩΓΑΣ, «Μοναχισμός», *ΘΗΕ*, τ. 9ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 20.
3 Π. ΥΦΑΝΤΗΣ, *Μοναχισμὸς καὶ ἀσκητικὴ γραμματεία στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ χιλιετία, πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 12-13.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 20

ἱστορικῆς της πορείας. Ὁ διωγμὸς παύει, ἡ Κωνσταντίνιος εἰρήνη ἐπικρατεῖ, ἡ Ἐκκλησία πλέον τιμᾶται καὶ προστατεύεται ἀπὸ τὸ κράτος, ἀποκτᾶ πλούτη, προνόμια. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐμφανή ἐκκοσμίκευσή της. Τότε ἀκριβῶς τὸ παράδειγμα τῶν ὀλίγων μεμονωμένων ἀναχωρητῶν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων βρίσκει μυριάδες μιμητῶν. Ἱδρύονται Σκῆτες, Λαῦρες, Κοινόβια μεγάλα καὶ πάμπολλα.

Μορφὲς Μοναχικῆς Ἄσκησης

α΄. Ἐρημητισμός.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ποὺ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὸν κόσμο τὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἀναζήτησαν τὴν ἡσυχία, δηλαδὴ τὴν ἀφιέρωση στὸ Θεὸ μέσα στὴ μοναχικὴ ζωὴ καὶ τὴ γαλήνη τῆς ἀδιάλειπτης προσευχῆς στὴν ἐρημιά, ὀνομάζονται ἀναχωρητές. Οἱ ἀναχωρητὲς μοναχοὶ ζοῦσαν ἀπομονωμένοι ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἐργάζονταν ἀτομικὰ καὶ συγκεντρώνονταν ὅλοι μαζὶ μόνο γιὰ τὴ Θεία Λατρεία καὶ γιὰ τὴν κοινὴ προσευχή. Ἀρνοῦνταν τὴν κοσμικὴ ζωή, τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ τὶς ἀπολαύσεις[4].

β΄. Τὸ κοινοτικὸ σύστημα - Οἱ λαῦρες.

Ἡ λαύρα ἦταν χωριὸ ὁλόκληρο ἀποτελούμενο ἀπὸ καλύβες καὶ κελλιά, στὰ ὁποῖα ζοῦσαν οἱ μοναχοί, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ οἱ ἐρημίτες. Στὸ μόνο ποὺ διέφεραν ἀπὸ τοὺς ἐρημίτες ἦταν ὅτι εἶχαν χωριστὰ τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινὴ προσευχὴ τὸ Σάββατο καὶ τὴν Κυριακὴ καὶ μία κοινὴ ὑποτυπώδη διοίκηση[5]. Ἡ ζωὴ στὴ λαύρα εἶχε ἕναν «οἰκογενειακὸ κατὰ μόνας» χαρακτήρα καὶ διέπονταν ἀπὸ τοὺς ἴδιους κοινωνικοὺς κανόνες[6].

---

4 Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Μοναχισμός. Ἐρευνητικὴ μελέτη*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1997, σ. 27.

5 Π. ΥΦΑΝΤΗΣ, *Μοναχισμὸς καὶ ἀσκητικὴ γραμματεία στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ χιλιετία, πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, σσ. 23-24.

6 Βλ. Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ (ἀρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐκδ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1959, σ. 154.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 21

γ΄. Τὸ κοινοβιακὸ σύστημα.

Ἕνα βῆμα παραπάνω ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς λαύρας ἦ τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος εἶναι τὸ κοινοβιακὸ σύστημα, εἰσηγητὴς τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὁ ὅσιος Παχώμιος κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα[7]. Ὁ Παχώμιος ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ κατάφερε νὰ ὀργανώσει τοὺς ἐρημίτες μοναχοὺς σὲ μορφὴ κοινωνίας, ποὺ ὀνομάστηκε κοινόβιο, γιατί οἱ μοναχοὶ τὰ εἶχαν ὅλα κοινά. Πέραν, δηλαδή, τῆς διοίκησης καὶ τῆς προσευχῆς, ποὺ χαρακτήριζαν τὸ λαυρεωτικὸ σύστημα, ἔθεσε ἐπιπλέον ὑπὸ κοινὸ ἔλεγχο τὴ στέγη, τὴν ἐνδυμασία, τὴ διατροφὴ καὶ τὴν ἐργασία τῶν μοναχῶν[8].

δ΄. Τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα.

Τὸ κοινόβιο δὲν ὑπῆρξε ἡ τελικὴ μορφὴ τῆς ἀνάπτυξης καὶ ἐξέλιξης τοῦ μοναχισμοῦ. Ἀπὸ νωρὶς παρουσιάστηκαν τάσεις ἀποδέσμευσης τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ κοινοβίου, τὸ ὁποῖο, ἐνῶ ἀρχικὰ ἐλάφρυνε τὸ ζυγὸ τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὴν ἀναχωρητικὴ καὶ λαυρεωτικὴ ζωή, ἀργότερα ἔγινε αὐστηρότερο μὲ περισσότερες ἀπαιτήσεις ἀπὸ τοὺς μοναχούς. Ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα εἰδικὰ παρατηρεῖται χαλάρωση τοῦ μοναχικοῦ βίου, ποὺ ὁδηγεῖ τελικὰ στὴ διαμόρφωση ἑνὸς καινούργιου συστήματος μοναχικοῦ βίου, τοῦ ἰδιόρρυθμου. Τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴ μία μεριὰ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸ κοινοβιακὸ καὶ ἐπιστροφὴ ἐν μέρει στὸ κοινοτικὸ σύστημα τῶν λαυρῶν[9].

Στὶς ἰδιόρρυθμες μονὲς παραμένει κοινὴ ἡ διοίκηση, ἡ προσευχὴ τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς μεγάλες γιορτὲς καὶ ἐν μέρει ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐνδυμασία, ἐνῶ ὁ καθένας ρυθμίζει μόνος του τὰ τῆς διατροφῆς[10]. Ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ τῶν μοναχῶν τούς ἀναγκάζει νὰ ἀποκτήσουν στοιχειώδη ἀτομικὴ περιουσία γιὰ

7 Ι. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, σ. 68.

8 Χ. ΤΖΩΓΑΣ, «Μοναχισμός», στ. 22.

9 Α. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Ὁ Μοναχικὸς Βίος. Πανεπιστημιακὲς Παραδόσεις*, ἐκδ. Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 44.

10 Χ. ΤΖΩΓΑΣ, «Μοναχισμός», στ. 23.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 22

τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τῆς διαβίωσής τους. Τὸ ἰδιόρρυθμο σύστημα εἰσήχθη ἐπὶ Λέοντος Σοφοῦ λόγῳ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε[11].

Στὴν ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς οἱ ἐρημίτες, οἱ ἀναχωρητές, οἱ ἀσκητές, οἱ στυλίτες, ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλες μοναστικὲς κοινότητες θὰ κηρύξουν, θὰ ἀναγγείλουν, θὰ ὑπενθυμίσουν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς μοναχικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν βαπτισμένων Χριστιανῶν εἶναι ἡ ἐπίτευξη κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς «ἐν Χριστῷ» τελειότητος. Ὁ μοναχισμὸς ὡς γνήσιος ἐκφραστὴς τῆς αὐθεντικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως λειτουργεῖ ἀνέκαθεν ὡς ὁδοδείκτης τῆς πορείας ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ γιὰ τὴ βίωση αὐτῆς τῆς ἐφικτῆς τελειότητος. Οἱ μοναχοὶ διήνυσαν ἢ διανύουν τὰ στάδια τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς καὶ τὰ διδάσκουν σὲ ὅλους τους χριστιανοὺς ὡς ἐμπειρίες πλέον καὶ ἀναφαίρετες γνώσεις. Ὅλοι οἱ ἀπόγονοί τοῦ Ἀδὰμ πρέπει νὰ διανύσουν τὰ στάδια τῆς καθάρσεως, τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς θεώσεως γιὰ νὰ φθάσουν στὴν τελειότητα, στὴν κατὰ χάριν θέωση.

Ἡ προσφορὰ τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ ἀπὸ τὴν γέννησή του ἕως σήμερα εἶναι τεράστια καὶ σωτηριώδους σημασίας γιὰ ὅλον τὸν κόσμο. Διατηρεῖ κατὰ πρῶτον λόγο ἀκέραια τὴν μέθοδο θεραπείας ἀπὸ τὰ πάθη καὶ κατὰ δεύτερον λόγο αἴρει μὲ αὐταπάρνηση τὸν σταυρὸ τῆς δογματικῆς ἀκριβείας.

Πολύτιμη ἐπίσης πολύμορφη καὶ οὐσιαστικὴ ὑπῆρξε καὶ συνεχίζει νὰ εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ μοναχισμοῦ στὴν Ἐκκλησία, τὴν κοινωνία, τὸν πολιτισμό. Γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὁ μοναχισμὸς ἀποτελεῖ πηγὴ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ἀνατροφοδότησης τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ μοναχοὶ συντηροῦν καὶ διατηροῦν τὴν πολύτιμη κληρονομιὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς παράδοσης. Συμβάλλουν στὴν ἀνάπτυξη ὅλων τῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, ποίησης καὶ μουσικῆς.

---

11 Π. ΥΦΑΝΤΗΣ, *Μοναχισμὸς καὶ ἀσκητικὴ γραμματεία στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ χιλιετία, πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, σ. 26.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 23

Σημαντικὴ εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ μοναχισμοῦ στὴν κοινωνία διαχρονικά. Τὸ πολύμορφο κοινωνικὸ ἔργο τοῦ μοναχισμοῦ ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο μελέτης εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Οἱ μονὲς διατηροῦσαν καὶ συντηροῦσαν ἱδρύματα κοινῆς ὠφέλειας (νοσοκομεῖα, πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα, ξενῶνες κ.ἄ.). Πρόκειται γιὰ ἕνα πολυεπίπεδο κοινωνικὸ ἔργο τὸ ὁποῖο συνεχίζεται καὶ στὶς μέρες μας. Στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος εἰδικότερα ἡ προσφορὰ τοῦ μοναχισμοῦ εἶναι σημαντική, γιατί διατήρησε ἀνόθευτη τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ παράδοση καὶ ταυτότητα. Στὸν πολιτισμὸ ἐπίσης ἡ προσφορὰ τοῦ μοναχισμοῦ εἶναι ἀξιοσημείωτη. Οἱ μονὲς ἀποτέλεσαν κέντρα πνευματικῶν ζυμώσεων καὶ ἐργαστήρια ἀντιγραφῆς καὶ διαφύλαξης κειμένων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Οἱ μοναχοί, ἰδίως τῶν κοινοβιακῶν μονῶν, ἀναβιώνουν καὶ προβάλλουν τὸ γνήσιο ὑπόδειγμα ἀδελφικῆς, χριστιανικῆς ζωῆς, προσεύχονται γιὰ ὅλους τους ἀνθρώπους καὶ διατηροῦν ἀνόθευτη τὴν παραδοσιακὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 24

«Ἀγαθόν ὑπέρτερον παντὸς ἀγαθοῦ
Θεοῦ φόβος καὶ μνήμη θανάτου».

Ἅγιος Νεόφυτος ὁ ἔγκλειστος

Ἐγκλεῖστρες (ἀσκηταριὰ πέριξ τῆς μονῆς).

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 25

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Περὶ Μονῶν καὶ Μοναχῶν

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς ἐργασίας θὰ πρέπει νὰ γίνει μία ἀναφορὰ στὴν ὕπαρξη καὶ λειτουργία τῶν μονῶν, καθὼς θὰ βοηθήσει τόσο στὸ ἱστορικό, ὅσο καὶ ἐκκλησιαστικὸ πλαίσιο ἐντός τοῦ ὁποίου θὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν Μονὴ Ἀστερίου, ἡ ὁποία κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπῆρξε Σταυροπηγιακὴ μονὴ μὲ ἄμεση ἀναφορὰ στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, ἐνῶ σήμερα εἶναι μετόχι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη. Εἰδικότερα τὰ Μοναστήρια εἶναι ὁ ἱερὸς τόπος ἄσκησης γιὰ τὴν Ἐκκλησία, μέσα στὸν ὁποῖο ἐγκαταβιώνει καὶ πραγματοποιεῖ τοὺς σκοποὺς της μία μοναχικὴ ἀδελφότητα, τὸ σύνολο δηλαδὴ τῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα τοῦ μοναχοῦ φυσικῶν προσώπων, τῶν μοναχῶν. Τὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα ἀναπτύσσεται μὲ κέντρο τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ἐγκαταβιώσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς μοναχικῆς ἀδελφότητας[12].

Ἡ ἵδρυση μονῆς εἶναι ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο ἀσκεῖται στὸ πλαίσιο τῶν διοικητικῶν δικαιοδοσιῶν ἀμέσως ἀπὸ τὴ πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ κεφαλὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ μετὰ ἀπὸ αἴτηση ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὰ ἀσκητικὰ ἰδεώδη πιστῶν[13]. Στὴν πρώτη περίπτωση οἱ μονὲς χαρακτηρίζονται ἐπισκοπικὲς ἢ πατριαρχικές, σταυροπηγιακὲς κ.λπ., ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση χαρακτηρίζονται

12 Β. ΦΕΙΔΑΣ, «Μονή», *ΠΛΜ*, τόμ. 36ος, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 2007, σ. 495.

13 Δ. ΔΡΙΤΣΑΣ, Δ. ΜΠΑΛΙΑΤΣΑΣ, Δ. ΚΑΡΑΜΑΤΣΚΟΣ, «Μονή», *Λεξικὸ Πρωτοχριστιανικῶν, Βυζαντινῶν καὶ Νεοτέρων Ὀρθοδόξων Ὅρων*, ἐκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2005, σ. 215.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 26

κτητορικές. Οἱ μονὲς σὲ σχέση μὲ τοὺς μοναχοὺς χαρακτηρίζονται ἐπίσης σὲ μονὲς μετανοίας ἢ μονὲς ἐγκαταβιώσεως[14]. Οἱ πρῶτες συνδέονται μὲ τὴ μοναχικὴ κουρὰ τῶν μοναχῶν, ἐνῶ οἱ δεύτερες ἀναφέρονται στὴν ἄσκηση κυρίως τοῦ μοναχοῦ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς μονῆς τῆς μετανοίας. Πολλὲς μονὲς ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηριστοῦν βασιλικές, αὐτοδέσποτες καὶ αὐτεξούσιες μὲ διατάγματα τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, λόγῳ τῶν στενῶν σχέσεων συνεργασίας καὶ συναλληλίας Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὸ Βυζάντιο[15]. Τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ προνόμια ὁρισμένων μονῶν διατηροῦνται ἀκόμη στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητας μίας μονῆς[16].

Στὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ κράτος πολλὲς μονὲς ἔκλεισαν καὶ διαλύθηκαν ἐπὶ Ὄθωνος, ἐνῶ σήμερα κάθε μονὴ μὲ νόμιμη καὶ κανονικὴ ἵδρυση θεωρεῖται νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου (Ν. 590/1977), ἡ ἵδρυσή της δὲ γίνεται μετὰ ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου πρὸς τὴ Διαρκῆ Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἔκδοση Π.Δ., τὸ ὁποῖο προκαλεῖται ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων[17].

Οἱ μονὲς διακρίνονται σὲ ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖες, ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο τῶν ἀσκουμένων σὲ αὐτές, ἐνῶ μὲ κριτήριο τὸ καθεστὼς τῆς ἀσκήσεως διακρίνονται σὲ κοινοβιακὲς καὶ ἰδιόρρυθμες μονές[18]. Οἱ κοινοβιακὲς μονὲς ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ κοινοβιακὸ καθεστὼς τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν μοναχῶν στὸ κοινὸ πρόγραμμα προσευχῆς, ἀσκήσεως καὶ ἐργασίας τῆς μονῆς, ἐνῶ οἱ ἰδιόρρυθμες μονὲς ἀφήνουν ὁρισμένες ἐλευθερίες στὴν ἀτομικὴ ἐπιλογὴ τῶν μοναχῶν γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀσκήσεως. Ἡ διάκριση κυρίαρχων καὶ ὑποτελῶν μονῶν ἀνα-

14 Β. ΦΕΙΔΑΣ, «Μονή», σ. 495.
15 Δ. ΔΡΙΤΣΑΣ, Δ. ΜΠΑΛΙΑΤΣΑΣ, Δ. ΚΑΡΑΜΑΤΣΚΟΣ, «Μονή», σσ. 214-215.
16 Β. ΦΕΙΔΑΣ, «Μονή», σ. 495.
17 Β. ΦΕΙΔΑΣ, «Μονή», σ. 495
18 Δ. ΔΡΙΤΣΑΣ, Δ. ΜΠΑΛΙΑΤΣΑΣ, Δ. ΚΑΡΑΜΑΤΣΚΟΣ, «Μονή», σ. 215.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 27

φέρεται στὸ διοικητικὸ καθεστώς, γιατί οἱ μὲν πρῶτες αὐτοδιοικοῦνται στὸ πλαίσιο τοῦ ἐσωτερικοῦ τους τυπικοῦ, ἐνῶ οἱ δεύτερες (μετόχια, σκῆτες, καλύβες, κελλιά, καθίσματα, ἡσυχαστήρια) ἐξαρτῶνται διοικητικὰ ἀπὸ τὴν κυρίαρχη μονή[19].

Οἱ πρῶτοι κανόνες ποὺ υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς δὲν κάλυπταν τὸ σύνολο τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν προβλημάτων ποὺ προέκυπταν στὴν καθημερινότητά τους, χρειαζόταν ἑπομένως νὰ ὀργανωθοῦν βάσει συγκεκριμένων κανόνων. Κατὰ τὴ μακραίωνη λοιπὸν ἱστορία τοῦ μοναστικοῦ θεσμοῦ, θεσπίσθηκαν πολυάριθμες ἐκκλησιαστικὲς καὶ κοσμικὲς διατάξεις, ἀλλὰ καὶ νόμοι ποὺ ἐπελήφθησαν τῆς ὀργάνωσης τοῦ μοναχισμοῦ καὶ καθόρισαν τὰ σχετικά, τόσο μὲ τὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο δυναμικό του.

Σύμφωνα μὲ τὸ κανονικὸ δίκαιο, Μονὴ εἶναι ὁ τόπος ὅπου μία μοναστικὴ ἀδελφότητα, ἕνα σύνολο προσώπων ποὺ ὕστερα ἀπὸ συγκεκριμένη δοκιμασία καὶ ἀκολουθία ἔλαβε τὸ μοναστικὸ σχῆμα, ἐγκαταβιώνει καὶ ἀσκεῖ τοὺς σκοποὺς ὕπαρξής της. Οἱ μοναχοὶ ἑπομένως συμβιώνουν σὲ ἕναν ἰδιαίτερο χῶρο, τὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα, τὸ μοναστήρι, τὴ μονή, ἡ ὁποία ἐξαιτίας τῆς συμβίωσης τῶν ἐγκαταβιούντων σὲ αὐτὴ ἀποτελεῖ μία «κοινωνία» σὲ μικρογραφία, μία κοινότητα μὲ συγκεκριμένο βίο καὶ ἰδιαίτερη ἀρχιτεκτονικὴ φυσιογνωμία[20]. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, οἱ κοινοβιάτες πατέρες, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἀναχωρητὲς ποὺ ἀποσύρονταν στὴν ἔρημο, ἐπέλεγαν τὸν τόπο ἀνέγερσης τῶν μονῶν βάσει τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῆς μοναστικῆς τους κοινότητας. Βασικὰ κριτήρια γιὰ τοὺς κτήτορες τῶν μονῶν ἦταν ἡ σχετικὴ ἀσφάλεια τοῦ χώρου, ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας τῶν μοναχῶν μὲ τοὺς γειτονικοὺς πληθυσμοὺς καὶ τὰ ἀστικὰ οἰκιστικὰ σύνολα τῆς περιοχῆς, ἡ

19 Β. ΦΕΙΔΑΣ, «Μονή», σ. 495.

20 Κ. ΡΑΛΛΗΣ, «Μοναστήριον», *ΜΕΕ*, τόμ. ΙΖ', Ἀθῆναι χ.χ., σ. 326, Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ «Μονὴ (Ἀρχιτεκτονική)», *ΘΗΕ*, τόμ. 9ος, Ἀθῆναι 1996, στ. 50-55, Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1999, σ. 7.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 28

πνευματικότητα τοῦ τόπου, ἡ ὕδρευση, ἡ ἐπάρκεια καλλιεργήσιμου χώρου. Ἐνδεικνυόμενες θέσεις θεωροῦνταν οἱ κορυφὲς λόφων καὶ βουνῶν, τὰ φαράγγια, τὰ σπήλαια καὶ ὅπου χρειαζόταν μὲ προσωπικὴ ἐργασία διαμόρφωναν τὸ χῶρο, ὥστε νὰ προσαρμοστεῖ τὸ περιβάλλον στὶς ἀνάγκες τῆς ἀνεγέρσεως τῆς μονῆς[21].

Ὅπως κάθε κτίσμα ποὺ στεγάζει ἀνθρώπους ἔχει συγκεκριμένη οἰκοδομικὴ μορφή, ἔτσι καὶ ἡ μονὴ διαθέτει τὴ δική της ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση, ὅπως περιγράφεται στὰ συναξάρια, μαρτυρολόγια, προσκυνητάρια, ὁδοιπορικά, ἀλλὰ καὶ στὰ κείμενα τῶν χρονογράφων καὶ τῶν περιηγητῶν ὅπου συχνὰ περιγράφονται τὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους τμήματά τους καὶ βέβαια ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς παλαιότερες σωζόμενες μονές, ὅπου εἶναι ἐμφανὴς ἡ δομὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξέλιξὴ τους μέσα στὸ χρόνο καὶ τὴν ἱστορία. Παρὰ τὶς τυχὸν διαφοροποιήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ σημειωθοῦν λόγῳ τοῦ φύλου τῶν μοναζόντων ποὺ τὶς στελεχώνουν, τῆς ἐκκλησιαστικῆς τους ὑπαγωγῆς, τῆς ὀργάνωσης τοῦ βίου τους, ἔχει διαμορφωθεῖ μία γενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰκόνα ἡ ὁποία ὑπακούει σὲ θέματα λειτουργικοῦ τυπικοῦ καὶ ὀργάνωσης. Τυχὸν παρεκκλίσεις μποροῦν νὰ δικαιολογηθοῦν ἀπὸ τὶς προσαρμογὲς τῶν μοναστηριακῶν κτισμάτων στὶς τοπογραφικὲς συνθῆκες τοῦ περιβάλλοντος[22].

Ὁ κοινὸς βίος σὲ περιορισμένη ἔκταση καὶ ὁ φρουριακὸς χαρακτήρας ἀρκετῶν μονῶν γιὰ λόγους ἀσφαλείας ἀπὸ ἐπιθέσεις ἐπέβαλαν στὴ διάταξη τῶν μοναστηριακῶν συγκροτημάτων ἕνα κλειστὸ καὶ ὀργανικὰ ἑνιαῖο σχέδιο. Σύμφωνα μὲ αὐτό, τὰ διάφορα μονώροφα ἢ πολυώροφα κτίσματα διατάσσονται γύρω ἀπὸ ἕναν ἐσωτερικὸ-τετράγωνο ἢ ὀρθογώνιο-προαύλιο χῶρο, ὁ ὁποῖος διαθέτει κεντρικὴ εἴσοδο καὶ κάποιες βοηθητικές.

---

21 Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Μονὴ (Ἀρχιτεκτονική)», στ. 53.

22 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2019, σ. 45.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 29

Στὴν εὐρύχωρη ἡ στενόχωρη αὐλή, ἡ ὁποία διαμορφώνεται σύμφωνα μὲ τὴ γεωμορφολογία τοῦ χώρου, ὑψώνεται τὸ καθολικό, ὁ κεντρικὸς δηλαδὴ ναὸς τῆς μονῆς. Τὸ καθολικό, ποὺ ἀρχιτεκτονικὰ ἀνήκει σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τύπους τῆς ναοδομίας, ἀποτελεῖ τὸ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ὅλης τῆς μοναστηριακῆς ζωῆς[23]. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ναό, στὰ οἰκοδομήματα τῶν μονῶν συμπεριλαμβάνονται καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ λειτουργικὰ στοιχεῖα ὅπως· ἡ πύλη, τὸ ἡγουμενεῖο, τὰ κελλιά, ἡ τράπεζα, ἡ ἑστία (μαγειρεῖο), τὸ φωτάναμα, τὸ μαγκιπεῖο (ἀρτοποιεῖο), ὁ ξενώνας-ἀρχονταρίκι, τὸ γηροκομεῖο, τὸ λουτρό, ἡ βιβλιοθήκη, ἡ φιάλη (ἁγίασμα), οἱ κρῆνες, τὸ βορδοναριό (στάβλος), τὸ κωδωνοστάσιο. Στὰ κτίσματα ἐκτὸς μονῆς ἀνῆκαν τὰ πλυντήρια, οἱ ἀρσανάδες, τὰ κοιμητήρια, τὰ ὀστεοφυλάκια, οἱ μύλοι, τὰ ἐλαιοτριβεῖα[24].

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα κατηγοριοποιήθηκαν βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Οἱ κυριότερες κατηγορίες ποὺ προέκυψαν σχετίζονται μὲ τὸ φύλο τῶν ἐγκαταβιούντων, τὴν ἐκκλησιαστική τους ὑπαγωγὴ καὶ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τοῦ βίου τους. Σύμφωνα μὲ τὸ φύλο τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐγκαταβιοῦν σὲ μοναστηριακὰ συγκροτήματα οἱ μονὲς διακρίνονται σὲ ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖες καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπαγωγὴ καὶ τὴν ἐξάρτηση τους χωρίζονται σὲ ἐπαρχιακὲς ἢ ἐνοριακές, σὲ σταυροπηγιακὲς ἢ πατριαρχικὲς καὶ σὲ βασιλικές.

Ἐπαρχιακὲς ἢ ἐνοριακὲς μονὲς εἶναι οἱ μονὲς ποὺ ὑπάγονται στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου, γεγονὸς ποὺ ἤδη ρυθμίζεται ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς Δ᾽ Οἰκουμενικῆς συνόδου. Σταυροπηγιακὲς ἢ πατριαρχιακές, εἶναι οἱ μονὲς ποὺ ὑπὸκειντο σὲ πατριαρχικὴ δικαιοδοσία καὶ οἱ ὁποῖες κατέβαλλαν ἐτησίως στὸ

23 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, σσ. 13 κ.ἑξ., Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 2000, σ. 25 κ.ἑξ.

24 Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Μονὴ (Ἀρχιτεκτονική)», στ. 54, Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, σ. 38 κ.ἑξ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 30

πατριαρχεῖο κάποια εἰσφορά, ἐπίσης μνημόνευαν τὸν Πατριάρχη καὶ ὄχι τὸν ἐπίσκοπο τῆς περιοχῆς τους. Ἐπίσης ὁ Πατριάρχης διόριζε τοὺς ἡγουμένους, ἤλεγχε καὶ ἐπόπτευε τὶς μονὲς μέσῳ ἐξάρχων καὶ διαιτήτευε τὶς ὑποθέσεις τῆς μοναστηριακῆς ἀδελφότητας. Τὶς βασιλικὲς μονὲς ἵδρυσαν αὐτοκράτορες, μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους ἢ ἡγεμόνες στὸ πλαίσιο ἐκδήλωσης προσωπικοῦ τάματος ἢ ἔνδειξης σεβασμοῦ στὸν Θεό. Οἱ ἐν λόγῳ μονὲς δὲν ὑπάγονταν στὸν ἐπιχώριο ἐπίσκοπο ἢ σὲ Πατριάρχη, ἀφοῦ οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς ἐπόπτευαν ἁπλῶς τὴν τήρηση ἢ τὴν παραβίαση τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας οἱ μονὲς αὐτὲς ἐντάχθηκαν στὶς σταυροπηγιακές[25].

Βάσει τοῦ τρόπου διαβίωσης τῶν μοναχῶν, τὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα κατηγοριοποιοῦνται σὲ κοινόβια καὶ ἰδιόρρυθμα. Κοινόβιες ὀνομάζονται οἱ μονὲς στὶς ὁποῖες εἶναι κοινὰ τὰ μέσα διαβίωσης τῶν μοναχῶν[26]. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ εἶναι λόγῳ σχήματος ἀκτήμονες, ἡ μονὴ ἀναλαμβάνει νὰ τοὺς καλύπτει τὴν ἔνδυση καὶ τὴ διατροφή τους. Ὅ,τι ἀποκτοῦσαν οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴν ἐργασία τους περιερχόταν στὸ μοναστηριακὸ ταμεῖο. Τὶς κοινόβιες μονὲς διοικεῖ ὁ ἡγούμενος (ἀρχιμανδρίτης), τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὁποίου πραγματοποιοῦν οἱ μοναχοί, ἐνῶ τὴν ἐπικύρωσή του ἡ ἁρμόδια ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή.

Στὶς ἰδιόρρυθμες, οἱ ἐγκαταβιοῦντες ὑπέκειντο στοὺς ἴδιους μοναστικοὺς κανόνες ὅπως καὶ στὶς κοινόβιες, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν ἀκτημοσύνη, τὴν ὁποία δὲν ὑπόσχονταν κατὰ τὴν τελετὴ τῆς κουρᾶς. Οἱ μοναχοὶ συνεπῶς ὑποχρεοῦνταν νὰ καλύπτουν μόνοι τους τὰ ἔξοδα συντήρησής τους ἀπὸ τὴν ὅποια προσωπικὴ περιούσια εἶχαν καὶ τὴν ἐργασία τους. Συγχρόνως ὄφειλαν νὰ καταβάλλουν χρηματικὰ ποσὰ στὴ μονὴ

25 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σσ. 47-48.
26 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 49.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 31

γιὰ τὰ γενικά της ἔξοδα. Ἡ ἐκλογὴ ἡγουμένου πραγματοποιεῖτο ἐτησίως σὲ γενικὴ συνέλευση τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητας στὴν ὁποία ψήφιζαν οἱ πρεσβύτεροι σὲ ἡλικία μοναχοί. Πρόσθετες κατηγορίες μονῶν, πολλὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέκυψαν μὲ τὴ σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου (1833), εἶναι οἱ αὐτοτελεῖς καὶ οἱ ὑποταγμένες, τὰ μετόχια δηλαδή, οἱ ἄβατες καὶ οἱ μὴ ἄβατες, οἱ διατηρούμενες καὶ οἱ διαλελυμένες, οἱ κτητορικὲς καὶ οἱ μὴ κτητορικές[27].

Τὰ μετόχια ἀποτελοῦν κατὰ κάποιο τρόπο «ἐξαρτήματα» μίας μονῆς, δὲν ἀποτελοῦν δηλαδὴ αὐτοτελῆ μοναστηριακὰ συγκροτήματα, ἀλλὰ ὀργανωμένα μοναστηριακὰ παραρτήματα. Ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ διοίκησή τους εἶναι ὁ ἡγούμενος, τὸ ἡγουμενοσυμβούλιο καὶ ὁ μετοχιάρης μοναχός, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει τὴ διαχείριση τῆς λειτουργίας τοῦ μετοχίου. Ἡ ὕπαρξη τῶν μετοχίων συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ ζωὴ μίας μονῆς, καθὼς ἀποτελοῦν οἰκονομικά της στηρίγματα καὶ ἀπόδειξη τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας ποὺ ἔχει στὴν εὐρύτερη περιοχὴ της[28]. Βέβαια μετὰ τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέα Ὄθωνα περὶ τῶν μονῶν, πολλὲς μονὲς ποὺ ἔπαυσαν νὰ λειτουργοῦν ὡς αὐτοτελεῖς, ὑπήχθησαν ὡς μετόχια σὲ μονές, ἡ λειτουργία τῶν ὁποίων ἔμεινε ἐνεργὴ μετὰ τὸ διάταγμα, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ Μονὴ Ἀστερίου, ἡ ὁποία ὑπήχθη διοικητικά, πνευματικὰ καὶ οἰκονομικὰ ὡς μετόχιο στὴ Μονὴ Ἀσωμάτων Πετράκη.

Ἐξαιτίας λοιπὸν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ βασιλικοῦ διατάγματος τῆς Ἀντιβασιλείας, ἐπὶ Ὄθωνος, προέκυψε ἡ διάκριση τῶν μονῶν σὲ διατηρούμενες καὶ διαλελυμένες. Βάσει αὐτῶν τῶν διαταγμάτων, οἱ μονὲς θὰ συνέχιζαν νὰ λειτουργοῦν, ἂν διέθεταν ἕναν ἐλάχιστο ἀριθμὸ ἐγκαταβιούντων, ὁ ὁποῖος γιὰ τὶς ἀνδρικὲς μονὲς ὁρίστηκε στοὺς ἕξι μοναχούς, ἐνῶ γιὰ τὶς γυναικεῖες στὶς τριάντα μονάζουσες.

27 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 49.
28 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 50.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 32

Οἱ ὑπόλοιπες μονὲς θὰ διαλύονταν καὶ οἱ μοναχοί τους θὰ μποροῦσαν νὰ μετακομίσουν σὲ ὅποια διατηρούμενη ἐπιθυμοῦσαν, λαμβάνοντας ὅμως ὑπόψη τους τὴ γνώμη τοῦ ἁρμόδιου ἐπισκόπου[29].

Ἐπίσης ἀνάλογα μὲ ὅσα ὁρίζει τὸ τυπικὸ γιὰ τὴν πρόσβαση λαϊκῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν στὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα, οἱ μονὲς διακρίνονται σὲ αὐτὲς ποὺ τηροῦν αὐστηρὰ τὸ ἄβατο[30] καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ δὲν τὸ τηροῦν. Στὶς ἀνδρικὲς μονὲς ποὺ ἰσχύει τὸ ἄβατο ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος καὶ ἡ διαμονὴ γυναικῶν, νέων «ἀγένειων» (σπανῶν), - θηλυκῶν ζώων παντὸς εἴδους - καὶ ἀνθρώπων ἀγνώστων ἢ ὑπόπτων, καθὼς καὶ ὁ ἐνταφιασμὸς γυναικῶν στὴ μονή. Ἀνάλογες ἀπαγορεύσεις ἰσχύουν καὶ στὶς γυναικεῖες μονές. Ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦν οἱ συγγενεῖς τῶν μοναζουσῶν, οἱ θεράποντες ἰατροί, οἱ ἱερεῖς γιὰ τὴν τέλεση ἱεροτελεστιῶν, οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἐργάτες γιὰ οἰκοδομικὲς ἢ ἄλλου εἴδους ἐργασίες ἐντὸς τῶν μονῶν. Ἡ καταπάτηση τοῦ ἄβατου ἐπιφέρει στοὺς παραβάτες ἐκκλησιαστικὲς κυρώσεις.

Τὴ λειτουργία τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, τὴν ἐσωτερικὴ δηλαδὴ διοίκησή του καὶ τὸν βίο τῶν μοναχῶν καθορίζουν διατάξεις ποὺ εἶναι ἀποτυπωμένες σὲ σταθεροὺς κανονισμοὺς (Κτητορικαὶ Διαθῆκαι καὶ Τυπικά)[31]. Οἱ διατάξεις τοῦ Τυπικοῦ ὀφείλουν νὰ εἶναι σύμφωνες μὲ τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς μοναστικῆς παράδοσης, τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες καὶ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας[32]. Τὴ διοίκηση καὶ τὴ διαχειριστικὴ μέριμνα τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος ἔχει

---

29 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 51.

30 Σχετικὰ μὲ τὸ ἄβατο τῶν μονῶν βλ. Κ. ΡΑΛΛΗΣ, *Περὶ τοῦ ἀβάτου τῶν μοναστηρίων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1898.

31 Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Μοναστηριακὰ Τυπικὰ καὶ Διαθῆκαι*, Ἀθῆναι 1970, σ. 174.

32 Α. ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΣ, *Κληρονομικὸν δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Τουρκίᾳ*, Ἀθῆναι 1890, σσ. 233 κ.ἑξ., Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθωνικὴ Πολιτεία – Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή*, ἐκδ. Ἐποπτεία, Ἀθήνα 1987, σσ. 443-444, Κ. ΡΑΛΛΗΣ, «Τυπικόν», *ΜΕΕ*, τόμ. ΚΓ', Ἀθῆναι χ.χ., σ. 493, Κ. ΜΑΝΑΦΗΣ, *Μοναστηριακὰ Τυπικὰ καὶ Διαθῆκαι*, Ἀθῆναι 1970, σσ. 73-77.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 33

ὁ ἡγούμενος καὶ τὸ συμβούλιο ποὺ ἀσκοῦν τὰ καθήκοντά τους βάσει τῶν γενικῶν μοναστικῶν κανόνων καὶ τῶν εἰδικῶν κανονισμῶν ποὺ ὅριζε τὸ «Τυπικὸν» τῆς μονῆς. Τὸ συμβούλιο πρὸ τοῦ διατάγματος ἐπὶ Ὄθωνος, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν ἡγουμενικὸ ἐπίτροπο, τὸν πνευματικὸ τῆς μονῆς, τὸν ἐκκλησιάρχη καὶ τὸν οἰκονόμο. Μὲ τὴ συγκρότηση τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τὸ προαναφερθὲν συμβούλιο ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ δύο μόνο μοναχούς, τοὺς συμβούλους. Τὸ τριμελὲς πλέον ἡγουμενοσυμβούλιο, ὁ ἡγούμενος δηλαδὴ καὶ οἱ δύο σύμβουλοι, ἀπετέλεσε τὴ μοναστηριακὴ ἀρχή, τὴν ἔγκριση καὶ τὶς ὑπογραφὲς τῆς ὁποίας ὄφειλε νὰ φέρει κάθε μοναστηριακὴ πράξη, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ πολιτειακὲς ἀρχές, ὥστε νὰ εἶναι ἔγκυρη[33].

Τέλος σχετικὰ μὲ τὴν εἴσοδο στὸν μοναχισμὸ μπορεῖ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁποιοσδήποτε ἐπιθυμεῖ νὰ περιβληθεῖ τοῦ μοναστικοῦ σχήματος μπορεῖ νὰ τὸ πράξει ἀνεξαρτήτως κοινωνικῆς θέσης, οἰκονομικῆς κατάστασης, ἀξιώματος, ἠλικίας καὶ ἐγκλήματος ἢ παραπτώματος ποὺ ἐνδεχομένως ἔχει τελέσει. Στὴν πράξη ὅμως οἱ μοναχοὶ ὀφείλουν ὄχι μόνο νὰ ἀποδεικνύουν διαρκῶς ὅτι εἶναι ἱκανοὶ νὰ λάβουν τὸ σχῆμα ποὺ ἐπιθυμοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ πληροῦν ὁρισμένα φυσικὰ καὶ νομικὰ κριτήρια. Πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο κάποιου στὸν μοναχισμὸ ὁ ἡγούμενος, ἀλλὰ καὶ ἡ πέριξ αὐτοῦ ἀδελφότητα, ἐξετάζει ἐὰν ὁ ὑποψήφιος διαθέτει τὶς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ νὰ καρεῖ μοναχὸς καὶ τοῦτο συμβαίνει μὲ τὴ τριετὴ τουλάχιστον παραμονὴ τοῦ λαϊκοῦ ὡς δοκίμου σὲ μία μονή, καθὼς μέσῳ αὐτῆς ἀποδεικνύεται ἂν ὁ ὑποψήφιος μοναχὸς εἶναι ἄξιος νὰ λάβει τὸ μοναχικὸ σχῆμα. Στὰ φυσικὰ κριτήρια τοῦ ὑποψηφίου συμπεριλαμβάνονται ἡ ἡλικία, ἡ πνευματική του διαύγεια, τὸ ἂν ἡ περίοδος τῆς δοκιμασίας πραγματοποιεῖται σὲ μοναστηριακὸ συγκρότημα καὶ ἂν ἡ ἀπόκαρση τελεῖται σύμφωνα

33 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 53.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 34

μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ μοναστηριακοὺς κανόνες[34].

Βάσει τῶν κανόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν νόμων τῆς πολιτείας σήμερα, ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ μοναχικὸ σχῆμα οἱ ἔγγαμοι ποὺ δὲν ἔχουν λάβει προηγουμένως τὴ συγκατάθεση τῶν συζύγων τους, οἱ ἀνήλικοι ποὺ δὲν διαθέτουν τὴ συναίνεση τῶν γονέων ἢ τῶν κηδεμόνων τους, ὁ διαπράττων σιμωνία, οἱ ἔχοντες περιουσία κ.ἄ. Στὸ ἑλληνικὸ κράτος θεσπίστηκαν καὶ πρόσθετες ἀπαγορεύσεις, ὅπως τὸ νὰ ἔχει ὁ κειρόμενος τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια, νὰ ἔχει ἐκπληρώσει τὶς στρατιωτικές του ὑποχρεώσεις ἢ νὰ ἔχει νόμιμα ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτές[35]. Ἱεροὶ κανόνες καὶ πολιτειακὲς διατάξεις ἀπαγορεύουν στοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναλαμβάνουν μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόκαρσή τους συγκεκριμένες κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις καὶ καθήκοντα, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ὀφείλουν λόγῳ σχήματος νὰ ἐκτελοῦν ἀπερίσπαστοι τὰ τῆς λατρείας καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ μοναστηριακές τους διακονίες, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται προσκόμματα ἀπὸ ἐξωτερικοὺς κοσμικοὺς περισπασμοὺς καὶ φροντίδες. Δὲν ἐπιτρέπεται τέλος μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ μοναστικοῦ σχήματος νὰ παραβλέπονται νόμιμα δικαιώματα τῆς Πολιτείας καὶ νὰ ἀθετοῦνται τὰ ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὸ κράτος καθήκοντα τοῦ πολίτη.

Μὲ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ὑποψήφιου μοναχοῦ στὴ μονὴ ἀρχίζει ὁ χρόνος τῆς δοκιμασίας του, διάρκειας τουλάχιστον τριῶν ἐτῶν. Κατὰ τὴ διάρκεια ἑπομένως τῆς δοκιμασίας, ὁ ὑποψήφιος ἐξοικειώνεται μὲ τοὺς μοναστικοὺς κανόνες καὶ τὸν ἀσκητικὸ βίο καὶ διαπιστώνεται ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀμετάθετη

---

34 Περὶ τῶν κριτηρίων εἰσόδου στὸ μοναχικὸ σχῆμα βλέπε ἀναλυτικότερα στὰ: Ι. ΒΛΑΧΟΣ (Μητρ/της Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), *Ὁ Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς ὡς προφητική, ἀποστολικὴ καὶ μαρτυρικὴ ζωή*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Πελασγία 2002, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (Τρίκκης καὶ Σταγῶν*), Ἀνατολικὸς Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς κατὰ τὰ πατερικὰ κείμενα (πρῶτος τόμος)*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ, Κέρκυρα 2003, Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς - Ὄρος δυσανάβατον. Γένεση - Μορφὲς - Λόγος ὑπάρξεως - Ἐκτίμηση - Ἀποτίμηση - Ἅγιον Ὄρος*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1999.

35 Ι. ΚΟΤΣΩΝΗΣ, «Μοναχῶν τάξις» (Κανονικὸν δίκαιον), *ΘΗΕ*, τόμ. 9ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 36-38.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 35

ἐπιθυμία του, νὰ ἀφιερώσει δηλαδὴ τὸν ἑαυτό του γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ βίου του στὸν μοναχισμό[36].

Τέλος ἡ μοναστικὴ ἰδιότητα ἀποκτᾶται μὲ τὴν κουρὰ (ἀπόκαρσις)[37]. Πρόκειται γιὰ ἀκολουθία, κατὰ τὴν ὁποία κείρεται (ἐξ οὗ καὶ κουρὰ) σταυροειδῶς ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς τοῦ δοκίμου. Μὲ τὴ συγκεκριμένη πράξη ὁ ὑποψήφιος ἐντάσσεται καὶ τυπικῶς στὸ δυναμικὸ τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητας καὶ καθίσταται μέλος της. Τὴν ἀπόκαρση ἢ κουρὰ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὴ συγκρίνουν μὲ τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ γάμου. Ὅπως τὸ βάπτισμα ἔτσι καὶ τὸ μοναστικὸ σχῆμα ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνεξάλειπτου. Ὁ δεσμὸς ἐπίσης τοῦ ἀτόμου μὲ τὸν μοναχισμὸ εἶναι ἀδιάλυτος, ὅπως καὶ τὸ μυστήριο τοῦ γάμου. Ἡ μοναστικὴ λοιπὸν ἰδιότητα εἶναι ἀνεξάλειπτη, καὶ τυχὸν παραβίαση τῶν μοναχικῶν ὑποχρεώσεων συνεπάγεται ἀνάθεμα (ἀφορεσμό). Ἑπομένως ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ ἰδιότητα δὲν εἶναι δυνατή, ἀντίθετα προβλέπεται ἡ ἀναγκαστικὴ στέρησή της ἐξαιτίας μεγάλου παραπτώματος. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἀποδέχονται ἐκούσια τὸ μοναστικὸ σχῆμα τιμωροῦνται αὐστηρὰ γιὰ κάθε «ἀτόπημα» στὸ ὁποῖο ὑποπίπτουν. Ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ποινῶν στοὺς παραβάτες εἶναι ὁ ἡγούμενος καὶ ὁ ἐπισκοπος[38].

---

36 Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Τινὰ περὶ τῆς πρὸ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς δοκιμασίας», *Νέα Σιών*, 51 (1956) σσ. 53-60 καὶ *Νέα Σιών*, 52 (1956), σσ. 152-158.

37 Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, «Κουρά, μοναχική», *ΘΗΕ*, τόμ. 7ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 938-940.

38 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 61.

...πνεῦμα καταιγίδος, τὰ ποιοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 37

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ὁ Ὑμηττὸς ἕνα Μικρὸ Ἅγιον Ὄρος στὴν Ἀττικὴ

Α. Ἡ περιοχὴ τοῦ Ὑμηττοῦ μέσα στοὺς αἰῶνες.

Το ὄρος Ὑμηττὸς ἐκτός τῆς φυσικῆς του ἱστορίας καὶ ὀμορφιᾶς, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέσῳ διαφόρων ἱστορικῶν στοιχείων καὶ εὐρημάτων. Ἀπὸ τὴν προϊστορία ἤδη, ὁ Ὑμηττὸς ἦταν ἱερὸ ὄρος, θεωρεῖτο ἡ κατοικία τῶν θεῶν στὴν Ἀττική[39].

Πολλοὶ εἶναι καὶ οἱ θρῦλοι ποὺ γεννήθηκαν γύρω ἀπ᾽ αὐτὸν τὸν τόπο. Ἡ ὀνομασία του, Ὑμηττὸς προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν πελασγικὴ λέξη Οὔμετ ἢ Ὕμπτ, ποὺ σημαίνει «σκληρός, τραχύς, βραχώδης τόπος», ἐνῶ γιὰ τὸ δεύτερο ὄνομά του, «Τρελλός» τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται κυρίως στὸ βόρειο τμῆμα του, ὑπάρχουν πολλὲς ἐκδοχές. Ἡ πιὸ πιθανὴ σχετίζεται μὲ τὴ χρησιμότητα τῆς κορυφῆς του, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς μετεωρολογικοῦ παρατηρητηρίου, καὶ ἀναφέρεται κυρίως στὶς

39 Στὸ βιβλίο του *Τὰ βουνὰ τῆς Ἀττικῆς* ὁ Ν. Νέζης δίνει πολλὲς καὶ ἀναλυτικὲς ἐκδοχὲς γιὰ τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος «Ὑμηττός». Ἀναφέρει ὅτι προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν πελασγικὴ λέξη οὔμετ-του ἢ ὕμπτ-του ποὺ σημαίνει «ὄρος σχηματίζον εὐθείαν γραμμήν, κυρτούμενον δὲ κατὰ τὰ δύο ἄκρα ὡς τόξον χαλαρωμένον» ἢ ἀπὸ τὸ οὔμουτ-του, ποὺ κατὰ προσέγγιση σημαίνει «ὄρος ἱερόν». Ἡ ἄλλη ὀνομασία, Ὑμησσός, δηλώνει τὸ στερεό, τὸ δύσκολο ἔδαφος ἢ τὸ πετρῶδες καὶ ἄγονο. Ἄλλη ἐκδοχὴ σχετίζει τὴν ὀνομασία μὲ ἄφθονα καὶ εὐεργετικὰ νερά, συγκεντρωμένα σὲ ἐπίγειες καὶ ὑπόγειες κοιλότητες καὶ ἀναβλύζοντα ἀπὸ πηγές. Τὰ μεταγενέστερα χρόνια ἀπαντᾶ καὶ ἡ ὀνομασία «Τρελλός», ποὺ φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὶς ἀπρόβλεπτες ἀλλαγὲς τοῦ καιροῦ στήν περιοχή, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα οἱ κάτοικοι τοῦ λεκανοπεδίου φαίνεται πὼς χρησιμοποιοῦσαν τὸν Ὑμηττὸ ὡς «μετεωρολογικὸ βαρόμετρο», κρίνοντας ἀπὸ τὴν κατάσταση στὴν κορυφὴ του (ἐξ οὗ καὶ οἱ ἀναφορὲς σε βωμοὺς τοῦ Ὄμβριου Δία καὶ τοῦ Προσόψιου Ἀπόλλωνα), βλ. ἀναλυτικότερα στὸ Ν. ΝΕΖΗΣ, *Τὰ βουνὰ τῆς Ἀττικῆς. Γεωγραφία, φύση, μνημεῖα, τοπωνύμια, βιβλιογραφία*, ἐκδ. Ἀνάβαση, Ἀθήνα 2002.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 38

καιρικὲς ἀνωμαλίες ποὺ παρουσιάζονταν παρὰ τὶς προβλέψεις. Ἡ ψηλότερη κορυφὴ του εἶναι ὁ Εὔζωνας μὲ ὕψος 1.026 μέτρα[40].

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἐντόπισε ἴχνη ἀνθρώπινης δραστηριότητας τῆς νεολιθικῆς περιόδου στὶς πλαγιὲς τοῦ Ὑμηττοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι στὸν Ὑμηττὸ καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν ὑπῆρχαν Πελασγικοὶ οἰκισμοὶ καὶ δῆμοι[41]. Σημειώνει ὅτι σὲ ἀρκετὰ παρελθόντες χρόνους δέχθηκαν στὴν Ἀττικὴ «ἐπήλυδες» (ξένους) Πελασγούς, οἱ ὁποῖοι ἐγκαταστάθηκαν στὶς ὑπώρειες τοῦ Ὑμηττοῦ. Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἐκδοχὴ οἱ Πελασγοὶ ἔλαβαν τὶς γαῖες τοῦ Ὑμηττοῦ ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφεραν στὴν οἰκοδόμηση τῶν τειχῶν τῆς Ἀκρόπολης. Ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι φοβήθηκαν τὴν ἐπιρροή τους καὶ τοὺς ἐκδίωξαν[42].

Ἡ ἱστορία τοῦ Ὑμηττοῦ εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Γύρω στὸ 3000 π.Χ. οἱ Πελασγοί, ἀπὸ τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς Ἀττικῆς, διωγμένοι ἀπὸ περιοχὲς τοῦ Βορρᾶ, φαίνεται πὼς ἐγκαταστάθηκαν στὶς ἀκτὲς τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι οἱ αὐτόχθονες[43] τοὺς παραχώρησαν μία περιοχὴ στὰ ριζὰ τοῦ Ὑμηττοῦ ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ τὰ τείχη ποὺ εἶχαν οἰκοδομήσει ἐκεῖνοι γύρω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη[44].

---

40 ΑΝΩΝΥΜΟΥ, «Ὑμηττός», *ΠΛΜ*, τόμ. 51, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 2007, σ. 260.

41 Ἀναφέρονται ὁ Σφηττός, ἡ Κίκυνα, ἡ Αἰξωνή, οἱ Σκυρίδες, ἡ Πήρα καὶ ἄλλοι.

42 Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ο Υμηττός*, ἐκδ. Στοχαστής, Ἀθήνα 1991, σέλ. 43.

43 Οἱ ἀρχαιολόγοι δὲν προσδιορίζουν πότε ἐγκαταστάθηκαν οἱ ἄνθρωποι γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Στὶς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔγιναν στὶς πλαγιὲς τῆς Ἀκροπόλεως βρέθηκαν ἐργαλεῖα καὶ κομμάτια ἀπὸ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 6000 καὶ φθάνει ὡς τὸ 3000 π.Χ., ὅταν ἄρχισαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν χαλκό. Ἡ κατεργασία τοῦ σιδήρου παρουσιάζεται στὴν Ἀττικὴ ἀργότερα (γύρω στὰ 1100 π.Χ.). Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι τουλάχιστο τὴν ὕστερο-νεολιθικὴ ἐποχὴ (3500-3000 π.Χ.) ἡ Ἀκρόπολη κατοικοῦνταν καὶ πιθανῶς χρησίμευε ὡς φρούριο.

44 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, ἐκδ. Καλειδοσκόπιο, Ἀθήνα 2017, σ. 18.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 39

Ὅταν ὁ μεγάλος κατακλυσμός[45] πλημμύρισε τὶς πεδιάδες τῆς Ἀττικῆς, οἱ λίγοι κάτοικοι ποὺ ἐπιβίωσαν ἀναζήτησαν καταφύγιο στὶς δασωμένες πλαγιὲς καὶ στὶς σπηλιὲς αὐτοῦ τοῦ βουνοῦ, στὸ ὁποῖο καὶ ἔδωσαν τὸ ὄνομα Ὑμηττός. Ὁ ὑπέρμετρος φόβος γέννησε μέσα τους αἴσθημα σεβασμοῦ καὶ ἡ τρομερὴ θεομηνία τοὺς ἔσπρωξε σὲ μοναδικὲς ἐκφράσεις θρησκευτικῆς εὐλάβειας. Ἔτσι, καθὼς ἀνέτελλε ὁ πολιτισμός, ὁ Ὑμηττὸς ἔγινε τὸ θέατρο πρώιμων λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων καὶ στὶς πλαγιὲς του χτίστηκαν ἱερὰ ὅπου προσφέρονταν θυσίες στὶς παντοδύναμες θεότητες.

Ὁ Παυσανίας βεβαιώνει ὅτι στὸν Ὑμηττὸ ὑπῆρχε ἄγαλμα τοῦ «Ὑμηττίου Διὸς» καθὼς καὶ βωμοὶ τοῦ «Ὀμβρίου Διὸς» καὶ τοῦ «Ἀπόλλωνος Προσοψίου»[46]. Συγκεκριμένα σύμφωνα μὲ τὸν Παυσανία, ὁ Ζεὺς ὁ Ὑμήττιος, ὁ σημαντικότερος θεὸς τῶν Πελασγῶν, λατρευόταν στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἔστεκε καὶ τὸ ξόανό του. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνας βωμὸς ἀφιερωμένος στὸν Ὄμβριο Δία· χάρη σ᾽ αὐτὸ τὸν θεό, ἡ Ἀθήνα ἀντλοῦσε τὸ νερὸ τῆς βροχῆς μέσῳ τοῦ Ἰλισσοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς πηγῆς τῆς Καλλιρόης. Ὁ Θεόφραστος ἔγραφε πὼς τὰ σύννεφα ποὺ μαζεύονταν πάνω ἀπὸ τὸν Ὑμηττὸ προμήνυαν βροχή, ἀντίληψη ποὺ ἐπιβιώνει ὡς τὶς μέρες μας[47].

Ἡ παράδοση λέει πώς, ἀπὸ τοὺς Πελασγούς, πρῶτος ὁ Κελεὸς ἔχτισε βωμοὺς στὶς πλαγιὲς τοῦ Ὑμηττοῦ, καὶ μάλιστα στὴν περιοχὴ τῆς Καισαριανῆς, πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρας θεᾶς τῆς γῆς, καὶ τῆς κόρης της, Περσεφόνης.

---

45 Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς κατακλυσμοὺς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ὀνομάστηκε «Ὠγύγιος κατακλυσμός». Συνέβη ὅταν βασίλευε ὁ Ὠγύγης στὴν Βοιωτία. Ἐρευνητὲς πιστεύουν ὅτι ὀφειλόταν σὲ ἀπότομη ὑπερχείλιση τῆς λίμνης Κωπαΐδας στὴν περιοχή. Ἄλλες πηγὲς σχετίζουν αὐτὸν τὸν κατακλυσμὸ μὲ τὴν Ἀττική. Ὁ Ὠγύγης ἐπέζησε τοῦ κατακλυσμοῦ, ὅμως οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι πνίγηκαν. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἴδιου καὶ λόγω τῶν καταστροφῶν ποὺ προκλήθηκαν, ἡ Ἀττικὴ ἔμεινε χωρὶς βασιλεῖς ἐπὶ 189 χρόνια, ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Κέκροπα.

46 ΑΝΩΝΥΜΟΥ, «Ὑμηττός», *ΠΛΜ*, σ. 260.

47 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 19.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 40

Αὐτός, ὁ μυθικὸς βασιλιὰς τῆς Ἐλευσίνας, ἔγινε στὴ συνέχεια ὁ πρῶτος ἀρχιερέας τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς στὴν πόλη τῆς Ἐλευσίνας. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει πὼς ἡ Δῆλος ὑπῆρξε ἡ γενέτειρα τοῦ Ἀπόλλωνα, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι, διεκδικώντας σθεναρὰ αὐτὴ τὴ διάκριση, ὕψωσαν ἱερὰ στὸν Ὑμηττὸ γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν Ἄρτεμη, τὰ δίδυμα παιδιὰ τοῦ Δία, ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὸ ξευγάρωμά του μὲ τὴ Λητώ, τὴν κόρη τῶν Τιτάνων. Ὡστόσο, πρὶν ἀπὸ τὴ Λητώ, ὁ ἄστατος Δίας εἶχε πολιορκήσει μάταια τὴν ἀδελφή της, τὴν Ἀστερία. Ὁ μύθος διηγεῖται πὼς ἐκείνη, γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἐπίδοξο ἐραστή, ἔπεσε ἀπὸ βράχο στὴν κορυφὴ ἑνὸς βουνοῦ καὶ μεταμορφώθηκε σὲ ὀρτύκι. Τὸ σημεῖο ἀπ᾽ ὅπου ἔπεσε, κοντὰ σὲ ναὸ τοῦ Διός, πῆρε τὸ ὄνομά της, Ἀστέρι. Πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, χτίστηκε στὴν περιοχὴ καὶ ἡ Μονὴ Ἀστερίου, πιθανότατα πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ παλιοῦ ἱεροῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ, χωρὶς βέβαια οἱ ἱστορικὲς πηγὲς νὰ τὸ βεβαιώνουν, νὰ ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς[48].

Γύρω στὸ 1200 π.Χ. οἱ Δωριεῖς εἰσβολείς, κατερχόμενοι ἀπὸ Βορρᾶ, προξένησαν καταστροφὲς στὰ πεδινὰ καὶ τὰ ὀρεινά τῆς Ἀττικῆς. Καὶ στὴ συνέχεια, ἀφομοιώνοντας σταδιακὰ τὴ γνώση καὶ τὶς δεξιότητες τῶν Πελασγῶν, δημιούργησαν ἕναν δικό τους πολιτισμό, τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας[49].

Τὸν 8ο αἰῶνα ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς εἶχε ἀποτέλεσμα τὴν παραχώρηση μεγάλων ἐκτάσεων στὶς χαμηλὲς πλαγιὲς τοῦ Ὑμηττοῦ σὲ ἀκτήμονες. Τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ. ὁ Πεισίστρατος ἀπάλλαξε ἀπὸ τὴν φορολογία τῆς «δεκάτης» τοὺς ἐκχερσωτὲς νέων χωραφιῶν στὸν Ὑμηττὸ καὶ τοὺς ἔδωσε δάνεια. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴν χαμηλὴ γονιμότητα τοῦ ἐδάφους τοῦ Ὑμηττοῦ[50].

---

48 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 20.
49 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 20.
50 Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ὁ Ὑμηττός*, σ. 43.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 41

Στὴ περιοχὴ τῆς Μονῆς Καισαριανῆς ὑπῆρχε ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης καὶ πηγή, ἡ «Κύλλου Πήρα», τὸ νερὸ τῆς ὁποίας ἐθεωρεῖτο ὅτι διευκόλυνε τὶς στεῖρες καὶ τὶς ἔγκυες γυναῖκες στὴν τεκνογονία. Ὁ Ὀβίδιος φαίνεται ὅτι ἐπισκέφθηκε τὴν πηγὴ αὐτὴ τὸ 26 π.Χ. μαζὶ μὲ τὸν δάσκαλό του Πομπήιο Μάγνο, τόν νεότερο[51].

Κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο δὲν παρουσιάζεται κάποια ἰδιαίτερη ἱστορικὴ ἀναφορὰ ὄχι μόνο γιὰ τὸν Ὑμηττό, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη τὴ περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὐτῆς ἀκόμα τῆς Ἀθήνας. Ἐξαίρεση ἴσως ἀποτελεῖ ὁ γάμος τοῦ Λέοντος Δ' μὲ τὴν Εἰρήνη τὴν Ἀθηναία τὸ 769 καὶ ἡ παρουσία τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου τὸ 1018, στὴν ἐκκλησία τοῦ Παρθενῶνα[52].

Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, μητροπολίτης τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ 1184 μέχρι τὸ 1204 εἶναι ἡ κύρια πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Ὑμηττοῦ μέχρι τὴν κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Τέλος κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ὑποβαθμίζεται ὁ πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς χαρακτήρας τῆς περιοχῆς. Ὡστόσο συνεχίζει νὰ εἶναι πολυσύχναστη ἀφοῦ τὸ νερὸ τοῦ Ὑμηττοῦ θεωρεῖται ἰαματικό. Τοῦρκοι ἀγάδες κατέχουν μεγάλες ἐκτάσεις γῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μεγάλο μέρος παραμένει ἀκαλλιέργητο.

Β. Ὁ Ὑμηττὸς καὶ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα ἡ ἱστορία τοῦ Ὑμηττοῦ συνδέεται μὲ τὴν θρησκευτικὴ λατρεία. Σύμφωνα μὲ τὸν Παυσανία στὴν κορυφὴ τοῦ Ὑμηττοῦ ὑπῆρχε τὰ ἀρχαῖα χρόνια τὸ ἱερὸ τοῦ Ὑμηττίου Διός. Τὸ ἱερὸ αὐτὸ ἀφιερώθηκε στὸν Δία τὸν 8ο π.Χ. αἰῶνα, σὲ μία περίοδο ὅπου ἀποδεδειγμένα ὑπῆρξε ξηρασία στὴν Ἀττική, ἀφοῦ ἕνα μεγάλο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ ἔφυγε καὶ ἀποίκισε σὲ ἄλλες περιοχές[53].

51 Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ὁ Ὑμηττός*, σ. 45.
52 Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ὁ Ὑμηττός*, σ. 56.
53 ΑΝΩΝΥΜΟΥ, «Ὑμηττός», *ΠΛΜ*, σ. 260.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 42

Ένα ἄλλο ἱερὸ ὑπῆρχε στὰ νοτιοανατολικά τοῦ Ὑμηττοῦ, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀφιερωμένο στὶς Νύμφες, θεότητες τοῦ Δάσους καὶ τῶν Νερῶν. Στὸ Σπήλαιο τῶν Νυμφῶν λατρευόταν ἐπίσης ὁ Πάνας, θεὸς τῶν ποιμένων καὶ τῶν ἀγροτῶν, καθὼς καὶ ὁ Ἀπόλλωνας. Ένα ἄλλο λατρευτικὸ σπήλαιο ἦταν τὸ «Σπήλαιο τοῦ Λιονταριοῦ». Ἀκόμη σημαντικὸς λατρευτικὸς χῶρος τοῦ Ὑμηττοῦ ἦταν καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Προσοψίου Ἀπόλλωνα[54].

Τὸ 1927 ὁ καθηγητὴς Carl Blegen ἀνακοίνωσε τὸν ἐντοπισμὸ κοντὰ στὴν κορυφὴ τοῦ Ὑμηττοῦ τῶν ὑπολειμμάτων ἀναθηματικῶν προσφορῶν ἀπὸ κάποιο ἱερὸ γεωμετρικῆς κεραμικῆς. Ἀποκαταστάθηκαν ἑκατὸ περίπου ἀμφορεῖς, ποὺ συνθέτουν μία διόλου εὐκαταφρόνητη συλλογή. Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα θραύσματα ἀποκαταστάθηκαν δύο κύπελλα ποὺ φέρουν ἐγχάρακτες ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφές. Στὸ φῶς ἦρθαν ἐπίσης θραύσματα κεραμικῆς, τῆς κλασικῆς περιόδου, ὅπως καὶ ρωμαϊκοὶ λύχνοι ποὺ τοποθετήθηκαν ἐδῶ σὲ μεταγενέστερη ἐποχή, ἀποδεικνύοντας τὸν ἀδιάλειπτο λατρευτικὸ χαρακτήρα τοῦ τόπου. Ἔχει ἀποδειχτεῖ ἀπὸ τὸν B. Schweitzer πὼς ἡ γεωμετρικὴ τεχνοτροπία δὲν ἐπιβίωσε πέρα ἀπὸ τὸν 8ο αἰῶνα. Ἑπομένως, μαζὶ μὲ μία ἐπιζωγραφισμένη ἐπιγραφὴ ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀκρόπολη καὶ ὁρισμένα θραύσματα ἀπὸ τὴ Θήρα καὶ τὴν Κόρινθο, τὰ εὑρήματα τοῦ Ὑμηττοῦ κομίζουν πειστικὰ τεκμήρια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ ἀλφάβητο, *πιθανότατα δάνειο ἀπὸ τοὺς Φοίνικες*, ἔφτανε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο[55].

Ὑπάρχει ἐπίσης ἕνα ἀκόμη ἱερό, τὸ σπήλαιο τοῦ Νυμφόληπτου στὴ νότιο-ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ Ὑμηττοῦ, πρὸς τὴ Βάρη σκαμμένο ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο Ἀρχέδημο. Πέρα ἀπὸ τὸ ὄνομά του, κι ἄλλες ἐγχάρακτες ἐπιγραφὲς ἀποδεικνύουν πὼς ἡ σπηλιὰ ἦταν τόπος ἱερός, ἀφιερωμένος στὶς Χάρες, τὸν Πάνα καὶ τὸν Ἀπόλλωνα Ἐρέσιο. Τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ θραύσματα κεραμικῆς ἀποδεικνύουν τὸ γεγονὸς πώς, καὶ αὐτή,

54 Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ὁ Ὑμηττός*, σ. 47.
55 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 24.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 43

ὅπως πολλὲς ἄλλες, θεωροῦνταν τόπος λατρείας ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ἕως καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή[56].

Κατὰ τὴν κλασικὴ περίοδο, ὁ Ὑμηττὸς ὑπῆρξε καταφύγιο τῶν φιλοσόφων καθὼς ἡ γειτνίαση τοῦ Ὑμηττοῦ στὴν Ἀθήνα, οἱ μαλακὲς πλαγιές του ποὺ ὁδηγοῦσαν στοὺς ναούς, τοὺς βωμοὺς καὶ τὰ ἱερά, τραβοῦσαν ὅσους ἀναζητοῦσαν ἠρεμία καὶ γαλήνη. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ὑμηττὸς ὑπῆρξε ἡσυχαστήριο γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων εἶχε ὡς συνέπεια νὰ συγκεντρωθεῖ ἐδῶ μέρος τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς καὶ νὰ δημιουργηθοῦν ἑστίες διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας καὶ λατρείας. Σήμερα, τὰ ἴχνη τῆς μακρινῆς εἰδωλολατρικῆς ἐποχῆς γύρω ἀπὸ τὴν περιοχὴ εἶναι λίγα, ἀρκοῦν ὅμως γιὰ νὰ ἀποδείξουν πὼς ἐπρόκειτο γιὰ μέρος ἱερό[57].

Ἡ χριστιανικὴ πίστη διαδόθηκε ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους καὶ στὴν Ἑλλάδα, στὴν Ἀθήνα δὲ κήρυξε τὸ Εὐαγγέλιο ὁ ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος, ὁ ὁποῖος καὶ πρὶν ἀναχωρήσει ἄφησε στὴν Ἀθήνα τὸν πρῶτο πυρήνα, τὴν πρώτη κοινότητα, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ ἡ πρώτη ἐν Ἀθήναις τοπικὴ Ἐκκλησία μὲ πρώτους ἐπισκόπους τὸν Διονύσιο καὶ τὸν Ἱερόθεο[58].

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου (379-405) ἡ ἀνακήρυξη τῆς χριστιανικῆς πίστης ὡς ἐπίσημης «θρησκείας» τοῦ κράτους, ἀποτέλεσε ἰσχυρὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἀνέγερση ἐκκλησιῶν. Ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὸν 6ο αἰῶνα, ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐξελισσόταν διαρκῶς ἕως ὅτου ἔφτασε στὸ ἀπόγειὸ της κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565). Ἡ Ἀθήνα ἀκολούθησε καὶ αὐτὴ τὸ παράδειγμα, κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ναούς, ὅπως ὁ Παρθενώνας, μετατράπηκαν σὲ χριστιανικὲς ἐκκλησίες, ἐνῶ

---

56 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 24.

57 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 25.

58 Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχ/που Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ 1934*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2011, σ. 9 κ.ἑξ., Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, *Ἱστορία τῆς ἀρχεγόνου Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας 33 - 70 μ.Χ.*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2012, σσ. 199 – 202, Ἀναλυτικότερα βλ.: Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν Ἀθήνα*, ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2009, Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Ἡ ἱεραποστολικὴ περιοδεία τοῦ Παύλου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο*, ἐκδ. Οὐρανός, Ἀθήνα 2012.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 44

συγχρόνως οἰκοδομοῦνταν νέοι ναοί, στὰ πρότυπα της ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ναοδομίας. Ἔτσι στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ της, ναοί, μοναστήρια καὶ ἐρημητήρια ἄρχισαν νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους. Ὁ πρῶτος ναὸς χτίστηκε στὴν Καισαριανὴ τὸν 5ο αἰῶνα, χωρὶς ὡστόσο νὰ ὑπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολογία ἢ τὶς ἀκριβεῖς συνθῆκες ποὺ ὁδήγησαν στὴν οἰκοδόμησή του[59].

Ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειτος ὁ Βουλγαροκτόνος, ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα τὸ 1019 γιὰ νὰ ἀποτίσει φόρο τιμῆς στὴν Παναγία στὴν Ἀκρόπολη, γιὰ τὶς νικηφόρες ἐκστρατεῖες του. Καλλιεργήθηκε ἔτσι ἡ συνήθεια στοὺς αὐτοκράτορες νὰ ἐκδηλώνουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ παρελθὸν τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων. Καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀθήνα δὲν ἀποτέλεσε ποτὲ ἕδρα αὐτοκρατορική, ὥστε νὰ γνωρίσει οἰκοδόμηση νέων κτιρίων ἀνάλογων ἐκείνων ποὺ κοσμοῦσαν τὴν πρωτεύουσα, ὁ σταθερὸς ρυθμὸς τῆς καθημερινότητας ἐπέτρεψε τὴν ἀνέγερση ἐκκλησιῶν χτισμένων μὲ φροντίδα καὶ ἔντεχνα διακοσμημένων. Τὰ σπουδαιότερα δείγματα βυζαντινῆς τέχνης σώζονται ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίοδο[60].

Ἡ Μονὴ Καισαριανῆς ἐπίσης χτίστηκε τὸν 11ο αἰῶνα, μαζὶ μὲ κάποια ἀκόμη ναΰδρια, τὰ περισσότερα σὲ ἀρχαῖες θέσεις, στὶς δυτικὲς πλαγιὲς τὸν Ὑμηττού. Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, τοῦ 10ου αἰῶνα, γνωστὴ καὶ ὡς Μονὴ τῶν Φιλοσόφων, χτίστηκε στὸ φρύδι τῆς βορειοανατολικῆς πλαγιᾶς τοῦ Ὑμηττοῦ, ποὺ καταλήγει μαλακὰ στὴν πεδιάδα τῆς Ἀττικῆς. Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, ἡ συναρπαστικὴ Μονὴ τοῦ Καρέα, κρυμμένη πίσω ἀπὸ τοὺς κατακρεουργημένους λόφους, καί στὰ ἀνατολικά τοῦ Ὑμηττοῦ, μὲ θέα τὰ Μεσόγεια, σκαρφαλωμένη στὴν ἄκρη μίας ἀπότομης τομῆς στὸν βράχο, ἡ Μονὴ

59 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 24.
60 Κ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, σ. 24.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 45

τοῦ Προφήτη Ἠλία - ὅλες τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς. Τέλος μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ Μονὴ Ἀστερίου, τῆς ὁποίας τὸ καθολικὸ εἶναι διακοσμημένο μὲ τοιχογραφίες τοῦ 16ου αἰῶνα κατοπτεύει τὴν πεδιάδα τῆς Ἀθήνας ἀπὸ ὑψόμετρο 545 μέτρων, φωλιασμένη σὲ μία μικρὴ κοιλότητα τοῦ βουνοῦ.

Εἰκάζεται πὼς στὴν θέση ὅπου βρίσκεται σήμερα ἡ Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Καρέα στὰ δυτικά τοῦ Ὑμηττοῦ προϋπῆρχε εἰδωλολατρικὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα, τὸ ὁποῖο μετετράπη τὸν Δ᾽ αἰώνα σὲ παλαιοχριστιανικὸ εὐκτήριο οἶκο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια ἐξελίχθηκε οἰκοδομικὰ σὲ Ναὸ γιὰ νὰ καλύψει τὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῆς ἀνδρώας τότε μονῆς[61].

Ὁ ἱστορικὸς Δημήτριος Καμπούρογλου ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Μονὴ Καισαριανῆς ἀποτελοῦσε ἀρχικὰ φιλοσοφικὴ σχολή, ἡ ὁποία ἀφοῦ παράτεινε γιὰ κάποιο χρόνο τὴν ζωὴ της, μετὰ τὴν διάλυση τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό, ἔγινε ἀπὸ τὶς πρῶτες, χριστιανικὴ μονή[62]. Στὴν θέση αὐτὴ πιθανολογεῖται καὶ ἀρχαῖο ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδας[63].

Τόσο οἱ δύο προαναφερθεῖσες μονές, ὅσο καὶ οἱ ὑπόλοιπες, ποὺ βρίσκονται χτισμένες στὸν Ὑμηττό, εἴτε κοντά, εἴτε ἀκόμα καὶ ἐπάνω σὲ λείψανα ἀρχαίων ἱερῶν, λειτουργοῦν ὡς πνευματικοὶ σύνδεσμοι πολλῶν διαφορετικῶν χρονολογικῶν περιόδων, συνθέτωντας ἔτσι ἕνα δίκτυο ἱερῶν σημείων στὸν Ὑμηττό, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦταν συνδεδεμένος στὴν συνείδηση τοῦ Ἀθηναίου μὲ τὴν λατρεία.

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Καρέα μαζὶ μὲ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (τοῦ Κουταλᾶ), τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Προδρόμου (Κυνηγοῦ), τῶν Ταξιαρχῶν (Ἀστερίου)

---

61 Βλ.: ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΚΑΡΕΑ, *Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Καρέα*, Ἀθήνα, 2000.

62 Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, τόμος Α᾽*, ἐκδ. Παπαδημητρίου, Μάρτιος 1959, σ. 56

63 Ὁ ἱστορικὸς Λαμπάκης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἵδρυση τῆς Μονῆς ἀνάγεται στὸν 8ο μὲ 9ο αἰῶνα, δεδομένου ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου -στὴν ὁποία τιμᾶται ἡ μονὴ- καθιερώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 730 ἄν καὶ ἐπισημοποιήθηκε σὰν ἑορτὴ τοῦ κράτους τὸ 1143, Γ. ΣΧΙΖΑΣ, *Ὁ Ὑμηττός*, σ. 48.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 46

καὶ ἰδιαίτερα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (Καισαριανῆς ἢ Συριανῆς) ἀποτελοῦν σημαντικοὺς ἱεροὺς τόπους ποὺ συνδέονται μὲ τὴν πολιτισμικὴ ἱστορία τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ κατ᾽ ἐπέκταση τῆς Ἀθήνας.

Ἡ Ἱ. Μονὴ Ταξιαρχῶν Ἀστερίου, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσης μελέτης, βρίσκεται στὸν Ὑμηττό, στὰ βορειοανατολικά τῆς Ἱ. Μονῆς Καισαριανῆς καὶ σὲ σημαντικὰ μεγαλύτερο ὑψόμετρο ἀπὸ αὐτήν. Τὸ Μοναστηριακὸ συγκρότημα εἶναι κτισμένο στὸ κεκλιμένο ἔδαφος τῆς Δυτικῆς πλαγιᾶς τοῦ Ὑμηττοῦ, ἀριστερὰ ἀπὸ μία μικρὴ χαράδρα ὅπου ἀκόμα καὶ σήμερα ἀπορρέουν τὰ νερὰ τοῦ βουνοῦ. Σήμερα μετὰ ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐνέργειες τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη λειτουργεῖ καὶ πάλι ὡς μετόχι τῆς Μονῆς μὲ ἐγκατεστημένη ἀδελφότητα.

Πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος...

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 47

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ὀνομασία καὶ Ἱστορία τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀστερίου

Μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ὑπάρξει συστηματικὴ μελέτη γιὰ τὴν Ἱερὰ Μονὴ Ταξιαρχῶν Ἀστερίου γεγονὸς ποὺ δυσκόλεψε τὴ σύνταξη τῆς ἀνὰ χεῖρας διπλωματικῆς ἐργασίας. Οἱ λίγες σχετικὲς ἀναφορὲς εἶναι τῶν· Καμπούρογλου[64], Λαμπάκη, καὶ κάπως πιὸ ἐκτενεῖς τοῦ Ὀρλάνδου[65]. Ἐπίσης ὑπάρχουν σποραδικὲς ἀναφορὲς στὶς ἐπετηρίδες τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ τὰ Ἀρχαιολογικὰ Δελτία γιὰ τὶς ἐργασίες ποὺ ἐκτελέσθηκαν στὸν 20ο αἰῶνα, οἱ ὁποῖες θὰ ἀναφερθοῦν διεξοδικότερα στὸ οἰκοδομικὸ χρονικὸ τῆς Μονῆς, στὸ ἀνάλογο κεφάλαιο.

Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἀστερίου βρίσκεται στὴν δυτικὴ πλαγιὰ τοῦ Ὑμηττοῦ. Σύμφωνα μὲ ἀρχαία παράδοση, κτήτορας τοῦ μοναστηριοῦ ὑπῆρξε ἕνας μητροπολίτης Ἀθηνῶν τοῦ 5-6ου αἰῶνος μ.Χ., ἐπ᾽ ὀνόματι Ἀστέριος. Ἡ ἀπουσία ὅμως τέτοιου ὀνόματος ἀπὸ τοὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀνατρέπει τὴ θεωρία αὐτή, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ λαϊκὴ παράδοση ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ Μοναστηριοῦ ὀφείλεται στὸ ἀστέρι τῆς αὐγῆς Αὐγερινό, δὲν εἶναι ἱκανοποιητική[66].

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς βιβλιογραφίας προκύπτει ὅτι ἡ Μονὴ ἦταν ἀρχικὰ Πατριαρχικὸ Σταυροπήγιο, σύμφωνα μὲ ἐνεπί-

64 Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, (τρίτομο ἔργο), σειρὰ Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν 32, (ἀνατύπωση) ἐκδ. Καραβίας Διον., Ἀθήνα 2000.

65 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, «Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ ὀρέων», ΕΜΜΕ Γ (1933), 165-167 καὶ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική*, Ἀθῆναι 1927,17-18,22,49,119,121-123.

66 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρη», *ΘΗΕ*, τόμ. 3ος, Ἀθήνα 1963, στ. 403.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 48

γραφη πλάκα ποὺ ἀναφέρει ὁ Καμπούρογλου, ἀλλὰ εἶδε καὶ ὁ Λαμπάκης τὸ 1893 στὸ ἀέτωμα τῆς Βόρειας πλευρᾶς τοῦ Καθολικοῦ[67]. Ἡ φωτογραφία τῆς πλάκας αὐτῆς ποὺ ξαναβρέθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες τοῦ 1960, ὑπάρχει στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου χωρὶς ὅμως, νὰ ἀναφέρεται ποὺ φυλάσσεται ἔκτοτε.

Ἐπίσης προκύπτει ὅτι τὴν ὀνομασία της «Ἀστέρι» ἢ «Ἀστερίου» ἔλαβε ἐπειδὴ κατὰ τὴν παράδοση μόνασε ἐκεῖ ὁ Ὅσιος Λουκᾶς ἀπὸ τὸ Στείρι. Πράγματι, στὰ Φωκικὰ τοῦ Κρέμου (τόμος Γ') τὸ τοπωνύμιο Στείρι ἀναφέρεται καὶ ὡς Ἀστέρι ἢ Στέρι. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βέβαια τὸ Μοναστήρι ἢ κάποιο τμῆμα του θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸ 920, ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ στὴ συνέχεια.

Συγκεκριμένα ἡ ὀνοματοδοσία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα θεωρία, σχετίζεται μὲ τὸν Ὅσιο Λουκᾶ τὸν «ἐκ Στειρίου» καὶ ἱδρυτὴ τῆς Ἱ. Μονῆς Ὅσ. Λουκᾶ Λεβαδείας. Ὁ ὅσιος, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Αἴγινα, ἦρθε στὴν Ἀθήνα τὸ 920 μ.Χ. περίπου, καὶ ἀφοῦ ἔλαβε τὸ μοναχικὸ σχῆμα ξεκίνησε τὴ ἀσκητική του πορεία στὴν πλαγιὰ τοῦ Ὑμηττοῦ, ἀκριβῶς ἐκεῖ ποὺ στὴ συνέχεια ἀνήγειρε τὴν ἐν λόγῳ Ἱερὰ Μονή. Ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι συνήθιζαν νὰ τὴν καλοῦν ὡς «Μονὴ τοῦ ἐκ Στειρίου», ποὺ μὲ τὸν καιρὸ παραφράστηκε σὲ Μονὴ τοῦ Ἀστερίου[68].

Συγκεκριμένα κατὰ τὸν Δ. Καμπούρογλου[69], ἡ μονὴ πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν ὅσιο Λουκᾶ τὸν Στειριώτη ἢ Ἀστεριώτη (Ἀστέρη), ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἵδρυσε τὴ μονὴ ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του κοντὰ στὸ χωριὸ Στείρι τῆς Φωκίδας, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾶται σὲ ἔγγραφα ὡς Στείρ, Στείρι, Στέρι, Ἀστέρι[70].

---

67 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», *ΔΧΑΕ Β'* (1894), σσ. 34-37.
68 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρη», στ. 404

69 Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τ. Β'*, ἐν Ἀθήναις 1890, σσ. 279-280.
70 Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τ. Β'*, σ. 280. Μ. Γκιτάκος, «Ἀστέρη», στ. 404.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 49

Ὁ ὅσιος Λουκᾶς, σύμφωνα μὲ τὸ βίο του[71], ἔφηβος ἀκόμη σὲ ἡλικία δεκατεσσάρων ἐτῶν, ἦλθε ἀπὸ τὸ Καστόριο τῆς Φωκίδας - σημερινὸ χωριὸ Καστρὶ στοὺς Δελφοὺς - στὴν Ἀθήνα στὰ τέλη τοῦ 920 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 921. Ἐκάρη μοναχὸς καὶ διέμεινε σὲ κάποια μονὴ τῆς Ἀττικῆς, ποὺ ἴσως, κατὰ τὸν Καμπούρογλου, ἦταν ἡ συγκεκριμένη μονή, ἡ ὁποία κατόπιν γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὀνομάσθηκε Ἀστερίου. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, ἡ ὁποία βέβαια εἶναι ἀτεκμηρίωτη, ἡ ἵδρυση τῆς μονῆς τοποθετεῖται πρὸ τοῦ 920, ἔτους ἄφιξης τοῦ ὁσίου Λουκᾶ στὴν Ἀθήνα.

Ἀπὸ νεότερους ὅμως ἐρευνητὲς θεωρεῖται πιθανὸ ὅτι ἡ μονὴ ποὺ ἀναφέρεται στὸ βίο τοῦ ἁγίου, εἶναι ἡ μονὴ τῆς Παντάνασσας στὸ Μοναστηράκι[72]. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἄποψη εἶναι ἁπλὴ ὑπόθεση, ἀφοῦ τὸ ἁγιολογικὸ κείμενο δὲν παρέχει συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ τὴ μονή.

Σύμφωνα ἐπίσης μὲ ἀναφορὰ ἀνωνύμου ποὺ καταγράφει ὁ Σουρμελής[73] στὴν θέση αὐτὴ ὅπως καὶ στὴν Καισαριανὴ ἐνδεχομένως λειτουργοῦσαν τὰ δύο «διδασκαλεῖα» τοῦ Ὑμηττοῦ (φιλοσοφικὲς σχολὲς τοῦ Πολυξήλου καὶ τοῦ Διοδώρου) τὶς ὁποῖες τὸν τέταρτο αἰῶνα πλέον ὁ Ἐπίσκοπος Συνέσιος εἰρωνεύεται λέγοντας ὅτι οἱ σοφιστὲς τους, προσείλκυαν μαθητὲς ὄχι μὲ τὴν διδασκαλία ἀλλὰ μὲ τὸ μέλι τοῦ Ὑμηττοῦ.

Ὁ Καμπούρογλου ἀναφέρει, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσει, ὅτι ἡ Μονὴ πιθανὰ ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη

---

71 Βλ. γιὰ τὸν βίο τοῦ Ἁγίου: Γ. Π. ΚΡΕΜΟΣ, *Φωκικὰ - Προσκυνητάριον τῆς ἐν τῇ Φωκίδι Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τουπίκλην Στειριώτου, τ. Α'*, ἐν Ἀθήναις 1874, Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *«Ὅσιος Λουκᾶς. Ὁ βίος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη»*, *Ἁγιολογική Βιβλιοθήκη 1*, Ἀθήνα 1989, Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ «Ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἔλεγχος καὶ κριτικὴ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἑρμηνείας τῶν πηγῶν», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τ. Δ, 1992, σσ. 23-80.

72 Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *«Ὅσιος Λουκᾶς. Ὁ βίος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη»*, σ. 44., Ν. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, *Ὅσιος Λουκᾶς*, ἐκδ. «Μέλισσα», Ἀθήνα 1996, σ. 10.

73 Δ. ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ, *«Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν» ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων μέχρι τέλους τῆς Τουρκοκρατείας*, Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν Νο 58, φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης 1842, Ἐκδ. Καραβίας, Ἀθῆναι 1973.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 50

Ἀθηνῶν Λαυρέντιο τὸ 1528. Ὁ Λαμπάκης ποὺ τὴν ἐπισκέπτεται καὶ τὴν φωτογραφίζει τὸ 1893, χρονολογεῖ τὸ Καθολικὸ στὸν 12ο-13ο αἰ. καὶ ἀναφέρει ὅτι ἡ Μονὴ εἶναι ἀφιερωμένη στοὺς Ταξιάρχες ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τοιχογραφία στὸ ὑπέρθυρο τῆς Μονής[74]. Ἐπίσης περιγράφει καὶ φωτογραφίζει τὶς τοιχογραφίες Καθολικοῦ καὶ Τράπεζας καὶ καταγράφει τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Τράπεζας ποὺ φέρει ἡμερομηνία 1589. Παρατηρεῖ ἐπίσης ἀκιδογραφήματα στὶς τοιχογραφίες τοῦ Ναοῦ μὲ χρονολογίες 1646, 1667.

Ὁ ἴδιος ἀναφέρει καὶ τὸ μοναδικὸ ἔγγραφο ποὺ βρέθηκε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἱ. Μονὴ Ἀστερίου[75] (Μηναῖον Σεπτεμβρίου ἔτους 1688) μὲ τὴν γραπτὴ μαρτυρία ἑνὸς μοναχοῦ της ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς[76].

> «*Εἰς τοὺς 1687 Σεπτεμβρίου 9 ἐφάνη ἡ ἁρμάδα τοῦ Βενετσιάνου ἥμερα Σαββάτου καὶ τὴν Κυριακὴν ἀνέβη τὸ ἀσχέρι ἐπάνω καὶ τὴν Πέμπτην ἄρχισεν ὁ πόλεμος καὶ τὴν Κυριακὴν ὥρα ἐνάτη ἐπαραδόθη τὸ Κάστρο τῆς Ἀθήνας καὶ ἔστω εἰς ἐνθύμισιν τῶν μεταγενεστέρων καὶ εἰς τοὺς 1688 Μαρτίου 14 ἐμετοικήσαμε εἰς Περέαν καὶ εἰς Σαλαμίναν καὶ εἰς Πελοπόννησον.*»

Αὐτὴ ἡ πληροφορία εἶναι χαρακτηριστικὴ ἀφοῦ ἔκτοτε ἡ Μονὴ φαίνεται πὼς ἐρημώθηκε, καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς μεταφέρθηκαν στὴν Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας καὶ ἀργότερα στὴν Ἀθήνα ὅπου καταστράφηκαν στὴν Ἀκρόπολη, μὲ ἀποτέλεσμα σήμερα νὰ εἶναι ἐλάχιστες οἱ πηγὲς στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει ὁ ἐρευνητὴς γιὰ τὴν μελέτη, ἔρευνα καὶ ἐν τέλει παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς μέσα στὸν διάβα τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνυπαρξία σχετικῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ ἐπιγραφῶν, ἀφήνει ἄγνωστη τὴν ἱστορία τοῦ Μοναστηριοῦ. Ἀρχιτεκτονικά, ἡ χρονολογία ἀνεγέρσεως τῆς Μονῆς ὑπολογίζεται κατὰ τὸν 10ο αἰῶνα μ.Χ.. Θεμελιώθηκε πάνω σὲ ἀρχαῖο κτίσμα, ποὺ

74 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σσ. 34-37.

75 Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ φυλασσόταν στὴν Μονὴ Φανερωμένης Σαλαμίνας, ὅπου κατέφυγαν οἱ μοναχοί τοῦ Ἀστερίου, καὶ τὸ πρωτοδημοσίευσε ὁ Ζησίου στὰ «Σύμμικτα».

76 Τὸ κείμενο ὁ Λαμπάκης τὸ μεταγράφει στὸ Δελτίο τῆς *ΧΑΕ Α*' (σελ. 69-70).

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 51

εἰκάζεται ὅτι ἦταν τὸ λεγόμενο διδασκαλεῖο τοῦ φιλοσόφου Διοδώρου[77].

Μία διαφορετικὴ ἄποψη ἔχει ὁ καθηγητὴς Χ. Μπούρας, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν ἀνέγερση τοῦ μνημείου στὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ περίοδο (1453-1700 μ.Χ.) ἀποδίδοντας τὰ μεσοβυζαντινὰ χαρακτηριστικά τοῦ Καθολικοῦ, ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπο, τὸν ἀθηναϊκὸ τροῦλλο, τοιχογραφίες κ.λπ., στὴν θέληση τῶν κτητόρων νὰ ἀντιγράψουν τοὺς μεσοβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Ἀττικῆς.

Τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς φέρεται νὰ ἁγιογραφήθηκε ἢ καὶ πιθανῶς νὰ ἐπαναγιογραφήθηκε μόλις τὸν 16ο αἰῶνα μ.Χ., σύμφωνα μὲ τὶς ἕως «τῇ σήμερον» σωζόμενες διάσπαρτες τοιχογραφίες του. Δυστυχῶς, τὸ ὑπόλοιπο καὶ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἁγιογραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ, καταστράφηκε ἀπὸ τὴ μεγάλη πυρκαγιὰ ποὺ ἐκδηλώθηκε τὸ 1898 μ.Χ..

Μία ἐπίσης μὴ ἐξακριβωμένη πληροφορία, θέλει τὴν ὕπαρξη καὶ λειτουργία διδασκαλείου ἐντός τῆς Μονῆς, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς κοντινῆς Μονῆς Καισαριανῆς, στὰ μεσοβυζαντινὰ ἔτη. Συγκεκριμένα ὑποστηρίζεται ὅτι εἶχε παιδευτικὴ δραστηριότητα καὶ διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη, ἡ ὁποία διασκορπίστηκε τὸ 1687 μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βενετῶν τοῦ Μοροζίνι, ἐνῶ ἀργότερα, τὸ 1826-1827, χάθηκαν καὶ τὰ τελευταῖα ἀπομεινάρια της, ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια.

Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ ὑπάρχει χάραγμα τοῦ 1656. Ο Γ. Λαμπάκης εἶχε διαβάσει ἀκιδογραφήματα στὸ νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ μὲ χρονολογίες 1667, 1646, 1655 καὶ 1671[78]. Μνεία γιὰ τὴ μονὴ γίνεται ἐπίσης σὲ μία χρονογραφικὴ σημείωση-ἐνθύμηση τοῦ 1687[79].

77 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρη», στ. 403.

78 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», *ΔΧΑΕ Β'* (1894), σ. 35.

79 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σσ. 97-99. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Β'*, Ἀθῆναι 1891, σ. 182.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 52

Θὰ πρέπει, τέλος, νὰ σημειωθεῖ ἡ ἐντοιχισμένη παλαιότερα στὴν τοιχοποιία τοῦ ναοῦ μαρμάρινη πλάκα, ποὺ ἔφερε τὴν ἐπιγραφή: + ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ[80] καὶ πιθανότατα δήλωνε, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ[81], ὅτι ἡ μονὴ ἦταν ἀρχικὰ σταυροπηγιακή.

Κατὰ καιρούς, ἔχουν γίνει ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀποκατάστασης τοῦ μνημείου. Πάντως, σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωση, τὸ Μοναστήρι φέρεται νὰ ὑπῆρξε πατριαρχικὸ σταυροπήγιο ἕως τὸ 1716, καθὼς πιθανὸν καὶ ἡ μονὴ Ἀστερίου ἐπὶ πατριάρχου Ἱερεμίου Γ΄, ὅταν Μοναστήρια τῆς ἐπαρχίας Ἀθηνῶν καὶ Λεβαδείας, πλὴν μίας μονῆς ὑπήχθησαν στὸν Μητροπο-

80 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σ. 34. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, σ. 279. Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, «Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἀττικῆς: Μονὴ Ἀστερίου», *ΑΔ 16* (1960), σ. 66.

81 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, «Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ ὀρέων», *ΕΜΜΕ Γ* (1933), σσ. 165-166.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 53

λίτη Ἀθηνῶν ὡς ἐνοριακά, καὶ αὐτὴ ὑπήχθη στὴν δικαιοδοσία τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, μαζὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες Ἱερὲς Μονὲς τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἡ Μονὴ ἐρημώθηκε ὑποχρεωτικὰ λίγο μετὰ τὴν γνωστὴ ἀντιμοναστικὴ ἀπόφαση τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνα, τὸ ἔτος 1833 μ.Χ.. Στὸ ἀπὸ 25/9/1833 διάταγμα τοῦ Ὄθωνα[82] ἡ Μονὴ «τῶν Ταξιαρχῶν Ἀστέρη» περιλαμβανόταν στὸν κατάλογο τῶν Μοναστηριῶν ποὺ ἀπογράφηκαν καὶ βρέθηκαν νὰ ὑπολειτουργοῦν μὲ λιγότερους ἀπὸ 6 μοναχοὺς καὶ πλέον «ὑπάγονται στὴν κυριαρχία τῆς Α.Μ. λαμβανόντων τῶν ἐν αὐτοῖς μοναζόντων τὰ ἀναγκαῖα ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου». Σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα αὐτό, οἱ μονὲς ἔπρεπε νὰ διαλυθοῦν καὶ οἱ μονάζοντες νὰ μετατεθοῦν σὲ ἄλλα μοναστήρια. Πράγματι ἔκτοτε φαίνεται ὅτι ἡ Μονὴ ἐρημώθηκε καὶ ἄρχισε νὰ καταστρέφεται. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους θὰ γίνει ἀναφορὰ σὲ ἑπόμενο κεφάλαιο. Τέλος σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐξέλιξη τῆς Μονῆς, ἰδίως κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους, ἀντλεῖ ὁ ἐρευνητὴς ἀπὸ σχέδια καὶ φωτογραφίες, δημοσιευμένα καὶ ἀδημοσίευτα, τὰ στοιχεῖα τῶν ὁποίων παραπέμπονται στὴ συνέχεια, καθὼς θεωροῦνται πολύτιμη πηγὴ γιὰ τὴν μονὴ, μίας περιόδου ποὺ ἀπουσιάζουν ἔγγραφες πηγές.

Α. Δημοσιευμένα:

Στὶς προαναφερθεῖσες δημοσιεύσεις τοῦ Ὀρλάνδου ὑπάρχουν τρεῖς φωτογραφίες τῆς Μονῆς καὶ τοῦ Καθολικοῦ. Ἐπίσης ὁ Millet[83] δημοσιεύει μία φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ. Ὁ Ὀρλάνδος ἐπίσης δημοσιεύει ἀρχικὰ μία μικρὴ κάτοψη τῆς περιοχῆς τοῦ πυλώνα εἰσόδου τῆς Μονῆς τὸ 1927[84] καὶ τὴν συνολικὴ κάτοψη τοῦ Μοναστηριοῦ καθὼς καὶ κάτοψη καὶ τομὴ τοῦ Καθολικοῦ στὸ Εὐρετήριο

82 Σ. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 1999.

83 G. MILLET, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Παρίσι 1916, σ. 86,87.

84 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική*, Ἀθῆναι 1927.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 54

Βυζαντινῶν Μνημείων ἀργότερα.

Β. Ἀδημοσίευτα:

Β1 Φωτογραφίες

Ἀπὸ ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης στὰ ἀρχεῖα τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ΥΠΠΟ καὶ λοιπῶν φορέων βρέθηκαν: Ἕξι φωτογραφίες τοῦ Λαμπάκη τοῦ 1893[85]. Ἕξι φωτογραφίες τοῦ Ὀρλάνδου τῆς περιόδου 1925-1930[86]. Ἕξι φωτογραφίες τοῦ Π. Παπαχατζηδάκη καὶ δύο τῆς Β. Παπαϊωάννου τῆς περιόδου 1930-1940[87]. Τέλος στὸ ἀρχεῖο τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπάρχουν ἀντίγραφα ἀπὸ 9 παλιὲς φωτογραφίες τοῦ Ὀρλάνδου τῆς περιόδου 1925-1930 καὶ σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς ἐργασίες τῆς περιόδου 1959-1973.

Β2 Σχέδια

Στὸ ἀρχεῖο τῆς 1ης ΕΒΑ ὑπάρχει ἡ σπουδαστικὴ ἐργασία τῶν Δεκαβάλλα, Ζαχαράκη, Παθούμη, Παπαχρήστου στὸ Γ' ἔτος ἀρχιτεκτονικῆς Ε.Μ.Π. μὲ ἀποτύπωση τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Τράπεζας πρὶν ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ 1960. Στὸ ἀρχεῖο τέλος τῆς ΔΑΒΜΜ ὑπάρχει ἡ ἀποτύπωση ὑπάρχουσας κατάστασης καὶ τὰ σχέδια πρότασης γιὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ 1960 ποὺ συντάχθηκαν ἀπὸ τὸν τότε ὑπάλληλο τῆς Δ/σης Ἀναστηλώσεως καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Χαράλαμπο Μπούρα.

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα περιλαμβάνονται στὴν ἀνὰ χεῖρας ἐργασία καὶ ἀξιοποιήθηκαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ συμπερασμάτων γιὰ τὸ οἰκοδομικὸ χρονικὸ τῆς Μονῆς. Τέλος, στὰ πλαίσια τῆς παρούσας μελέτης ἔγινε ἡ τοπογραφικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ τεκμηρίωση τοῦ μνημείου ὅπως εἶναι σήμερα.

85 *Ἀρχεῖο Βυζαντινοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Μουσείου.*
86 *Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.*
87 *Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο Μουσείου Μπενάκη.*

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 55

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἀρχιτεκτονικὴ Παρουσίαση τῆς Μονῆς μέσα στὸ χρόνο

Οἰκοδομικὸ Χρονικὸ τῆς Μονῆς

Πρώτη οἰκοδομικὴ φάση

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συσχετίσεις τῆς ὀνομασίας τῆς Μονῆς μὲ τὸν Ὅσιο Λουκᾶ τὸν Στειριώτη δὲν ἔχουμε τεκμηριωμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν ὕπαρξη τῆς Μονῆς πρὶν ἀπὸ τὸν 10ο αἰ..

Ἡ διαμόρφωση πάντως τῆς περιοχῆς τῆς ἑστίας καὶ τὰ ἴχνη κατακόρυφων ἁρμῶν στὴν ὄψη τοῦ Νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ μαρτυροῦν μία πρώτη φάση τοῦ μνημείου ποὺ θὰ εἶχε μόνον μία ἰσόγεια Βορειοανατολικὴ πτέρυγα ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸ Μαγειρεῖο, μὲ κεντρικὴ ἑστία στὸ δάπεδο καὶ κεντρικὴ ὑπερυψωμένη καπνοδόχο καὶ τὸ μονόχωρο ἐπίμηκες θολωτὸ κελλὶ πίσω ἀπὸ αὐτὴν ποὺ θὰ χρησίμευε ταυτόχρονα σὰν Τράπεζα καὶ σὰν κελλάρι. Στὸν θόλο του διακρίνονται ἀκόμα καὶ σήμερα δύο φωτιστικὰ ἀνοίγματα.

Στὴν φάση αὐτὴ τὸ Καθολικὸ πρέπει νὰ εἶχε Νάρθηκα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν σημερινὸ καὶ μάλιστα διόροφο[88]. Μία τέτοια διάταξη θὰ μποροῦσε νὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ ἕνα πρῶτο τυπικὸ συγκρότημα Καλύβης (σκήτης) χωρὶς δηλαδὴ κἄν περίβολο. Ἂν καὶ ἀναφέρεται γενικὰ ἡ ἄποψη ὅτι τὸ Καθολικὸ

88 Ὅπως φαίνεται καὶ στὴ φωτογραφία τοῦ Καθολικοῦ ἀπὸ τὸν Λαμπάκη, διασώζονται τὰ ὑπολείμματα κτίσματος ὑψηλότερου ἀπὸ τὴν Δυτικὴ κεραία, ὑπολείμματα ποὺ παρέμειναν ἐν μέρει μέχρι καὶ τὸ 1959, καὶ ἀπεικονίζονται τόσο στὶς φωτογραφίες ὅσο καὶ στὰ σπουδαστικὰ σχέδια τῆς ὁμάδας τοῦ Δεκαβάλλα.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 56

ΛΑΜΠΑΚΗΣ (1893)

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΒΟΡ. ΠΤΕΡΥΓΑΚΕΛΛΙΩΝ
ΛΑΜΠΑΚΗΣ 1893

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 57

εἶναι Μεταβυζαντινό, κρίνοντας καὶ ἀπὸ τὴν τυπολογία καὶ τὶς γενικότερες ἀναλογίες του καὶ τὴν ἐξωτερικὴ διαμόρφωση ἰδιαίτερα τοῦ «Ἀθηναϊκοῦ» τρούλλου, δὲν πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ ἐντελῶς καὶ ἡ ἐκδοχὴ τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς του στὴν Μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ὅπως ἐκτιμοῦσε καὶ ὁ Λαμπάκης. Ἡ ἔλλειψη διακόσμου στοὺς περιμετρικοὺς τοίχους ποὺ εἶναι κτισμένοι μὲ ἁπλὴ ἀργολιθοδομὴ καὶ παραπέμπει σὲ κατασκευὲς τῆς Τουρκοκρατίας, μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στοὺς περιορισμένους πόρους καὶ τὴν δυσκολία ἐξασφάλισης κατάλληλου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ. Πραγματικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ μπορεῖ νὰ δοθεῖ στὶς ἐργασίες ποὺ ἔχουν ἐγκριθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ στερέωση καὶ ἀναπαλαίωση τῆς μονῆς μὲ προσεκτικὴ ἔρευνα τῶν κονιαμάτων καὶ τυχὸν ἄλλων εὑρημάτων κατὰ τὶς ἀνασκαφές.

Δεύτερη οἰκοδομικὴ φάση

Ἡ δεύτερη κύρια οἰκοδομικὴ φάση τῆς Μονῆς, ποὺ ἐνδέχεται νὰ εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. (ἂν ἀληθεύει ὅτι ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Λαυρέντιο), καὶ ἡ ὁποία εἶναι συμβατὴ μὲ τὴν χρονολογία τοιχογράφησης τῆς Τράπεζας στὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰώνα (1589), περιλάμβανε τὸ καθολικὸ καὶ τρεῖς διόροφες πτέρυγες ἐντὸς τοῦ περιβόλου του. Σύμφωνα μὲ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες ποὺ ἀναφέρθηκαν στὰ προηγούμενα κεφάλαια τὸ μοναστήρι ἦταν σὲ πλήρη λειτουργία μέχρι τὸ 1688.

Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή του, πιθανὰ νὰ ὑπέστη καὶ ζημιὲς ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1694, 1805, καὶ 1837 ποὺ εἶχαν γίνει αἰσθητοὶ στὴν Ἀθήνα[89]. Ὅλα σχεδὸν τὰ κτίσματα τῆς οἰκοδομικῆς αὐτῆς φάσης διασώζονταν ἀκόμη, ἀλλὰ ἡμιερειπωμένα μέχρι τὸ 1893 ποὺ τὰ φωτογράφησε ὁ Λαμπάκης.

Μὲ βάση τὶς πολύτιμες αὐτὲς φωτογραφίες, ἔγινε ἡ προσπά-

89 Ἀναλυτικότερα βλέπε τὴ μελέτη: Π. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Χρονικὸ τῶν σεισμῶν τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1997.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 58

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΛΑΜΠΑΚΗ ΒΔ ΓΩΝΙΑΣ ΑΠΟΤΟΝ ΧΕΙΜΑΡΡΟ (1893) ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

θεια τῆς ἱστορικῆς ἀποκατάστασης τῆς οἰκοδομικῆς αὐτῆς φάσης τοῦ Μοναστηριακοῦ συγκροτήματος. Κτισμένο στὸ κεκλιμένο ἔδαφος τῆς Δυτικῆς πλαγιᾶς τοῦ Ὑμηττοῦ, εἶχε σχεδὸν τετράγωνο περίβολο μὲ πλευρὲς περίπου 25 μ. καὶ ἀποτελεῖτο ἀπὸ τρεῖς διόροφες πτέρυγες (βόρεια, νότια καὶ δυτική), ἕναν ὑψηλὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο στὰ ἀνατολικὰ καὶ στὸ κέντρο τὸ Καθολικὸ μὲ νέο θολωτὸ Νάρθηκα ἐνσωματωμένο στὸ περίγραμμα τοῦ παλαιοῦ. Ἡ κύρια εἴσοδος τῆς Μονῆς γινόταν ἀπὸ τὰ βόρεια, μέσω καμάρας καὶ τοξωτῆς πόρτας μὲ δεξιὰ κι ἀριστερά της ὀγκώδεις ἀντηρίδες καὶ κτιστούς. Πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο ὑπῆρχε τοξωτὸ προσκυνητάρι[90] ποὺ πιθανότατα εἶχε τὶς τοιχογραφίες τῶν Ταξιαρχῶν.

Ὁ Βορεινὸς περίβολος ἐνσωμάτωσε τὸ ἀρχικὸ θολωτὸ

90 Φαίνεται στὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη ποὺ ἀπεικονίζει ἀπὸ χαμηλὰ τὴν βορειοδυτικὴ γωνία τῆς μονῆς.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 59

κελλάρι καὶ τὸ μαγειρεῖο καὶ συνεχίστηκε μετὰ τὴν εἴσοδο μὲ τὴν Τράπεζα τῆς Μονῆς. Ἡ βορεινὴ αὐτὴ πτέρυγα διευρύνθηκε πρὸς τὴν νότια ἐσωτερικὴ ὄψη της μὲ προσθήκη 5 ἀνοικτῶν ἐγκάρσιων θόλων ποὺ χρησίμευσαν γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ διεύρυνση τοῦ ὑπερκείμενου ὀρόφου. Ἡ κεντρικὴ καπνοδόχος τῆς ἑστίας καὶ τὰ φωτιστικὰ ἀνοίγματα ἀκυρώθηκαν, στὸ δὲ μαγειρεῖο ἔγινε κατασκευὴ πλευρικῆς ἑστίας (σήμερα ἔχει κλεισθεῖ μὲ ντουλάπι) μὲ καπνοδόχο μέσα στὸν Βόρειο τοῖχο.

Παρὰ τὴν γενικότερη κλίση τῆς ἰσόγειας κατασκευῆς θόλου πρὸς τὰ δυτικά, λόγῳ τῆς ὑπερυψωμένης θολοδομίας τοῦ μαγειρείου, τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου ἦταν ἀρκετὰ ὑπερυψωμένο πρὸς τὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς πτέρυγας πάνω ἀπὸ τὴν Τράπεζα[91]. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ αὐτὴ ἡ διαφορὰ τὰ βορεινὰ κελλιὰ εἶχαν δάπεδο ὑψηλότερο ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ ἐξώστη τους καὶ ἀπὸ τὰ κελλιὰ τῆς Δυτικῆς πτέρυγας.

Τὸ πορταρίκι τῆς μονῆς.

91 Η στάθμη τοῦ δαπέδου ἐπιβεβαιώθηκε μετρητικὰ ἀπὸ τὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 60

Ἡ στέγαση τοῦ ὀρόφου ἦταν μὲ δίρριχτη ξύλινη κεραμοσκεπή μὲ ἐνδιάμεσους ἀετωματικοὺς τοίχους ποὺ φαίνονται καλὰ στὴν φωτογραφία. Τὰ ἴχνη δοκοθηκῶν στὴν ἐξωτερικὴ ΒΔ τοιχοποιία τοῦ περιβόλου τεκμηριώνουν τὴν ὕπαρξη ἐξωτερικοῦ ἐξώστη πάνω ἀπὸ τὴν Τράπεζα, ποὺ λόγῳ τοῦ μεγάλου ὕψους τοῦ ὀρόφου ἀπὸ τὸ ἔδαφος ἦταν ἀσφαλής. Πρὸς τὰ Δυτικὰ ἀναπτύσσονταν ἐπίσης κελλιὰ σὲ δύο ὀρόφους. Ἀπὸ αὐτὰ σώζονταν πλήρως ἡ Τράπεζα καὶ τὰ τρία κελλιὰ τοῦ ἰσογείου, ἐνῶ τὸ τέταρτο ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1960 καὶ τὰ ὑπόλοιπα δύο πρὸς Νότο διατηροῦν μόνον τὸ περίγραμμα τῆς κάτοψής τους. Ἡ στέγαση ὅλων αὐτῶν τῶν κελλιῶν ἦταν θολωτή, μὲ ἐλαφρὰ ὀξυκόρυφους θόλους μὲ κατεύθυνση Α-Δ. Ἡ διάταξη αὐτὴ ἦταν ἡ καταλληλότερη στατικά, ἀφοῦ ὁ δυτικὸς τοῖχος ἦταν ὁ περισσότερο εὐάλωτος σὲ σεισμὸ καὶ κατολίσθηση λόγῳ τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους.

Στὸν δεύτερο ὄροφο ἀναπτύσσονταν ἐπίσης ξυλόστεγα κελλιὰ μὲ ἐξῶστες τόσο πρὸς τὰ Δυτικὰ ὅσο καὶ πρὸς τὰ Ἀνατολικά, ὅπου ἀποτελοῦσαν τὸν ἐσωτερικὸ διάδρομο κυκλοφορίας καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Βόρεια πτέρυγα. Οἱ ὑψομετρικὲς διαφορὲς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐνιαίας ἐπικοινωνίας ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ ἐξώστη δημιούργησαν, ὅπως φαίνεται στὸ σχέδιο τομῆς, σημαντικὲς περιοχὲς μπαζωμάτων πάνω ἀπὸ τὰ ἐξωρράχια τῶν θόλων τῶν ἰσόγειων κελλιῶν, τὰ συγκεντρωμένα φορτία τῶν ὁποίων ὁπωσδήποτε συνέβαλαν στὴν ἀστάθεια τοῦ Δυτικοῦ τοίχου καὶ τὴν σταδιακὴ κατάρρευση τοῦ ὀρόφου.

Παραμένει πάντως πρὸς διερεύνηση μήπως κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τυφλοὺς χώρους ἀποτελοῦσαν κρύπτες καὶ δὲν ἦταν μπαζωμένοι.

Τὸ τοξωτὸ προστῶο τῆς ἰσόγειας δυτικῆς πτέρυγας ἀποτελεῖ κατασκεύασμα τοῦ 1960, χωρὶς ἡ μορφή του νὰ τεκμηριώνεται πειστικὰ μὲ βάση παλαιὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα[92].

92 Ὁ Στίκας στὴν ἀναφορά του γιὰ τὶς ἐργασίες κατασκευῆς τοῦ προστώου αὐτοῦ ἀναφέρει (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1960-61 σ. 683) ὅτι σωζόμενο τμῆμα τόξου

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 61

Οἱ ἀναλογίες τῆς ὄψης αὐτῆς θὰ ἀπαιτοῦσαν μᾶλλον ὑψηλότερες θολωτὲς κατασκευὲς ἀνάλογες αὐτῶν τῆς Βόρειας πτέρυγας ὅπως ἐνδεικτικὰ μόνον προτείνεται στὸ ἀντίστοιχο σχέδιο ἱστορικῆς ἀποκατάστασης τῆς μελέτης.

Στὸ ἄκρο αὐτῆς τῆς πτέρυγας θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε σκάλα ἀνόδου πρὸς τὸν ὄροφο, πιθανότατα κτιστή. Αὐτὸ ἀποτελεῖ πρὸς τὸ παρὸν ὑπόθεση βασιζόμενη κυρίως σὲ κριτήρια λειτουργικότητας τοῦ ὀρόφου καὶ μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω κατὰ τὶς σχετικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες.

Στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς Μονῆς, ἀμέσως ἀνατολικότερα τῆς δυτικῆς πτέρυγας ὑπῆρχε μικρὴ βοηθητικὴ θύρα εἰσόδου, ὅπως φαίνεται καὶ σὲ παλαιότερες φωτογραφίες Ὀρλάνδου καὶ Παπαχατζηδάκη, ἡ ὁποία μάλιστα ἦταν κρυμμένη πίσω ἀπὸ προστατευτικὸ προτείχισμα ποὺ σήμερα δὲν ὑπάρχει, ὅπως διακρίνεται στὴ φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη. Καὶ ἡ θύρα αὐτὴ

ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΠΟ ΤΑ ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΑ ΑΠΟ ΛΑΜΠΑΚΗ, ΟΡΛΑΝΔΟ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΟ 1ης ΕΒΑ

ἀπὸ πωρόλιθους στὸ βόρειο ἄκρο τῆς στοᾶς ἐπέτρεψε τὴν ἀσφαλῆ ἀναπαράστασή της. Τὸ τμῆμα ὅμως αὐτό, ὅπως φαίνεται στὴν ἀποτύπωση τοῦ Μπούρα ἀλλὰ καὶ σὲ σχετικὴ φωτογραφία τοῦ Ὀρλάνδου ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς 1ης ΕΒΑ ἀφορᾶ τὸ πρῶτο μικρὸ τόξο κοντὰ στὴν εἴσοδο τῆς Τράπεζας καὶ ὄχι τὴν κυρίως τοξοστοιχία σύμφωνα μὲ τὴ μελέτη ἀναστήλωσης.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 62

ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΤΟ 1930 ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Κρήνη Μονῆς Ἀστερίου.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 63

ἀλλοιώθηκε κατὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ 1960, ὅταν διευρύνθηκε γιὰ νὰ γίνει πλέον ἡ νέα κύρια εἴσοδος τῆς Μονῆς.

Ἀνατολικά τῆς εἰσόδου εἶναι ἡ κρήνη περιόδου Τουρκοκρατίας ἐμπρὸς ἀπὸ θολωτὸ ταμιευτήρα (δεξαμενὴ) ποὺ πιθανότατα μάζευε τὰ νερὰ ἀπὸ ὅλες τὶς στέγες τῶν πτερύγων. Σύμφωνα μὲ τὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη πάνω ἀπὸ τὴν δεξαμενὴ ὑπῆρχε ἐπίσης κτιστὸς ὄροφος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπεκτεινόταν μέχρι τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ περιβόλου. Τὸ νερὸ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ Μοναστηριοῦ τὸ ἀντλοῦσαν ἀπὸ κυκλικὸ στόμιο ποὺ ἦταν στὴν κορυφὴ τοῦ θόλου τῆς δεξαμενῆς, μέσα στὸ δωμάτιο τοῦ ὀρόφου. Ἡ πόρτα εἰσόδου στὸν χῶρο τῆς δεξαμενῆς ἀνοίχθηκε προφανῶς πολὺ ἀργότερα ὅταν αὐτὴ ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ.

Μὲ βάση ἐνδείξεις στὴν νοτιοανατολικὴ ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἐπιβεβαιώνεται αὐτὸ ποὺ ἀπεικονίζεται καὶ στὴν κάτοψη τοῦ Ὀρλάνδου δηλαδὴ ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ

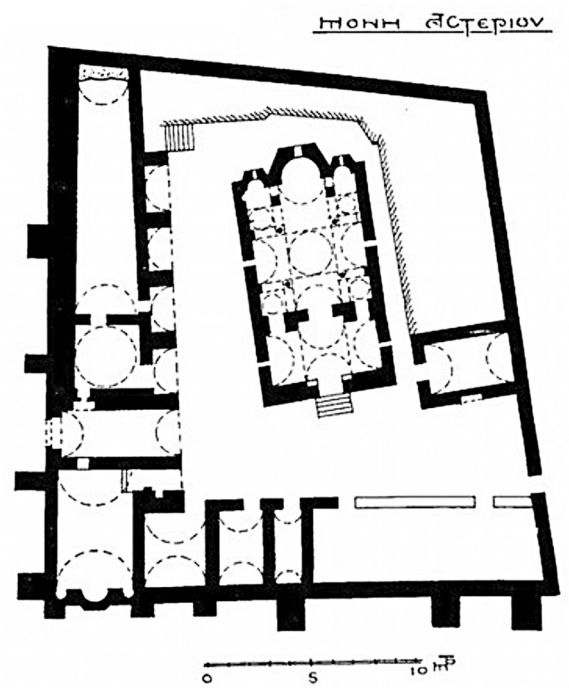

Κάτοψη Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου (σχέδιο Ἀ. Ὀρλάνδος).

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 64

περίγραμμα τῆς Νότιας πτέρυγας ἦταν εὐθύγραμμο καὶ πιὸ κοντὰ στὸν Ναό. Ἡ κατασκευὴ τοίχου σὲ ἐσοχὴ ἔγινε πιθανότατα τὸ 1960 γιὰ νὰ διευρυνθεῖ ὁ ἐλεύθερος χῶρος νοτίως τοῦ Ναοῦ, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία κατασκευάσθηκε καὶ τσιμεντένιος πάγκος κατὰ μῆκος τῆς βάσης του. Ἐπειδὴ γιὰ τὴν πτέρυγα αὐτὴν δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα θὰ πρέπει τόσο τὸ θεμέλιο τοῦ ἐσωτερικοῦ της περιγράμματος ὅσο καὶ οἱ ἰσόγειοι χῶροι της

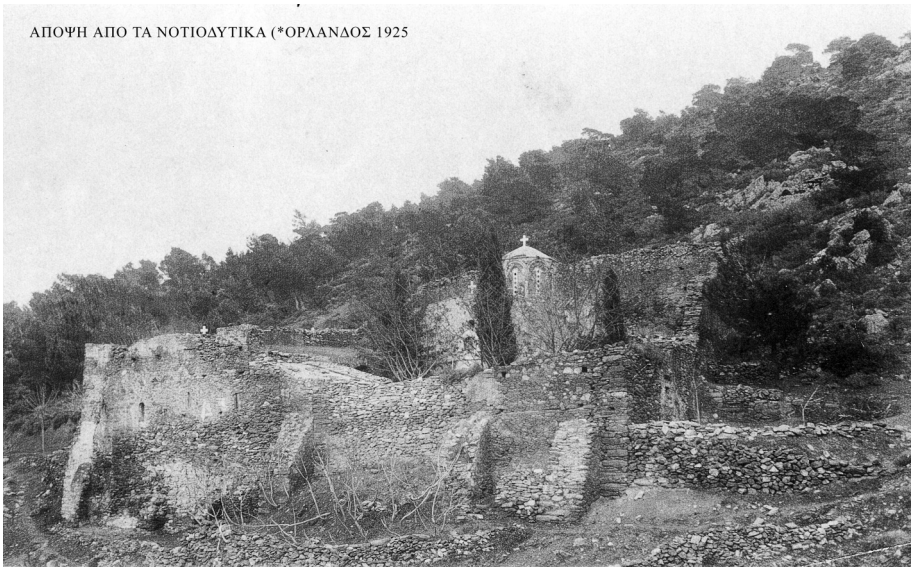
ΑΠΟΨΗ ΑΠΟ ΤΑ ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΑ (*ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1925

νὰ διερευνηθοῦν ἀνασκαφικά. Ἐπίσης θὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω μὲ ἐκσκαφές, τόσο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά, ἂν ὑπῆρχε ἄνοιγμα πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, ὅπως ἀμυδρὰ διαφαίνεται στὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη.

Τέλος, ἐκτιμᾶται ὅτι στὴν βάση τοῦ Ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ σὲ στάθμη ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸν α᾽ ὄροφο τῶν πτερύγων τῶν κελλιῶν, ὑπῆρχε στεγασμένο πέρασμα συνδεόμενο μὲ τὸν ἐσωτερικὸ περιμετρικὸ ἐξώστη ποὺ συνέδεε ὅλες τὶς πτέρυγες ὥστε νὰ ἐξασφαλίζει περιμετρικὴ προστατευμένη ἐπικοινωνία ὅλων τῶν κελλιῶν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 65

Ἡ Μονὴ Ἀστερίου τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20ου αἰ..

Ἡ κατάσταση τοῦ συγκροτήματος ποὺ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἦταν ἤδη ἡμιερειπωμένο, ἀφότου τὸ εἶδε ὁ Λαμπάκης, πρέπει νὰ χειροτέρευε συνεχῶς. Ἔτσι ἔφτασε νὰ μὴν διατηρεῖ κανένα σχεδὸν ἴχνος ἀπὸ τὸν πάνω ὄροφο τῶν πτερύγων του στὰ 1925 ποὺ τὸ πρωτοεπισκέφθηκε καὶ τὸ φωτογράφισε ὁ Ὀρλάνδος.

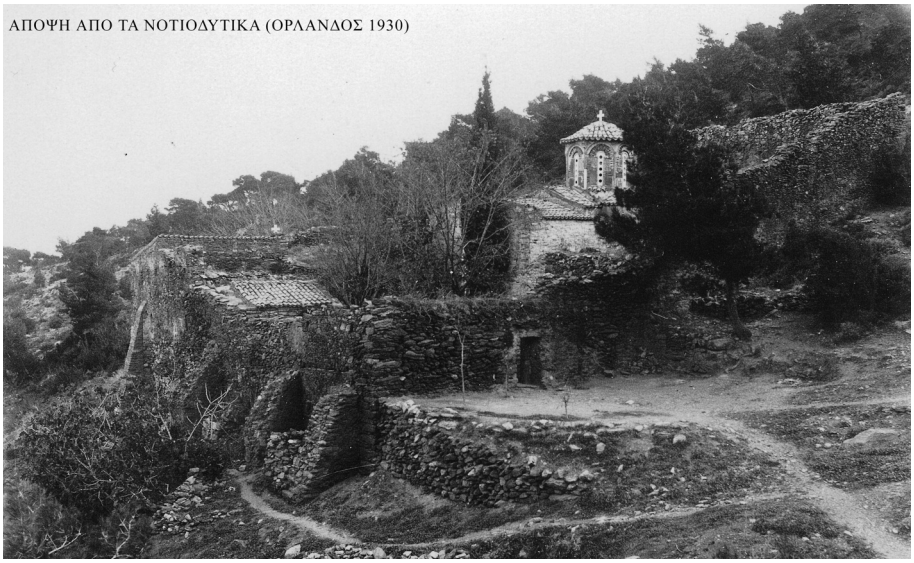
ΑΠΟΨΗ ΑΠΟ ΤΑ ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΑ (ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1930)

Στὶς παλιότερες φωτογραφίες τοῦ Ὀρλάνδου ὁ δυτικὸς τοῖχος ἔχει ἀκόμα μόνον τὶς 6 ἀρχικὲς ἀντηρίδες καὶ πάνω ἀπὸ τὰ ἰσόγεια κελιὰ καὶ τὴν Τράπεζα φαίνονται σωριασμένα ὑλικὰ κατάρρευσης. Οἱ μόνες ἐργασίες ποὺ εἶχαν γίνει ἀπὸ τὸ 1893[93] μέχρι τότε ἔχουν σχέση μὲ τὴν κεράμωση τοῦ Καθολικοῦ καὶ τὴν ἀλλοίωση τῆς μορφῆς τοῦ τρούλλου, τοῦ ὁποίου τὸ τύμπανο κτίσθηκε καὶ ὑπερυψώθηκε πάνω ἀπὸ τὰ ἡμικυκλικὰ τόξα τῶν παραθύρων διαμορφώνοντας μία πολυεδρικὴ

93 Δὲν φαίνεται νὰ κατοικεῖται πλέον τὸ Μοναστήρι καὶ οἱ ἐργασίες ἔγιναν μᾶλλον ἀπὸ προσκυνητὲς ἢ Μοναχοὺς ἄλλων μονῶν ποὺ φρόντιζαν τὸ καθολικὸ τῆς Ἀστερίου.

ἐπιφάνεια στέγασης ἀπὸ κονίαμα. Ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ εἶναι συνηθέστατη στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας σὲ πολλοὺς «Ἀθηναϊκοὺς» τρούλλους γιατί τοὺς ἐξασφάλιζε καλύτερα ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν καὶ ὁ Ὀρλάνδος διατήρησε αὐτὴ

τὴν μορφὴ καὶ ἔκανε ἁπλῶς ἀνακεράμωση τοῦ τρούλλου.

Οἱ ἐπισκευαστικὲς ἐργασίες ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο ἄρχισαν τὸ 1929 μὲ ἐκτεταμένη ἀνοικοδόμηση καὶ ὑποστήριξη μεγάλου τμήματος τῆς Δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου. Ἀναφέρεται μάλιστα καὶ ὁ ἀρχιτεχνίτης Βασίλειος Ψαρρός[94]. Λόγω τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους, καὶ τῆς κατάρρευσης τοῦ ὑπερκείμενου ὀρόφου, φαίνεται ὅτι ἤδη εἶχε σημειωθεῖ σημαντικὴ ἀπόκλιση τοῦ Δ. τοίχου ἀπὸ τὴν κατακόρυφο.

Συγκρίνοντας τὶς φωτογραφίες τοῦ Ὀρλάνδου πρὶν καὶ μετὰ

94 *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 1929 σ. 449.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 67

τὴν ἀνακεράμωση τοῦ τρούλλου διαπιστώνουμε ὅτι μεταξὺ 1929-1937[95] κατασκευάσθηκαν δύο ἀκόμη ὑψηλὲς ἀντηρίδες ἔξω ἀπὸ τὴν βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ περιβόλου γιὰ τὴν ἀντιστήριξη τοῦ τοίχου τῆς Τράπεζας.

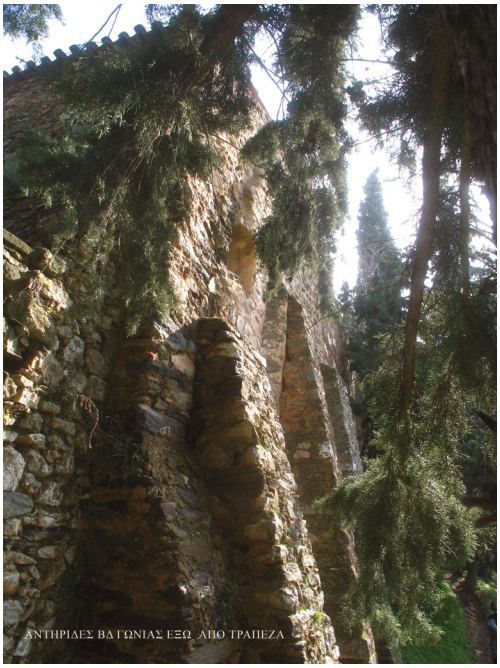

Στὸ ἴδιο διάστημα ἔγιναν διάφορες ἐπισκευὲς σωστικῆς φύσεως στὸ Καθολικὸ καθὼς καὶ σποραδικὴ ἐπισκευὴ στέγης καὶ ἐπισκευὴ Παλαιᾶς Τράπεζας καὶ Μαγειρείου.
Ἀπὸ φωτογραφία τοῦ Ὀρλάνδου τῆς ἴδιας περιόδου φαίνεται ὅτι ἔγινε καὶ τοποθέτηση μεταλλικῶν ἑλκυστήρων στὸ τετράγωνο μεταξὺ τῶν 4 κιόνων ποὺ ἔφεραν τὸν τροῦλλο, στὴν θέση παλαιῶν ξύλινων ποὺ εἶχαν ἤδη καταστραφεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λαμπάκη. Στὴν φωτογραφία αὐτὴ ὑπάρχει καὶ ξύλινο τέμπλο στὸ Καθολικὸ τὸ ὁποῖο, ὅπως καὶ οἱ ἑλκυστῆ-

95 *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 1933, σ. 533, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 1937, σ. 518.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 68

ρες ἀφαιρέθηκε ἀργότερα. Οἱ φωτογραφίες τῆς περιόδου 1930-1959 δείχνουν μία σχετικὰ περιποιημένη ἐκκλησία καὶ ἐσωτερικὴ αὐλὴ[96] καὶ ἐνδείξεις κατοίκησης ἑνὸς τουλάχιστον κελλιοῦ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Καθολικό.

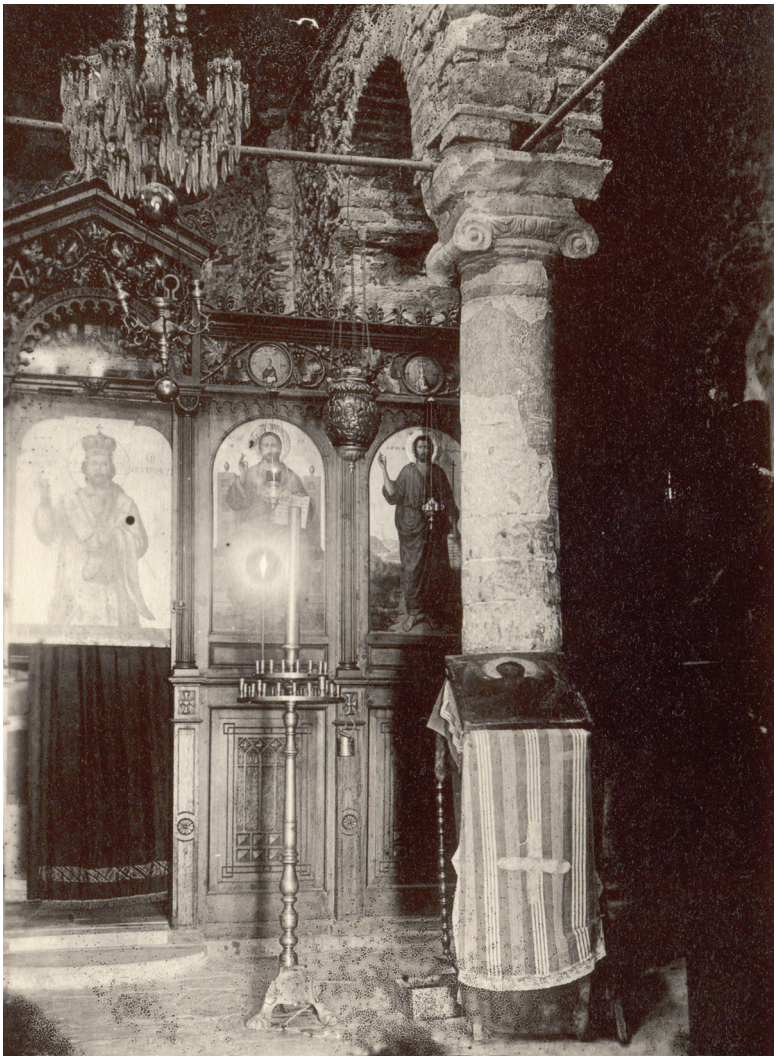

ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΜΕ ΜΕΤΑΛΛΙΚΟΥΣ ΕΛΚΥΣΤΗΡΕΣ

Παλαιὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ τὸ ὁποῖο ἀφήρεσε ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία.

96 Τὸ ἐπίπεδο τῆς αὐλῆς ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ ἦταν ὑπερυψωμένο μὲ συνέπεια νὰ ἀπαιτοῦνται λίγα σκαλιὰ γιὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν Ναό.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 69

Τὰ σχέδια τῆς σπουδαστικῆς ἐργασίας τῆς ὁμάδας Δεκαβάλλα ποὺ ἔγιναν μετὰ τὸν πόλεμο, ἀπεικονίζουν μὲ ἀκρίβεια τόσο τὴν στέγαση τοῦ Καθολικοῦ ὅσο καὶ τὶς φθορὲς καὶ παραμορφώσεις τῶν θόλων τῶν κελλιῶν καὶ τῆς Τράπεζας.

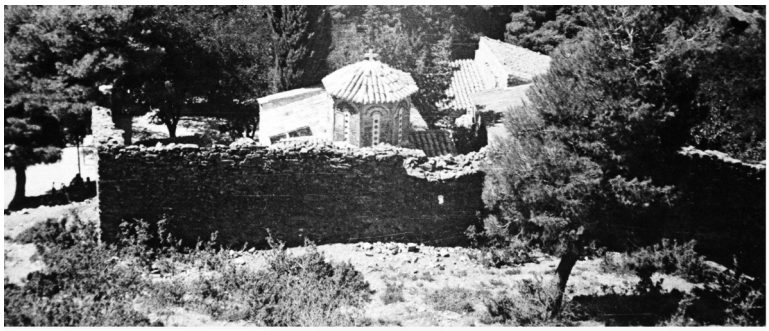

ΑΠΟΨΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΚΑΙ ΣΤΕΓΩΝ ΤΟ 1935 ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Κελλί (ἀπέναντι ἀπὸ τὸ καθολικό).

Ἄποψη στεγῶν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 70

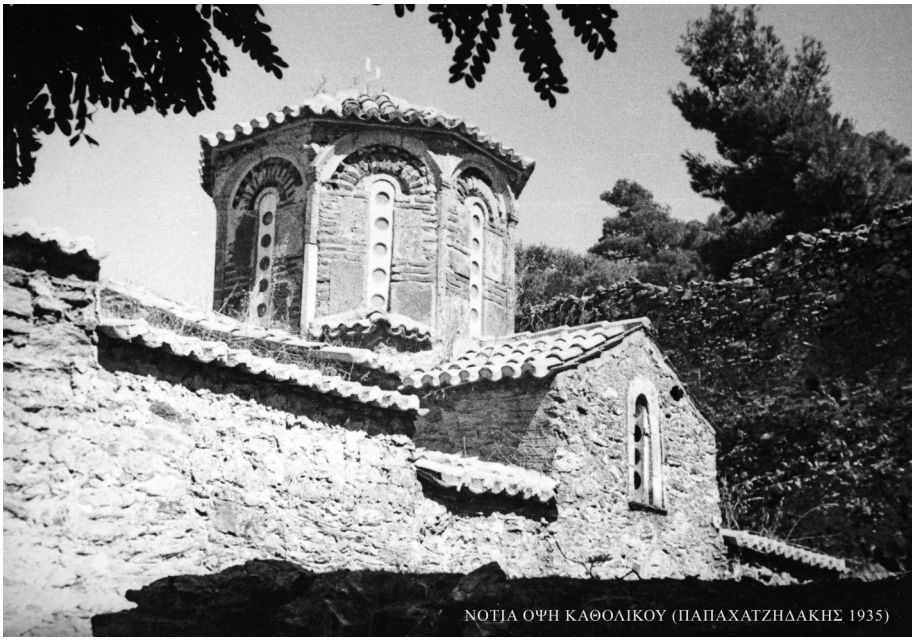

ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ (ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1935)

Τρίτη οἰκοδομικὴ φάση (1959-73)

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἁπλὲς ἐπισκευὲς τῶν προηγούμενων ἐτῶν, οἱ ἐπεμβάσεις ποὺ ἔγιναν στὴν Μονὴ Ἀστερίου τὴν περίοδο 1959-1973 ὑπῆρξαν καταλυτικὲς γιατί ἐπηρέασαν τὴν δομὴ καὶ τὴν λειτουργία τοῦ συγκροτήματος ἐπιβάλλοντας μία νέα χρήση τῶν χώρων ἀπὸ τὴν Βασιλικὴ οἰκογένεια. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θεωροῦμε ὅτι ἀποτελοῦν μία τρίτη οἰκοδομικὴ φάση τοῦ μνημείου.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βασίλισσας Φρειδερίκης γιὰ περιστασιακὴ διαμονὴ στὴν Μονὴ ὁδήγησε στὴν ἐκπόνηση μελέτης ἀπὸ τὴν Δ/ση Ἀναστηλώσεως καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ὑπουργείου ἀπὸ τὸν Χ. Μπούρα ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸν τότε Δ/ντὴ Ε. Στίκα.

Ὁ σχεδιασμὸς αὐτὸς ἔγινε μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια ἀλλά, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ὑπέκυψε στὴν ἀναγκαστικὴ ἐπιβολὴ τῶν Βασιλικῶν ἀπαιτήσεων γιὰ προσθῆκες νέων χώρων οἱ ὁποῖες δὲν ἐλάμβαναν ὑπ᾽ ὄψιν τὴν ἀνάγκη διατήρησης τῆς αὐθεντι-

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 71

κότητας τοῦ μνημείου. Βέβαια, μὲ τὴν ἀφορμὴ αὐτῆς τῆς νέας χρήσης, δόθηκε καὶ ἡ δυνατότητα νὰ χρηματοδοτηθοῦν ἐκτεταμένα ἔργα συντήρησης καὶ στερέωσης τοῦ συγκροτήματος ποὺ συνέβαλαν στὴν ἀποτροπὴ τῆς περαιτέρω ἐρείπωσής του καὶ τὴν διατήρηση του μέχρι σήμερα.

Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀμηχανίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ὅτι οἱ ἀντίστοιχες ἀναφορὲς ἐργασιῶν τῶν ἐτῶν 1959-61[97] περιορίζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὶς ἐπισκευαστικὲς ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὸ μνημεῖο ἀποσιωπῶντας ἐντελῶς τὶς προσθῆκες. Σύμφωνα μὲ τὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου Ἀρχαιοτήτων τοῦ 1960 παρατηρεῖται ὅτι τὰ κτίσματα εἶχαν παραμορφωθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερες προσθῆκες καὶ ἐπισκευές. Ἐπίσης εἶχε ὑποστεῖ λόγῳ τοῦ χρόνου, πολλὲς ζημιές, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν κίνδυνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια. Οἱ γενόμενες ἀπὸ τὴν Ἐφορεία (1959), μὲ τὴ συνεργασία τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐργασίες ἀπέβλεψαν ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν στὸ νὰ ἄρουν τοὺς κινδύνους κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κτίσματος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ νὰ τὸ ἐπαναφέρουν στὴν ἀρχική του μορφή. Συγκεκριμένα ἀφαιρέθηκε ὁλόκληρη ἡ κατεστραμμένη κεράμωση τοῦ ναοῦ καθὼς καὶ τὰ μπάζα τὰ ὁποία εἶχαν σωρευθεῖ. Ἐπειδὴ παρατηρήθηκε διατάραξη τῆς τοιχοποιίας στὰ ἀνώτερα μέρη, κατεσκευάσθηκε στὴν κορυφὴ τῶν τοίχων «σενάζ», ἀόρατο τόσο ἐξωτερικὰ ὅσο καὶ ἐσωτερικά.

Ἐν συνέχεια οἱ ἐπιφάνειες τῆς στέγης καλύφθησαν διὰ γκρὸμπετόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στρώθηκε νέα κεράμωση, μὲ κεράμους ὅμοιου τύπου πρὸς τὶς παλαιές. Ἀποκαταστάθηκε ὁ τροῦλλος, ἐξωτερικά, στὴν ἀρχική του μορφή. Ἔγινε ἁρμολόγημα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Τακτοποιήθηκε ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ κλίμακα. Στερεώθηκε τὸ τεθραυσμένο ὑπέρθυρο τῆς θύρας μεταξὺ νάρθηκα καὶ κυρίως ναοῦ.

---

97 *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 1959, σ. 524, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 1960-61*, σ. 683 καὶ *Χρονικὰ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* 1960, σ. 66.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 72

Συγκεκριμένα κατὰ τὴν τρίτη αὐτὴ οἰκοδομικὴ φάση τοῦ μνημείου ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες:

Καθολικό: Ἄρσεις ἐτοιμορροπίας, ἁρμολογήματα, ἀποκατάσταση παραθύρων, ἐπισκευὴ καὶ στερέωση τοιχογραφιῶν, συνολικὴ ἀνακεράμωση (ἀφοῦ προηγήθηκε κατασκευὴ περιμετρικοῦ σενὰζ καὶ πλάκας γκρὸ - μπετὸν πάνω στὴν θολοδομία, καὶ ἀλλοιώθηκε ἡ μορφὴ τῆς Δυτικῆς ὄψης καὶ στέγης τοῦ Καθολικοῦ ἐξαλείφοντας τὰ ὑπολείμματα τῶν τοιχοποιιῶν ποὺ ὑποδήλωναν τὶς κατασκευὲς τῆς παλαιότερης - διόροφης - φάσης τοῦ νάρθηκα), ἀποκατάσταση τῆς κεράμωσης τοῦ τρούλλου καὶ ἐπαναφορά του στὴν ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ «Ἀθηναϊκοῦ» τύπου[98]. Ὁ Λαμπάκης ἀνέφερε ὅτι εἶχε περισυλλέξει μία πώρινη «ὑδροχόη»[99] ἀπὸ τὸν Ναό, καὶ φαίνεται ὅτι βάσει αὐτῆς λαξεύθηκαν οἱ ὑπόλοιπες. Ἐπίσης, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Δυτικοῦ τοίχου φράχθηκε τοξωτὴ κόγχη - πιθανότατα γιὰ λόγους στατικῆς ἐνίσχυσης τῆς περιοχῆς - ποὺ ἦταν ἀνάμεσα στὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ τοξωτὸ εἰκονοστάσι[100].

Τέλος, τὸ 1966 ἐπισκευάσθηκαν οἱ ζημιὲς λόγῳ παγετοῦ στὴν κεράμωση καὶ ἐνισχύθηκε ὁ ΒΑ σπονδυλωτὸς κίονας τοῦ Ναοῦ ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ἀπόκλιση «*διὰ εἰσαγωγῆς μὲ τὴν βοήθεια εἰδικῆς σύριγγος ἰσχυρότατου συνδετικοῦ μείγματος εἰς τὰ σαθρὰ τμήματα τῶν σπονδύλων*[101]».

Διευθέτηση ἐσωτερικοῦ αὐλῆς: Περιλαμβάνει τὴν ἀποχωμά-

98 Σὲ δύο φωτογραφίες ποὺ εἶναι σύγχρονες σχεδὸν φαίνεται ἡ ἀρχικὴ προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ πετύχει τὸ «τελείωμα» τῆς κεράμωσης πάνω ἀπὸ τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα, καὶ ἡ διόρθωση ποὺ ἔγινε ἀμέσως μετὰ καὶ θυμίζει τὶς καθαρότερες μορφὲς κεράμωσης «Ἀθηναϊκοῦ» τρούλλου. Σημειώνεται πάντως ὅτι καμία ἀπὸ αὐτὲς τὶς λύσεις δὲν μοιάζει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀρχικὴ μορφή, μία καὶ θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν φαρδιὰ κεραμίδια ὅπως φαίνεται στὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη.

99 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σσ. 34-37.: «ἀπὸ τὸν τροῦλλο ἐλήφθη ἡ ὑπ' ἀρ. 346 πώρινη ὑδροχόη».

100 Φαίνεται στὴν παλαιὰ φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη μὲ ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν στὶς ἀκμές της.

101 *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 21* (1966) Χρονικὰ 116. Δὲν γνωρίζουμε ἂν πρόκειται γιὰ τσιμεντένεμα ἢ ρητινένεμα ποὺ ἐφαρμόσθηκε ἐμπειρικὰ ἀπὸ τοὺς μηχανικούς τῆς Ἀναστήλωσης Μπαλτατζὴ καὶ Σολωμονίδη.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 73

1893

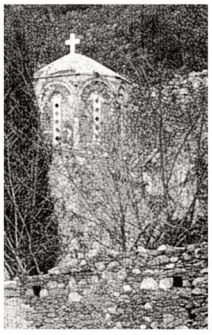
1925

1930

1960

Διαδοχικές μεταβολές
του τρούλλου από
το 1893 έως σήμερα

1961

2003

τωση καὶ πλακόστρωση τῆς αὐλῆς ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ Καθολικό, τὴν κατασκευὴ νέας κλίμακας ἀνόδου πρὸς τὸ Καθολικὸ καὶ κλιμακωτῶν προσβάσεων πρὸς τὰ Ἀνατολικότερα τμήματα τοῦ περιβόλου, καὶ τὴν κατασκευὴ κτιστοῦ κωδωνοστασίου στὴν ΒΔ γωνία τοῦ καθολικοῦ. Ἐπίσης τροποποιήθηκε τὸ ἐσωτερικὸ περίγραμμα τῆς Νότιας πτέρυγας καὶ διευρύνθηκε ὁ αὔλειος χῶρος ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο. Δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφὲς ἂν τὰ μαρμάρινα κράσπεδα πάνω στὰ ὁποῖα πάτησαν οἱ κίονες τοῦ προστώου βρέθηκαν *in situ* ἢ τοποθετήθηκαν ἐκεῖ σὲ δεύτερη χρήση.

Δυτικὴ πτέρυγα κελλιῶν: Συμπλήρωση τῶν κελλιῶν τῆς Δυτικῆς πτέρυγας μὲ ἀνοικοδόμηση ἑνὸς ἀκόμη θολωτοῦ πρὸς τὰ Νότια, ἀποχωμάτωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα, διάνοιξη μεγαλύτερων παραθύρων στὴν Δυτικὴ ὄψη ὅλων τῶν κελλιῶν καὶ κατασκευὴ μπάνιου σὲ ἕνα ἀπὸ αὐτά, ἐσωτερικὲς διαμορφώσεις χώρων μὲ ρὸζ μάρμαρα καὶ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 74

πράσινα εἴδη ὑγιεινῆς. Κατασκευὴ προστώου μὲ τοξοστοιχία ποὺ βαίνει μέσῳ νεολαξευμένων λιτῶν κιονόκρανων ἐπὶ παλαιῶν μονολιθικῶν κιόνων ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν Δυτικὴ πτέρυγα καὶ διαμόρφωση μονοκλινοῦς ξύλινης στέγης τῶν κελλιῶν πρὸς τὴν αὐλὴ χωρὶς νὰ εἶναι βέβαια ἡ ἀρχικὴ μορφή.

Τροποποιήσεις τῆς περιοχῆς εἰσόδου πρὸς τὴν Τράπεζα[102], καὶ καθαίρεση τῶν νεώτερων ἐνισχυτικῶν σφενδονίων ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ ὑποστήριξη τοῦ παραμορφωμένου θόλου της, στεγανώσεις τῶν ἐξωρραχίων τῶν θόλων καὶ ἀνακεράμωση. Σημειώνεται ὅτι δὲν ἀντιμετωπίσθηκε τὸ θέμα τῶν παραμορφώσεων τῆς θολοδομίας οὔτε τῆς συνολικῆς ἀπόκλισης καὶ ἀποκόλλησης τοῦ Δυτικοῦ τοίχου ὁ ὁποῖος ἁπλῶς ἁρμολογήθηκε διατηρώντας τὶς σημαντικὲς παραμορφώσεις - ἀποκλίσεις του, τόσο στὴν περιοχὴ τῆς Τράπεζας ὅσο καὶ στὴν περιοχὴ ἀνοικοδόμησης τοῦ νοτιώτερου κελλιοῦ.

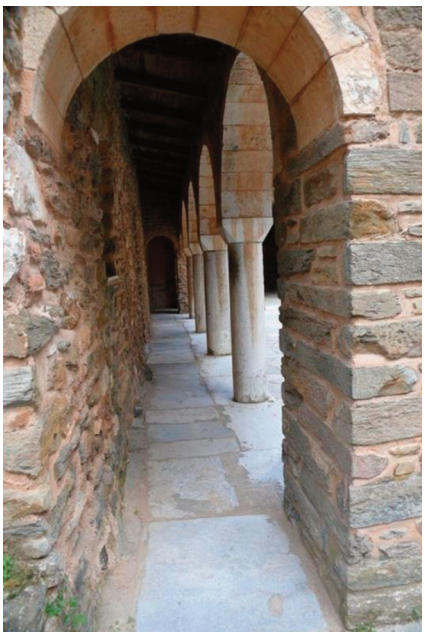

Δυτική πτέρυγα Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου.

Νότια ὄψη: Ἡ μικρὴ βοηθητικὴ θύρα τοῦ Νότιου τοίχου διευρύνθηκε καὶ ἀπέκτησε περιθύρωμα ἀπὸ λαξευτοὺς πωρόλιθους γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὴν νέα κύρια εἴσοδο τῆς Μονῆς. Ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου ἐπισκευάσθηκε καὶ ἐξωτερικὰ καθαιρέθηκαν καὶ ἀναδιατάχθηκαν οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι του γιὰ τὴν δημιουργία προαυλίου πρόσβασης

102 Ὁ συμπαγὴς πεσσὸς ποὺ ὑπῆρχε ἀριστερά τῆς πόρτας τῆς Τράπεζας (σχέδιο Μπούρα) ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ κενὸ χῶρο στεγαζόμενο μὲ δύο τόξα, πράγμα ποὺ πρέπει νὰ ἀποφασίσθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες γιατί δὲν περιλαμβάνεται στὴν ἐγκεκριμένη μελέτη τοῦ Μπούρα.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 75

ἀπὸ τὸν δρόμο ποὺ ὁλοκληρώθηκαν στὰ χρόνια 1971-73[103].

Βόρεια πτέρυγα: Οἱ σημαντικότερες ἐπεμβάσεις ἔγιναν στὴν περιοχὴ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Βορεινοῦ περιβόλου. Συγκεκριμένα διανοίχθηκαν πρόσθετα ἀνοίγματα στὴν Βόρεια πτέρυγα, (κατασκευάσθηκαν νέα παράθυρα στὸ Ἀνατολικὸ κελλί, τροποποιήθηκε ἡ θέση τῆς θύρας εἰσόδου πρὸς τὸ παλαιὸ Μαγειρεῖο τὸ ὁποῖο μετατράπηκε σὲ λεβητοστάσιο - μηχανοστάσιο), καὶ ἔγιναν ἐσωτερικὲς διαιρέσεις καὶ δαπεδοστρώσεις. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς Βορεινῆς πτέρυγας καλύφθηκε μὲ ἐλαφρὰ κεκλιμένη κεραμοσκεπή ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἀνατολικότερο ἄκρο της ὅπου τοποθετήθηκε δεξαμενὴ πετρελαίου. Ἐπίσης διανοίχθηκε παράθυρο στὸν Βόρειο τοῖχο (ἢ διευρύνθηκε

103 *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 25* (1970) «Χρονικὰ» 144, *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 26* (1972) «Χρονικὰ» 65 καὶ *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 28* (1973) «Χρονικὰ» 58.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 76

ὑπάρχουσα πολεμίστρα) καὶ θύρα στὸ Ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς Τράπεζας (στὴν θέση παραθύρου). Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς τροποποιήσεις τῶν ἀνοιγμάτων ἔγιναν γιὰ νὰ διευ-

ΑΠΟΨΕΙΣ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΟΙΧΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΠΡΙΝ (1959), ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ (1960) ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ

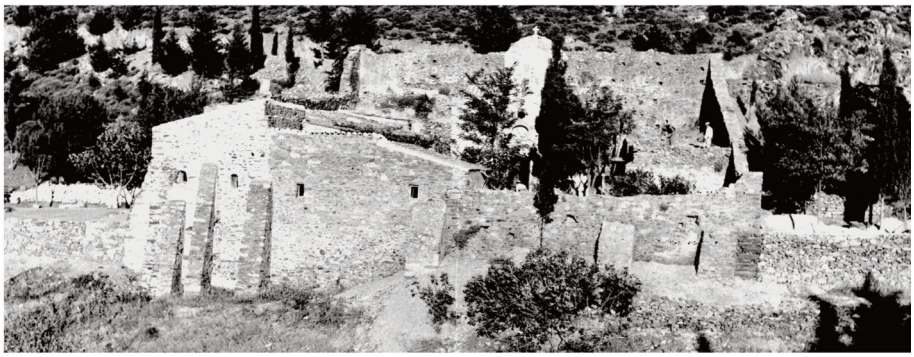

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 77

κολύνουν τὶς ἐπικοινωνίες τῶν χώρων στὴν περιοχὴ αὐτὴ μετὰ τὴν νέα χρήση της.

Ἡ βλαπτικότερη ὅμως ἐπέμβαση εἶναι ἡ κατασκευὴ νεωτερικῆς προσθήκης σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Βορεινὸ περίβολο στὴν περιοχὴ τῆς εἰσόδου ποὺ ἔτσι ἀπὸ κεντρικὸς πυλώνας τῆς Μονῆς μετατράπηκε σὲ εἴσοδο συγκροτήματος κρεββατοκάμαρας μὲ μπάνιο. Ἐκτὸς ἀπὸ ἀντιαισθητικὸ καὶ ἀντιδεοντολογικό, τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσθήκης προκάλεσε πολὺ σοβαρὴ ἐπιδείνωση στὴν εὐστάθεια τοῦ φέροντα ὀργανισμοῦ τοῦ βορεινοῦ περιβόλου, ἀφοῦ γιὰ τὴν νέα αὐτὴν κατασκευὴ καθαιρέθηκαν οἱ δύο ὀγκώδεις ἀντηρίδες ἑκατέρωθεν τῆς πύλης ποὺ τὸν ἀντιστήριζαν μὲ συνέπεια νὰ παρουσιάζεται σήμερα μεγάλη ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφο ποὺ συνεχῶς ἐπιδεινώνεται. Ἡ ἀλλοίωση τῆς πύλης εἰσόδου περιλαμβάνει καὶ τὴν κατάργηση τοῦ τοξωτοῦ προσκυνηταριοῦ πάνω ἀπὸ τὴν πύλη, ποὺ φαίνεται καθαρὰ στὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι εἶχε τὴν τοιχογραφία τῶν Ταξιαρχῶν. Ἀντ᾽ αὐτοῦ κατασκευάσθηκε μικρότερο προσκυνητάρι πάνω ἀπὸ τὴν νέα νότια πύλη.

Τὸ σύνολο τῶν ἐπεμβάσεων αὐτῆς τῆς φάσης προκάλεσε μία μόνιμη ἀλλοίωση τῶν διατάξεων τῆς Μονῆς δημιουργώντας, μεταξὺ ἄλλων, τὴν πλαστὴ ἐντύπωση ὅτι δὲν ὑπῆρχε πουθενὰ δεύτερος ὄροφος κελλιῶν. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ δὲν θὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ ἀναιρεθεῖ ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν οἱ φωτογραφίες τοῦ Λαμπάκη.

Ἡ σημερινὴ κατάσταση

Ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, σύμφωνα μὲ τὴν μελέτη στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου, ἡ ὁποία συντάχθηκε καὶ κατατέθηκε ἀπὸ ὁμάδα μελέτης τὸν Ἀπρίλιο 2006, παρουσιάζει προβλήματα, τὰ ὁποῖα χρήζουν ἄμεσης ἀποκατάστασης τόσο γιὰ τὴ συντήρηση τῆς μονῆς, ὅσο καὶ τὴν διαβίωση τῶν πατέρων ποὺ σήμερα ἐγκαταβιώνουν στὴν μονή.

Λόγῳ τῶν ἐκτεταμένων ἁρμολογημάτων καὶ ἐπισκευῶν ποὺ ἔγιναν τὴν δεκαετία τοῦ ’60 σὲ ὅλες τὶς τοιχοποιίες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀξιολογηθεῖ μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἡ παθολογία τους. Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ λιθοδομὴ παρουσίαζε σημαντικὲς ἀποσαθρώσεις καὶ χρειάσθηκε νὰ γίνουν τοπικὲς ἀνακτίσεις παρειῶν. Πιθανότατα νὰ φράχθηκαν ρωγμὲς σημαντικοῦ εὔρους καὶ βάθους χωρὶς τὴν ἀναγκαία σὲ βάθος ἐξυγίανση, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπανεκδήλωσή τους μετὰ τὸν σεισμὸ τοῦ 1981 (στὴν Τράπεζα) ἢ ἀπὸ σύγκριση τῶν φωτογραφιῶν τοῦ Λαμπάκη καὶ τῆς 1ης ΕΒΑ μὲ τὴν σημερινὴ κατάσταση (στὸν Δυτικὸ τοῖχο τοῦ Καθολικοῦ).

Ἐπειδὴ ὅμως οἱ κυριότερες βλάβες σημειώνονται στοὺς τοίχους ποὺ βρίσκονται πρὸς τὴν κατωφέρεια, καὶ δὲν εἶναι μόνον τῶν τελευταίων ἐτῶν ὅπως μαρτυρᾶ ἡ ὕπαρξη ἀντηρίδων στὴν βάση τους θὰ πρέπει νὰ διερευνηθεῖ διεξοδικὰ ὁ παράγοντας ἔδαφος τόσο στὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς θεμελίωσης τοῦ κτιρίου ὅσο καὶ στὸν εὐρύτερο περιβάλλοντα χῶρο. Ἀπὸ παρατήρηση τῶν εὐρύτερων ἐδαφικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς περιοχῆς, ἰδιαίτερα δὲ καὶ ἀπὸ παρατήρηση τῶν παλαιῶν φω-

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 79

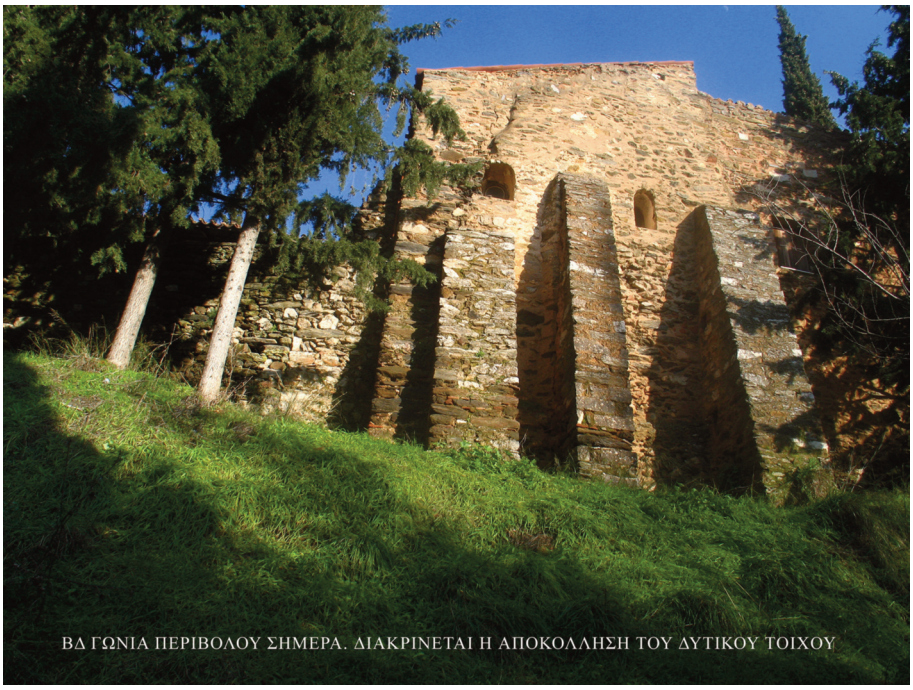

ΒΔ ΓΩΝΙΑ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΣΗΜΕΡΑ. ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ Η ΑΠΟΚΟΛΛΗΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΟΙΧΟΥ

τογραφιῶν ὅταν ἡ περιοχὴ δὲν ἦταν δασωμένη, φαίνεται ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι γενικὰ βραχῶδες, καὶ δὲν παρουσιάζει γενικότερα φαινόμενα κατολισθήσεων ἢ καθιζήσεων. Κατὰ πάσα πιθανότητα οἱ τοῖχοι εἶναι θεμελιωμένοι ἀνισοϋψῶς στὸ βραχῶδες ὑπόβαθρο, ἀλλὰ εἶναι ἄγνωστο τὸ βάθος καὶ ἡ ποιότητα τῆς θεμελίωσης ἀφοῦ σήμερα οἱ ἐδαφικὲς διαμορφώσεις γύρω ἀπὸ τὸν περίβολο ἔχουν μεταβληθεῖ λόγω τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων στὰ Βόρεια καὶ τὰ Νότια τμήματα του ἐνῶ ἀπὸ τὴν Δυτικὴ πλευρὰ ὑπάρχουν ὑπολείματα ἀπὸ τὶς καταρρεύσεις τοῦ ὑπερκείμενου ὀρόφου. Σὲ κάθε περίπτωση, πολὺ σημαντικὸ ρόλο παίζουν οἱ ἔντονες ὠθήσεις ποὺ ἀσκοῦνται στὴν βάση τοῦ Δυτικοῦ τοίχου ἀπὸ τὰ ὑλικὰ πληρώσεως τῶν χώρων κάτω ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν κελλιῶν τοῦ ἰσογείου.

Τὸ γεγονὸς ἐπίσης ὅτι ἡ Μονὴ εἶναι κτισμένη πολὺ κοντὰ στὴν περιοχὴ τῆς μισγάγγειας ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ μία πτύχωση τῆς Δυτικῆς πλαγιᾶς καὶ ὁ χέμαρρος ἀπορροῆς τῶν

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 80

νερῶν περνοῦσε ἀνέκαθεν πολὺ κοντὰ στὴν βάση τῆς δυτικῆς πλευρᾶς[104], πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξετασθεῖ στὰ πλαίσια γενικότερης ἐδαφοτεχνικῆς μελέτης τῆς περιοχῆς γιὰ νὰ διερευνηθεῖ τυχὸν ἐπιρροὴ ἐδαφικῶν διαβρώσεων ἀπὸ τὰ νερὰ στὴν εὐστάθεια τῶν θεμελίων τοῦ περιβόλου ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντηρίδων ποὺ ἐνδεχομένως εἶναι μικρότερου βάθους.

Δυστυχῶς μὲ τὴν ἐπανάχρηση τῶν κελλιῶν τῆς Δυτικῆς πτέρυγας τὸ 1960 ἀνακατασκευάσθηκε τὸ δάπεδό τους καὶ ἐπιχρίσθηκαν ἐσωτερικά. Ἔτσι δὲν ἔχουμε πλέον στοιχεῖα γιὰ τυχὸν παλαιὲς μικροκαθιζήσεις δαπέδων ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλονταν σὲ προβλήματα διέλευσης ὑπόγειων νερῶν στὴν βάση τοῦ τοίχου. Ὑπάρχει πάντως διέλευση ἀγωγῶν ἀποχέτευσης τῶν νερῶν τῆς αὐλῆς σὲ δύο τουλάχιστον σημεῖα ποὺ διέρχονται μέσα ἀπὸ τὸ μπάζωμα τῶν κελλιῶν.

Εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπάρχουν παραμορφώσεις στὰ νέα μαρμάρινα δάπεδα, ἂν καὶ δὲν γνωρίζουμε κατὰ πόσο

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΛΑΜΠΑΚΗ ΒΔ ΓΩΝΙΑΣ ΑΠΟΤΟΝ ΧΕΙΜΑΡΡΟ (1893) ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

104 Ἡ φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη ποὺ ἔχει παρθεῖ ἀπὸ τὸν χείμαρρο καὶ βλέπει τὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα τῆς μονῆς εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ γιατί δείχνει σημαντικὸ ὄγκο φερτῶν ὑλικῶν στὴν κοίτη τοῦ χειμάρρου.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 81

ἔχουν ὑπάρξει κατασκευὲς ὑποβάθρων ἀπὸ σκυρόδεμα στὰ δάπεδα, ἢ μανδύες στὰ ἐξωρράχια τῶν θόλων, ἀντίστοιχοι αὐτῶν ποὺ ἀναφέρεται ὅτι ἔγιναν στὸ Καθολικό.

Στὰ σχέδια ὑπάρχουσας κατάστασης καταγράφηκαν οἱ ἰδιαίτερα ἔντονες ἀποκλίσεις ποὺ μετρήθηκαν στὸν δυτικὸ καὶ βόρειο τοῖχο τοῦ περιβόλου. Ἐπίσης καταγράφηκε ἡ παραμόρφωση τῆς θολοδομίας τῆς Τράπεζας καὶ τοῦ γειτονικοῦ κελλιοῦ ἡ ὁποία ἦταν ὁρατὴ καὶ καταγεγραμμένη καὶ στὴν ἀποτύπωση τῆς ὁμάδας Δεκαβάλλα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐξάλλου ὑπῆρχαν μέσα στὴν Τράπεζα δύο ἐνισχυτικὰ σφενδόνια, ἀπὸ ἄγνωστο ὑλικό. Συγκρίνοντας φωτογραφίες τοῦ ἀρχείου τῆς 1ης ΕΒΑ τῆς περιόδου 1982 ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Τράπεζας (ποὺ μετὰ τὸν σεισμὸ τοῦ 1981 εἶχε ἐπανεπιχρισθεῖ ἀνάμεσα στὰ ὑπολείμματα τῶν τοιχογραφιῶν) μὲ πρόσφατες, διαπιστώνουμε ὅτι ἔχουν ἐπανενεργοποιηθεῖ ὅλες οἱ ρωγμὲς τοῦ θόλου καὶ οἱ ρωγμὲς ἀποκόλλησης τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

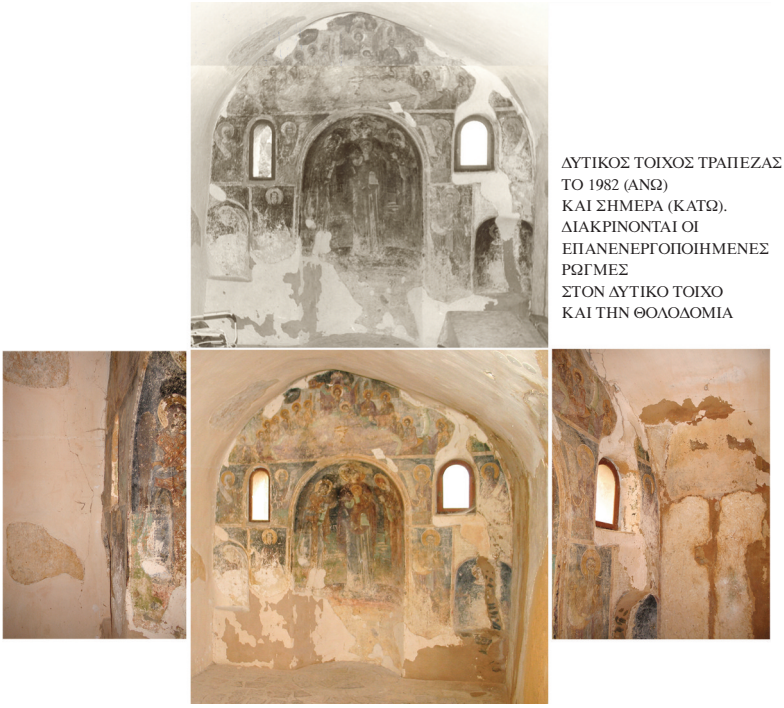

ΔΥΤΙΚΟΣ ΤΟΙΧΟΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΟ 1982 (ΑΝΩ) ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ (ΚΑΤΩ). ΔΙΑΚΡΙΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΕΠΑΝΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΡΩΓΜΕΣ ΣΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΤΟΙΧΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΘΟΛΟΔΟΜΙΑ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 82

Αἰσθητὴ δὲ ἐπίπτωση εἶχε ἀκόμη καὶ ὁ μικρῆς ἔντασης σεισμὸς τῶν Κυθήρων, μετὰ τὸν ὁποῖον παρατηρήθηκαν πτώσεις κονιαμάτων τόσο ἐσωτερικὰ ὅσο καὶ ἐξωτερικά τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας. Οἱ ἀποκολλήσεις τῶν δυτικῶν τοιχοποιιῶν βαίνουν αὐξανόμενες ἀπὸ τὴν βάση πρὸς τὰ ὑψηλότερα τμήματα, ὑποδηλώνοντας σὰν κύρια αἴτια τῶν ἀποκλίσεων τους, τὴν δράση ὁριζοντίων δυνάμεων λόγῳ ὠθήσεων γαιῶν κοντὰ στὴν βάση τους καὶ λόγῳ σεισμοῦ στὰ ἐπίπεδα τῶν μεσοπατωμάτων ὅπου ὑπῆρχε ἐπίσης σημαντικὸ συγκεντρωμένο φορτίο ἀπὸ τὰ μπαζώματα μεταξὺ τῶν ὀρόφων καὶ ἀπὸ τὰ ζευκτὰ τῆς ξύλινης στέγης τοῦ ὀρόφου ποὺ ἐνδεχομένως δὲν εἶχαν καλὴ σύνδεση μὲ τὴν τοιχοποιία.

Τὰ αἴτια αὐτὰ ἐξάλλου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μεγάλο ὕψος τῆς πτέρυγας, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ τὴν δράση τῶν σεισμῶν καὶ τῶν παγετῶν ὁδήγησαν καὶ στὴν σταδιακὴ κατάρρευση τοῦ ὀρόφου.

Οἱ μεγάλες ἀποκλίσεις καὶ παραμορφώσεις ποὺ παρατηροῦνται στὴν βόρεια τοιχοποιία τοῦ περιβόλου, ἡ ὁποία εἶχε ἐπίσης σημαντικὸ ἐλεύθερο ὕψος πρὶν μπαζωθεῖ, ὀφείλονται τόσο στὶς ὠθήσεις γαιῶν στὴν βάση τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς, ὅσο καὶ στὴν ἀνάπτυξη ὁριζόντιων ὠθήσεων τῶν θόλων τῆς Τράπεζας ἀλλὰ καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ θολωτοῦ κελλιοῦ ποὺ ἦταν παράλληλοι πρὸς αὐτήν. Γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς βορεινῆς τοιχοποιίας στὴν περιοχὴ τοῦ βορειοανατολικοῦ κελλιοῦ ἔχει γίνει αὔξηση τοῦ πάχους της, ἐνῶ ὑπῆρχαν 4 μεγάλες ἀντηρίδες[105] κατὰ μῆκος της, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο κεντρικὲς καθαιρέθηκαν γιὰ νὰ γίνει ἡ προσθήκη. Ἡ καθαίρεση αὐτὴ πρέπει νὰ ἐπιδείνωσε ἰδιαίτερα τὶς παραμορφώσεις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ Βορεινοῦ τοίχου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποτύπωση τῆς στέγης του, ἀλλὰ ἡ συνο-

105 Οἱ δύο ἀπὸ αὐτὲς ὑπάρχουν καὶ σήμερα. Οἱ ἄλλες δύο ἑκατέρωθεν τοῦ πυλώνα εἰσόδου φαίνονται στὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη ἀλλὰ καὶ στὰ σχέδια ἀποτύπωσης Ὀρλάνδου, Μπούρα κλπ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 83

ΑΝΤΗΡΙΔΕΣ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΟΙΧΟΥ ΣΤΗ ΒΔ ΓΩΝΙΑ (ΤΡΑΠΕΖΑ)
ΜΕ ΕΜΦΑΝΗ ΤΗΝ ΑΠΟΚΛΙΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΟΡΥΦΟ

ΑΠΟΚΟΛΛΗΣΗ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΟΙΧΟΥ
ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ

ΠΑΡΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΑΝΤΗΡΙΔΑΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΤΟΙΧΟΥ

λικὴ ἐπίχριση τῶν χώρων δὲν ἐπιτρέπει εἰδικότερες παρατηρήσεις πρὸς τὸ παρόν. Ἐνδιαφέρουσα ὅμως εἶναι καὶ ἡ παραμόρφωση τῆς Ἀνατολικότερης ἀντηρίδας. Ἐπίσης, μετὰ τὴν καθαίρεση τῶν ἐνισχυτικῶν σφενδονίων τῆς Τράπεζας τὸ 1959, κατασκευάσθηκε ἐξωτερικὰ ἀνάμεσα στὴν βορειοδυτικὴ γωνία καὶ τὸν τοῖχο τοῦ κτίσματος τῆς προσθήκης μία νέα λεπτότερη ἀντηρίδα, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἦταν ἐπαρκὴς οὔτε ἀπέτρεψε τὴν ἐπιδείνωση τῶν βλαβῶν. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὴν συνεχιζόμενη δράση τῶν ὁριζοντίων ὠθήσεων τοῦ θόλου τῆς τράπεζας, τὰ ἄνω τμήματα τόσο αὐτῆς ὅσο καὶ τῆς ΒΔ ἀντηρίδας ἔχουν διαλυθεῖ καὶ καταρρέουν τὴν τελευταία εἰκοσαετία.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 84

Τὰ ἀρχικὰ ὑλικὰ ἐξωτερικῆς ἁρμολόγησης σώζονται σὲ πολὺ μικρὸ ποσοστό, σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τοῦ Καθολικοῦ. Κατὰ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ 1960 ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκτεταμένες ἀνακτίσεις ἔγιναν καὶ ἐκτεταμένες ἁρμολογήσεις ὅλων τῶν λιθοδομῶν, ἐνῶ τὰ ἐσωτερικὰ τῶν χώρων (περιλαμβανομένου τοῦ Καθολικοῦ) ἐπανεπιχρίσθηκαν. Τὰ κονιάματα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι κοκκινωπὰ σύμφωνα μὲ τὴν «μόδα» ποὺ

ΑΝΤΗΡΙΔΕΣ ΒΔ ΓΩΝΙΑΣ ΤΟ 1980 ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 85

ἐπικρατοῦσε ἐκείνη τὴν ἐποχή, καὶ ἀρκετὰ σαθρὰ καθὼς ἔχουν σημαντικὴ περιεκτικότητα σὲ ἀργιλώδη ὑλικά. Ἔτσι, ὡς πρὸς τὸ ἁρμολόγημα, ἔχει ἀλλοιωθεῖ ἡ ἀρχικὴ εἰκόνα τοῦ μνημείου, καὶ ἔχουν ὁμογενοποιηθεῖ ὅλες σχεδὸν οἱ οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ μνημείου. Ἡ διαφοροποίηση τῶν φάσεων εἶναι ὅμως ἀναγνωρίσιμη σὲ σημαντικὸ ποσοστὸ λόγω τοῦ συνειδητὰ διαφορετικοῦ τρόπου ἀνοικοδόμησης καὶ τῶν διαφορετικοῦ σχήματος τῶν λίθων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν. Ἀπὸ τὴν φωτογραφία τοῦ Λαμπάκη ἐπιβεβαιώνεται τὸ λευκωπὸ χρῶμα τοῦ κονιάματος ἁρμολόγησης τῶν ὄψεων τοῦ τύμπανου, ποὺ ἀναδεικνύει τὸ πλινθοπερίκλειστο σύστημα, καὶ σὲ κάθε περίπτωση πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ.

Γενικὰ εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ σημαντικῆς ἔκτασης ἀνακατασκευὴ τῶν ἁρμολογημάτων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς λοιπὲς ἐπεμβάσεις ἐνισχύσεως τῶν λιθοδομῶν. Στὴν φάση τῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν ποὺ θὰ ἐξελιχθοῦν παράλληλα μὲ τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης ἐφαρμογῆς θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν δείγματα ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ καθολικοῦ ποὺ διασώζουν ἀρχικὲς κατασκευαστικὲς φάσεις, γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν κονιαμάτων δομῆς καὶ ἁρμολόγησης καὶ τὸν ἀνασχεδιασμὸ τῶν νέων ποὺ θὰ προταθοῦν.

Σὲ κακὴ κατάσταση εἶναι καὶ τὰ πατητὰ ἐπιχρίσματα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἀνάμεσα στὶς τοιχογραφίες τῆς Τράπεζας, καὶ τῆς θολοδομίας στὸ Καθολικὸ ποὺ ἔχουν παρουσιάσει φθορὲς ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Τὰ νέα ἐπιχρίσματα τῶν ὑπόλοιπων κελλιῶν καὶ τῶν ὄψεων τοῦ περιβόλου πρὸς τὴν προσθήκη πρέπει νὰ εἶναι συνήθη ἀσβεστοτσιμεντοκονιάματα μεγαλύτερης ἀντοχῆς ποὺ ἔγιναν μὲ ὁδηγοὺς καὶ ἀναμένεται νὰ ἔχουν σημαντικὸ καὶ ἀνομοιόμορφο πάχος γιὰ νὰ καλύψουν τὶς παραμορφώσεις τῶν λιθοδομῶν.

Ἰδιαίτερα ὁρατὸ εἶναι τὸ ἐπίχρισμα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πύλη εἰσόδου τῆς Μονῆς τὸ ὁποῖο ἔγινε κατακόρυφο παρ᾽ ὅλο ποὺ ἡ ἀπόκλιση τοῦ τοίχου ἦταν 10 ἐκ. μὲ συνέπεια νὰ

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 86

δημιουργεῖται ὀδόντωση μεταβλητοῦ πάχους γύρω ἀπὸ τὸ περιθύρωμα τῆς Πύλης. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιχρίσματα πρέπει νὰ καθαιρεθοῦν γιὰ νὰ ἀποκατασταθοῦν - στερεωθοῦν οἱ λιθοδομές.

Ἀπὸ σύγκριση μὲ τὶς φωτογραφίες τῆς τελευταίας περιόδου (1959-1973) διαπιστώνεται ὅτι ἡ κεράμωση, ποὺ εἶχε ἐπισκευασθεῖ τὴν περίοδο τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο ξαναεπισκευάσθηκε λόγω παγετοῦ τὸ 1966. Σήμερα, εἶναι καὶ πάλι σχεδὸν παντοῦ κατεστραμμένη μὲ τὰ περισσότερα κεραμίδια νὰ ἔχουν ἀποκολληθεῖ καὶ σπάσει ἀπὸ τοὺς παγετοὺς τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Σὲ ὁρισμένες θέσεις τῆς στέγης τοῦ Καθολικοῦ, καὶ κυρίως γύρω ἀπὸ τὸν τροῦλλο, ἔχει πλέον καταστραφεῖ καὶ ἡ ὑποκείμενη στεγάνωση μὲ ἀσφαλτόπανα πάνω σὲ στρώση ἀόπλου σκυροδέματος, μὲ συνέπεια νὰ παρουσιάζονται μεγάλες ἐπιφάνειες στὸ ἐσωτερικὸ μὲ διαρροὲς ὑγρασία καὶ ἄλατα. Εἶναι δὲ πιθανὸν νὰ ἔχουν ὀξειδωθεῖ καὶ οἱ ὁπλισμοὶ τῶν σενὰζ τῆς στέγης, κάτι ποὺ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ διερευνηθεῖ καὶ ἀντιμετωπισθεῖ ἀνάλογα στὰ πλαίσια τῆς μελέτης ἐφαρμογῆς.

Ὥρα τοῦ δειλινοῦ στὴ Μονή.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 87

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Τὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου

Τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τῆς μονῆς διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο ἕως καὶ σήμερα, περιλαμβάνοντας τὸν τετράπλευρο φρουριακὴς μορφῆς περίβολο, δύο πτέρυγες κτιρίων καὶ τὸ Καθολικὸ στὴ μέση τῆς αὐλῆς. Τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς, ἀφιερωμένο στοὺς Ταξιάρχες, ὅπως καὶ τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Πετράκη, μετόχι τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ, εἶναι μνημεῖο γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γ. Λαμπάκη. Παρὰ τὶς συχνὲς ὅμως βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς σὲ αὐτό, παραμένει ἐλλιπέστατα δημοσιευμένο[106].

Ἔχει χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὸν 11ο ἕως τὸν 13ο αἰῶνα, ἂν καὶ ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Μπούρα, στὴν πρώτη φάση τῆς μεταβυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μᾶλλον στὸν 16ο αἰῶνα[107]. Ἐν τούτοις, σὲ μεταγενέστερες δημοσιεύσεις, ἐπαναλαμβάνεται ἡ παλαιότερη τοποθέτηση τοῦ ναοῦ στὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο καὶ ἀποδίδεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, στὸν 11ο αἰῶνα[108].

Τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς ἀνήκει στὸν τύπο τῶν ἐγγεγραμμένων σταυροειδῶν μετὰ τρούλλου ναῶν, καὶ μάλιστα, στὸν σύν-

---

106 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σσ. 34-37. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική*, Ἀθῆναι 1927, σσ.17-18,22,49,119,121-123. Ὁ ἴδιος, «Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως βυζαντινῶν μνημείων», *ΑΒΜΕ Γ* (1937), σ. 194. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, «Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ ὀρέων», *ΕΜΜΕ Γ* (1933), 165-167. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, «Ἡ καταγωγὴ τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν», *Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὀρλάνδον, τ. Β'*, Ἀθῆναι 1966, σ. 205.

107 Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τ. Β'*, Ἀθήνα 2013, σ. 474. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2001, σ 254.

108 Ν. ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, Ἀθήνα 2004, σ. 64.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 88

θετο τετρακιόνιο. Ὁ ναὸς δυτικὰ φέρει νάρθηκα καὶ ἀνατολικὰ ἀπολήγει σὲ τρεῖς ἐξέχουσες, ἐξωτερικὰ ἡμιεξαγωνικὲς καὶ ἐσωτερικὰ ἡμικυκλικές, ἁψίδες, τὴν εὐρύτερη τοῦ ἁγίου βήματος καὶ τὶς δύο μικρότερες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ διακονικοῦ. Ἡ ἁγία τράπεζα ἀποτελεῖται ἀπὸ τμῆμα ἀρράβδωτου κίονα καὶ ὀρθογωνικὴ μαρμάρινη πλάκα[109].

Ὁ κυρίως ναός, ὀρθογώνιος σὲ κάτοψη, ἔχει μέσες ἐξωτερικὲς διαστάσεις, χωρὶς τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ, 8,20×6,50μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ καθολικοῦ, μαζὶ μὲ τὸ νάρθηκα, εἶναι 10,90μ.. Τὸ μέγιστο ὕψος του, ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ δαπέδου ἕως τὸν τροῦλλο, εἶναι 8,20μ. Ἐσωτερικά, οἱ πλάγιοι τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἀρθρώνονται μὲ δύο παραστάδες, ἀκριβῶς ἀπέναντι

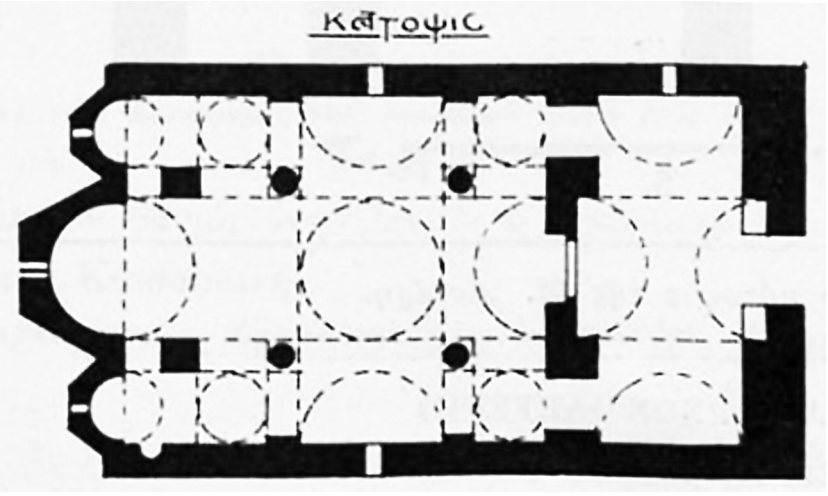

Κάτοψη Καθολικοῦ Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου (σχέδιο Ἀ. Ὀρλάνδος).

ἀπὸ τοὺς κίονες ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴ στήριξη τῶν τόξων. Ἡ χάραξη τοῦ ναοῦ εἶναι κανονική. Τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ εἶναι ἰσομεγέθη, τὸ κεντρικὸ τετράπλευρο ὅπου ἐγγράφεται ὁ τροῦλλος εἶναι κανονικὸ τετράγωνο πλευρᾶς 2μ. Τετράγω-

109 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», *ΔΧΑΕ*, πέρ. Δ', τόμ. Δ', 2009, σ. 110.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 89

να εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ γωνιακὰ διαμερίσματα[110]. Τὸ τριμερὲς ἱερὸ βρίσκεται κατὰ μία βαθμίδα ψηλότερα ἀπὸ τὸν κυρίως ναό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο χωρίζεται μὲ δύο κτιστοὺς πεσσούς. Ἀνάμεσα στοὺς πεσσοὺς θὰ βρισκόταν καὶ τὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ. Τὰ παραβήματα (πρόθεση καὶ διακονικὸ) εἶναι τετράγωνοι χῶροι καὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ ἅγιο βῆμα μὲ στενὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα. Ὁ νάρθηκας εἶναι ἕνας ὀρθογώνιος χῶρος, ἐγκάρσιος στὸν κύριο ἄξονα τοῦ ναοῦ. Ὁ κυρίως ναὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ νάρθηκα μὲ τρεῖς εἰσόδους, μία εὐρύτερη στὸ μέσον καὶ δύο στενότερες στὰ πλάγια. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὁριζόντιο ὑπέρθυρο τῆς μεσαίας εἰσόδου εἶναι καὶ σήμερα ἐμφανὲς τὸ πλίνθινο ἀνακουφιστικὸ τόξο καὶ τὸ τύμπανο ποὺ διαμορφώνεται

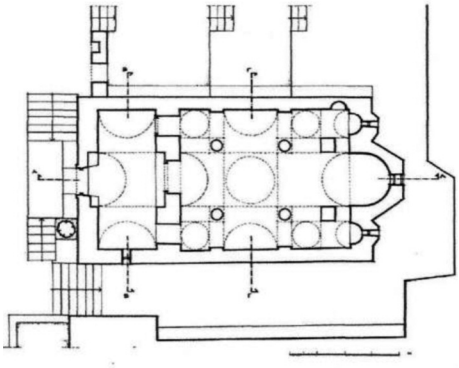

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου. Κάτοψη

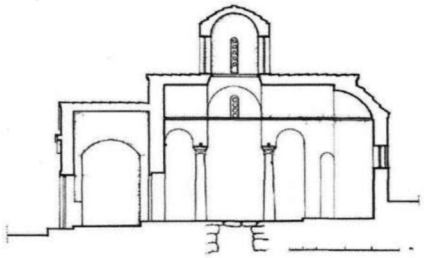

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου. Τομὴ κατὰ μῆκος

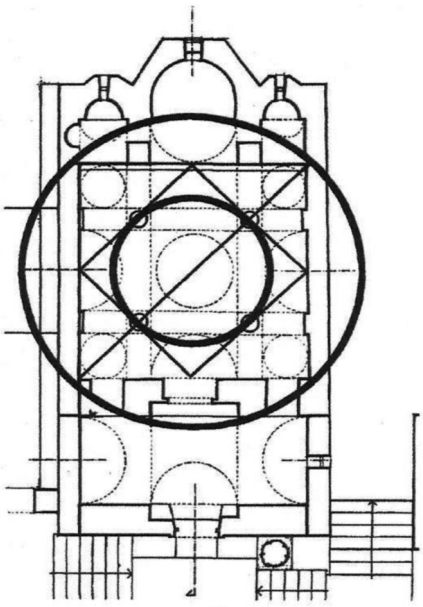

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου.
Δομικές ἁρμονικές χαράξεις στὴν κάτοψη.

110 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 110.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 90

σὲ ἐσοχή. Πρόκειται γιὰ συνήθη διαμόρφωση εἰσόδου στὴ βυζαντινὴ ναοδομία.

Ἡ εἴσοδος στὸ νάρθηκα, καὶ κατ᾽ ἐπέκταση στὸ ναό, γίνεται ἀπὸ μία μόνο θύρα στὰ δυτικά. Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ εἶναι περιορισμένος. Ὁ κυρίως ναὸς φωτίζεται ἀπὸ τὰ ὀκτὼ στενὰ μονόλοβα παράθυρα τοῦ τρούλλου καὶ τὰ δύο παρόμοια ποὺ ἀνοίγονται στὰ τύμπανα τῆς ἐγκάρσιας κεραίας τοῦ σταυροῦ. Τὸ ἱερὸ φωτίζεται ἀπὸ τὸ δίλοβο παράθυρο τῆς κεντρικῆς ἁψίδας καὶ τὰ δύο μονόλοβα τῶν παραβημάτων. Ὁ νάρθηκας ἔχει ἕνα μόνο τοξωτὸ παράθυρο στὸ νότιο τοῖχο καὶ ἕνα μικρὸ κυκλικὸ φεγγίτη στὴ δυτικὴ πλευρά, στὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου καὶ πάνω ἀπὸ τὸ διαμορφωμένο ὑπέρθυρο προσκυνητάρι. Στὴ διασταύρωση τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ ὑψώνεται ὁ τροῦλλος, ποὺ φέρεται ἀπὸ τὰ τόξα μετώπου τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ μέσῳ τῶν τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων. Ἔχει ψηλὸ τύμπανο μὲ ραδινὲς ἀναλογίες, ἐσωτερικὰ κυλινδρικό, καὶ ἐξωτερικὰ ὀκτάπλευρο, μὲ κάλυψη ἡμικυκλική[111].

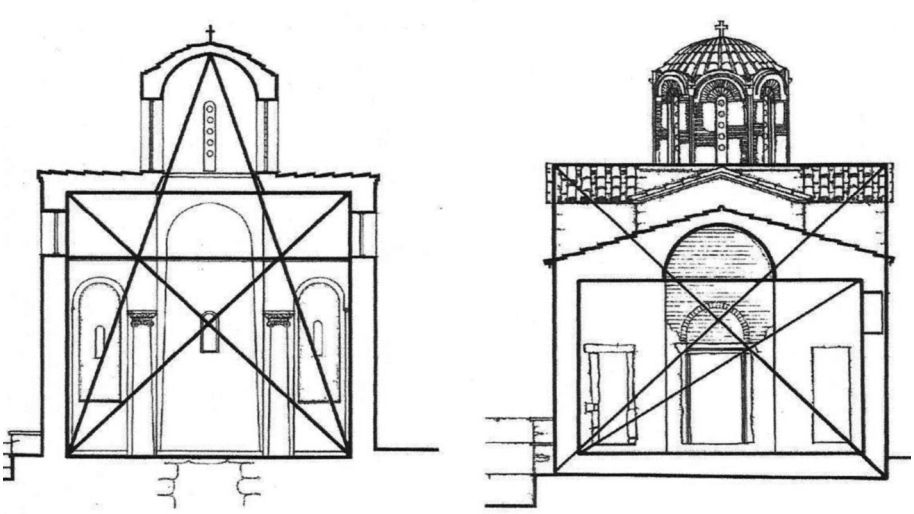

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου. Δομικές ἁρμονικές χαράξεις στὴν ἐγκάρσια τομὴ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ στὴν ἐγκάρσια τομὴ τοῦ νάρθηκα.

111 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 111.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 91

Τὸ ἅγιο βῆμα δὲν στεγάζεται μὲ ἰδιαίτερη στέγη, ὅπως συμβαίνει συνήθως στοὺς ἀντίστοιχους βυζαντινοὺς ναούς, ἀλλὰ ὁ θόλος τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ προεκτείνεται γιὰ νὰ καλύψει καὶ τὸ χῶρο τοῦ βήματος. Τὰ γωνιακὰ διαμερίσματα καλύπτονται μὲ χαμηλωμένες ἀσπίδες. Ἡ κάλυψη τοῦ νάρθηκα γίνεται μὲ σταυρεπίστεγη διάταξη τῶν θόλων του. Τὸ εἶδος αὐτὸ κάλυψης τοῦ νάρθηκα εἶναι σύνηθες, κυρίως στοὺς βυζαντινοὺς σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένους ναοὺς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, καὶ ἔχει συνδεθεῖ, ὡς γνωστόν, μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν σταυρεπίστεγων ναῶν[112]. Συναντᾶται ὅμως καὶ

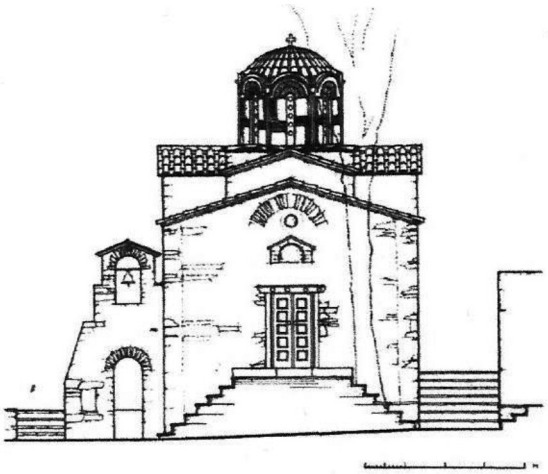

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου. Ἡ δυτικὴ πλευρά.

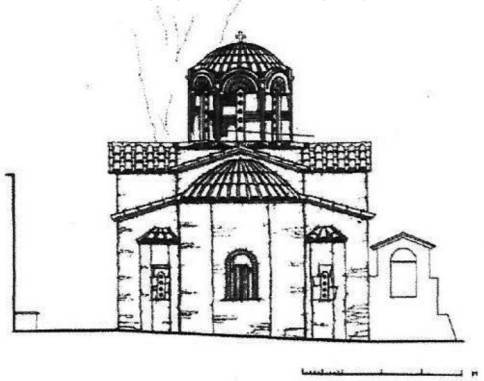

Καθολικό μονῆς Ἀστερίου. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρά.

112 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 112.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 92

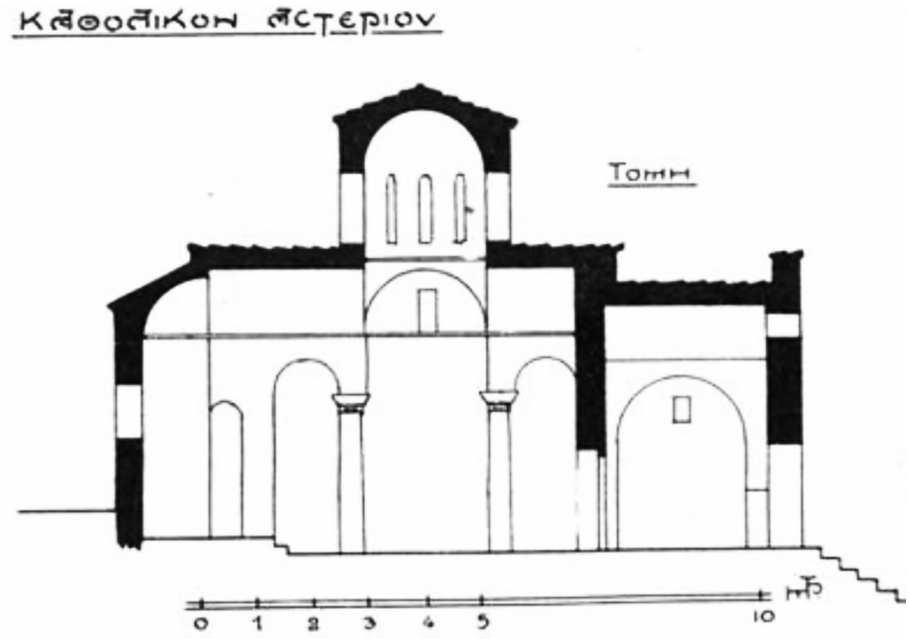

Τομὴ Καθολικοῦ Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου (σχέδιο Ἀ. Ὀρλάνδος).

σὲ μεταβυζαντινοὺς νάρθηκες. Ἡ στατικὴ ἐπάρκεια τῶν τόξων καὶ τῶν θόλων τοῦ ναοῦ ἐνισχυόταν ἐσωτερικὰ μὲ ξύλινους ἑλκυστῆρες. Ἡ ἐπικάλυψη τῶν στεγῶν τοῦ ναοῦ μὲ κεραμίδια εἶναι νεότερη[113]. Οἱ θόλοι τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ στεγάζονται μὲ δίριχτες στέγες, ἐνῶ τὰ γωνιακὰ διαμερίσματα μὲ μονόριχτες. Ἡ στέγαση τῶν παραβημάτων εἶναι ἐνιαία μὲ αὐτὴ τῶν ἀνατολικῶν γωνιακῶν διαμερισμάτων. Στὰ δυτικά, μὲ ἐνιαία στέγη καλύπτονται σήμερα τὰ γωνιακὰ διαμερίσματα καὶ ὅλος ὁ νάρθηκας, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν εἶναι ἐξωτερικὰ ὁρατὴ ἡ σταυρεπίστεγη διάταξη τῶν θόλων τοῦ νάρθηκα. Ἐν τούτοις, οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ προβάλλουν ἔντονα ἐπάνω ἀπὸ τὰ γωνιακὰ διαμερίσματα διαγράφοντας μὲ σαφήνεια ἐξωτερικὰ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ.

Ὁ ὀκτάπλευρος ψηλὸς τροῦλλος τοῦ Καθολικοῦ, ἀκολουθεῖ

113 Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 16* (1960), σ. 66.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:42 πμ Page 93

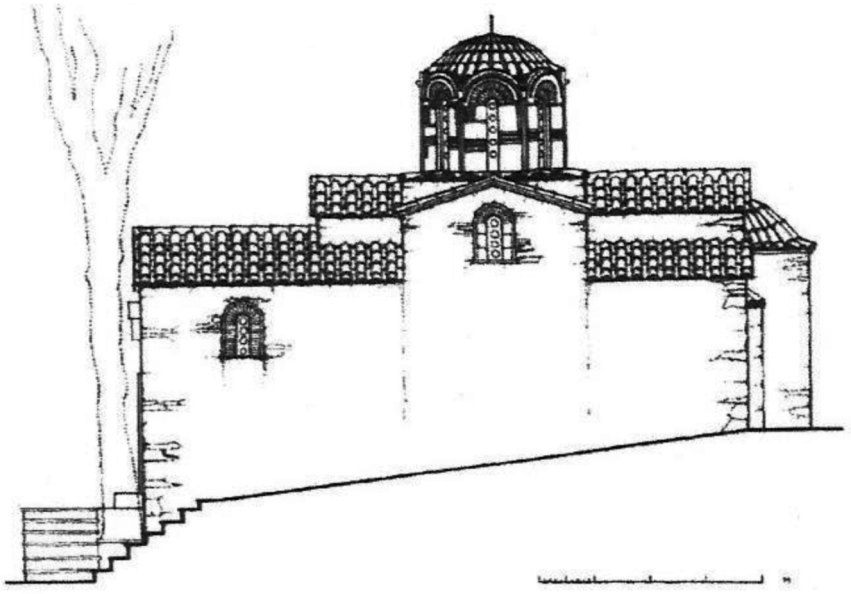

Καθολικό Ἱερᾶς Μονῆς Ἀστερίου. Ἡ νότια πλευρά.

τὸ Ἀθηναϊκὸ πρότυπο μὲ στενὰ μονόλοβα παράθυρα τοξωτῶν ἀπολήξεων καὶ λεπτοὺς λίθινους κιονίσκους ἐντοιχισμένους στὶς ἀκμὲς τῶν πλευρῶν του. Ἡ δόμηση τοῦ τρούλλου ἀκολουθεῖ τὸ ἰσόδομο σύστημα τοιχοποιίας μὲ παρεμβολὴ σειρῶν πλίνθων ἀνάμεσα στοὺς τετραγωνισμένους λίθους, ἐνῶ οἱ τοξωτὲς ἀπολήξεις διακοσμοῦνται μὲ ὀδοντωτὲς ταινίες καὶ ζῶνες πλίνθων ἁρμονικὰ τοποθετημένες[114].

Τὰ μονόλοβα παράθυρα τοῦ τρούλλου ἔχουν διπλῆς ἐσοχῆς πλίνθινα τόξα ποὺ σχηματίζονται μὲ ἀραιὰ τοποθετημένες πλίνθους, τρόπος συνήθης σὲ μεσοβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἀθήνας καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς νότιας Ἑλλάδος, καὶ περιβάλλονται ἀπὸ ὀδοντωτὴ ταινία. Τὴν ὀδοντωτὴ ταινία πλαισιώνει μονὴ σειρὰ ἀπὸ πλίνθους. Ὁ τροῦλλος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀστερίου ἔχει ὅλα τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τῶν

114 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 111.

λεγόμενων «ἀθηναϊκῶν» τρούλλων, ποὺ χαρακτηρίζουν ἀρκετοὺς μεσοβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς λεγόμενης «ἑλλαδικῆς σχολῆς». «Ἀθηναϊκοῦ» τύπου τροῦλλο διαθέτουν καὶ οἱ περισσότεροι ναοὶ τῆς Ἀθήνας τοῦ 11ου-12ου αἰῶνα. Σὲ σχέση μὲ αὐτούς, ὁ τροῦλλος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀστερίου ἔχει ἀμελέστερη κατασκευὴ καὶ πιὸ χαμηλὲς ἀναλογίες, διατηρεῖ ὅμως, ἐν μέρει, τὴ συμμετρία καὶ τὴ χάρη τῶν προτύπων του[115].

Οἱ τρεῖς κόγχες τοῦ ἱεροῦ, καὶ γενικότερα ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ, χαρακτηρίζονται ἀπὸ μορφολογικὴ ἁπλούστευση σὲ σχέση μὲ τὸν τροῦλλο. Αὐτὸ ὀφείλεται πιθανότατα στὸ γεγονὸς ὅτι, λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσης τοῦ ἐδάφους, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ παραμένει ἀθέατη. Τὰ παράθυρα τοῦ ἱεροῦ ἔχουν ἁπλὰ λίθινα πλαίσια. Στὸ δίλοβο παράθυρο τῆς κεντρικῆς κόγχης καὶ στὰ μονόλοβα τῶν πλαϊνῶν, τὰ τοξύλλια τῶν λοβῶν ἔχουν λαξευθεῖ, μᾶλλον ἀδέξια, σὲ ὁλόσωμο πωρόλιθο. Ὁ μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος τοῦ παραθύρου βρίσκεται σὲ δεύτερη χρήση, προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ κάποιο βυζαντινὸ μνημεῖο καὶ τὸ ἐπίθημα του εἶναι ἀκόσμητο. Τὴ λίθινη πλαισίωση περιτρέχει ὀδοντωτὴ ταινία ποὺ φθάνει μέχρι τὴν ποδιὰ τοῦ παραθύρου καὶ περιβάλλεται ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἀπὸ μονὴ σειρὰ πλίνθων[116].

Ἡ ὑπόλοιπη τοιχοδομία τοῦ ναοῦ εἶναι ἰδιαίτερα ἁπλὴ καὶ ἰδιαίτερα οἰκονομικὴ στὴν κατασκευή της, καλούμενη ὡς ἀργολιθοδομή. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ δεσπόζει ἡ κεντρικὴ τρίπλευρη κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ πλαισιώνεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀντίστοιχα ἀπὸ τὶς μικρότερες κόγχες τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Ἁγίας Προθέσεως[117].

Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ εἶναι περιορισμένος. Ὁ κυρίως ναὸς φωτίζεται ἀπὸ τὰ ὀκτὼ στενὰ μονόλοβα παράθυρα τοῦ

115 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 113.
116 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 114.
117 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρι», στ. 405.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 95

Ἀνέτειλε ὁ ἥλιος καὶ συνήχθησαν.

τρούλλου καὶ τὰ δύο παρόμοια ποὺ ἀνοίγονται στὰ τύμπανα τῆς ἐγκάρσιας κεραίας τοῦ σταυροῦ. Τὸ ἱερὸ φωτίζεται ἀπὸ τὸ δίλοβο παράθυρο τῆς κεντρικῆς ἀψίδας καὶ τὰ δύο μονολοβα τῶν παραβημάτων. Ὁ νάρθηκας ἔχει ἕνα μόνο τοξωτὸ παράθυρο στὸ νότιο τοῖχο καὶ ἕνα μικρὸ κυκλικὸ φεγγίτη στὴ δυτικὴ πλευρά, στὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου καὶ πάνω ἀπὸ τὸ διαμορφωμένο ὑπέρθυρο προσκυνητάρι[118].

Στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, τὴν προσοχὴ τοῦ ἐπισκέπτη ἀποσποῦν οἱ εὐρισκόμενες ἄνωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου, μαρμάρινες παραστάδες μετὰ ὑπερθύρου. Οἱ βυζαντινοὶ τεχνίτες φρόντισαν γιὰ τὸν στολισμὸ τοῦ ὑπερθύρου αὐτοῦ μὲ τὴν τοποθέτηση γλυπτῶν κυκλικῶν ροδάκων μὲ σταυρούς. Λίγο πιὸ ψηλὰ διακρίνεται μία μικρὴ ἀψιδωτὴ κόγχη μὲ γεῖσο, ὅπου ἀχνοφαίνονται μετὰ δυσκολίας ἀκόμα καὶ σήμερα

118 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 111.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 96

Ἡ δυτική ὄψη τοῦ καθολικοῦ ἐξωτερικά.

σπαράγματα τῆς τοιχογραφίας τῶν Ταξιαρχῶν Γαβριὴλ καὶ Μιχαήλ[119]. Ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο γλυπτικὸ διάκοσμο ἄξια ἀναφορᾶς εἶναι οἱ κίονες ἐσωτερικῶς τοῦ ναοῦ, φέροντες ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ ἐπιθήματα, καθὼς καὶ τὰ ἐξωτερικὰ λίθινα μὲ κοῖλα κύματα τόξα τῶν παραθύρων.

Ἐξωτερικά, παρὰ τὶς τυχὸν τυπολογικὲς καὶ κατασκευαστικὲς ἁπλουστεύσεις, τὸ μνημεῖο δὲν παρουσιάζει μορφὴ βαριὰ καὶ αὐστηρή, ἀλλὰ διατηρεῖ, ἐν μέρει, τὴ συμμετρία καὶ τὴ χάρη τῶν μεσοβυζαντινῶν ἀθηναϊκῶν ναῶν. Στὸ ναό, ὅπως εἶχε ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ν. Μουτσόπουλο, ἰσχύουν οἱ ἁρμονικὲς οἰκοδομικὲς χαράξεις[120]. Στὴν κάτοψη οἱ χαράξεις εἶναι κανονικές.

119 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 15.
120 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 116.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 97

Τὸ Καθολικὸ τῆς Ἱ. Μονῆς.

Τὸ ἀρχικὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἀστερίου ἦταν ἕνας σύνθετος τετρακιόνιος, σταυροειδὴς ἐγγεγραμμένος ναὸς μὲ τροῦλλο. Μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις, ἄξιες λόγου, στὸν ἀρχικὸ ναὸ δὲν ἐπισημαίνονται. Ἡ σημερινὴ ἐμφάνιση τοῦ νάρθηκα δημιουργεῖ ἔντονο προβληματισμὸ ὡς πρὸς τὴ φάση στὴν ὁποία ἀνήκει, τὴν ἀρχικὴ μορφὴ καὶ τὶς τυχὸν μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις. Ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ ὑποδηλώνουν ὅτι ἀποτελεῖ προσθήκη, ὅπως τὸ ἀρχικὸ τυφλὸ ἀψίδωμα ποὺ ἄρθρωνε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ εἴσοδο στὸν κυρίως ναὸ καὶ ἡ διαφορετικὴ ἀκτίνα γένεσής του ἀπὸ αὐτὴ τῆς γένεσης τοῦ κεντρικοῦ θόλου τοῦ νάρθηκα, καθὼς καὶ ἡ διαφοροποίηση στὴν κατασκευὴ καὶ τὴ μορφὴ τοῦ παραθύρου στὴ νότια ὄψη, σὲ σχέση μὲ τὰ παράθυρα τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ μὴ ἐπισήμανση κάθετου ἁρμοῦ στοὺς πλάγιους τοίχους τοῦ ναοῦ καθιστὰ προβλημα-

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 98

τικὴ μία τέτοια παραδοχή. Ἡ ἀποκόλληση καὶ ἡ γωνιολιθοδομὴ ποὺ παρουσιάζει τὸ κεντρικὸ τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκα δηλώνει πιθανότατα ὅτι αὐτὸ ἀνήκει σὲ προγενέστερη οἰκοδομικὴ φάση, ἀσφαλῶς ὄχι βυζαντινή, ἡ ἀρχικὴ μορφὴ καὶ ἡ σκοπιμότητα τῆς ὁποίας, πρὸς τὸ παρόν, εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ.

Παλαιὰ φωτογραφία, ἐξάλλου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, παρέχει σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ ὕπαρξη ὀρόφου, πιθανῶς μεταγενέστερου, ἐπάνω ἀπὸ τὸν νάρθηκα[121]. Τὸ θέμα γενικά τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἀρχικῆς μορφῆς καὶ τῶν μεταγενέστερων ἐπεμβάσεων τοῦ νάρθηκα παραμένει ἀνοικτό. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἀστερίου ἀκολουθοῦνται μεσοβυζαντινὰ πρότυπα.

Πανοραμικὴ θέα τῆς αὐλῆς.

121 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 116.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 99

Ὁ τύπος τοῦ ναοῦ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Ἀθήνας καὶ εὐρύτερα τῆς Ἀττικῆς, ὅπως τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Πετράκη, τὴν Καπνικαρέα, τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη, τὴ Σωτείρα τοῦ Κοττάκη, τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ὁσίου Μελετίου κ.ἄ. Στοιχεῖα ἐπίσης, ὅπως ἡ αἰσθητὴ κλιμάκωση τῶν στεγῶν, ὁ «ἀθηναϊκοῦ» τύπου τροῦλλος, ἡ ἐφαρμογὴ οἰκοδομικῶν καὶ ἐν μέρει ἁρμονικῶν χαράξεων, ἡ χρήση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν σὲ δεύτερη χρήση, ἡ σταυρεπίστεγη διάταξη τῆς κάλυψης τοῦ νάρθηκα, δηλώνουν ἄμεση σχέση μὲ τὴ βυζαντινὴ ναοδομία[122].

Τὸ καθολικὸ ὅμως τῆς μονῆς Ἀστερίου στὴ σημερινή του μορφή, παρὰ τὰ βυζαντινὰ πρότυπά του, διαθέτει στοιχεῖα τυπολογικὰ καί, κυρίως, κατασκευαστικὰ καὶ μορφολογικά, ποὺ τὸ ἐντάσσουν στὴ μεταβυζαντινὴ ναοδομία. Συγκεκριμέ-

Τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοί, ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι.

122 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 117.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 100

να, ὁ ἐγγεγραμμένος σταυροειδὴς τύπος ναοῦ ἐφαρμόζεται σὲ σειρὰ μεταβυζαντινῶν ναῶν καὶ μάλιστα τῆς Ἀττικῆς. Οἰκοδομικὲς χαράξεις ἔχουν ἐπίσης ἐπισημανθεῖ καὶ σὲ μεταβυζαντινοὺς ναούς. Ἡ κλιμάκωση τῶν στεγῶν, ποὺ παρατηρεῖται στὸν κυρίως ναό, χαρακτηρίζει ἐπίσης καὶ ἄλλα μεταβυζαντινὰ μνημεῖα. Τὰ λίγα καὶ στενὰ παράθυρα, ὁ στρογγυλὸς φεγγίτης καὶ οἱ χαμηλὲς εἴσοδοι εἶναι ἐπίσης συνήθεις στὴ μεταβυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική. Ἡ τοιχοποιία, ἀργολιθιδομὴ μὲ ἄφθονο κονίαμα, εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τοὺς περισσότερους ναοὺς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μορφὴ τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων καὶ τοῦ ὑπέρθυρου προσκυνηταρίου ἀπέχει ἀπὸ τὴ μορφὴ τῶν ἀντίστοιχων βυζαντινῶν παραδειγμάτων καὶ δηλώνει τὴν ὀψιμότητα τοῦ μνημείου. Ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ, ποὺ ἀσφαλῶς μιμεῖται τοὺς τρούλλους τῶν μεσοβυζαντινῶν ἀθηναϊκῶν ναῶν, ὑπολείπεται τῶν περισσότερων βυζαντινῶν σὲ ἀναλογίες καὶ ποιότητα κατασκευῆς. «Ἀθηναϊκοῦ» τύπου τροῦλλοι, ἐξάλλου, κατασκευάζονται καὶ κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ ἐποχή. Στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ ἀπὸ λίθινους σφονδύλους. Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἀστερίου ἀνήκει στὴν ὁμάδα ἐκείνη τῶν μεταβυζαντινῶν μνημείων, ποὺ μιμοῦνται ἀκόμη βυζαντινοὺς τύπους καὶ μορφὲς καὶ εἶναι δυνατὸν χρονικὰ νὰ ἐνταχθοῦν μέσα στὸν 16ο αἰῶνα, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ βυζαντινὴ παράδοση στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν τέχνη εὐρύτερα ἦταν ἀκόμη ἰδιαίτερα ζωντανή[123].

Ὁ μικρὸς περίβολος τῆς Μονῆς κοσμεῖται ἀπὸ τὸ προσκολλημένο στὸ βόρειο τοίχου τοῦ Καθολικοῦ, ἐπίπεδο κωδωνοστάσιο, καὶ ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας κρήνη, πλησίον τῆς εἰσόδου τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἡ βόρεια πτέρυγα τοῦ Μοναστικοῦ Συγκροτήματος, περιλαμβάνει τὴν εἴσοδο, διαμορφωμένη σὲ καμαροσκέπαστο πυλώνα

123 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 118.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 101

Τὸ κωδωνοστάσιο τῆς Μονῆς προσκολλημένο στὸ ΒΔ ἄκρο τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Ναοῦ.

(διαβατικό), τὴν ἀρχικὴ κουζίνα, μὲ τὴν συνεχόμενη πρὸς αὐτή, παλιὰ τράπεζα καὶ τέλος στὴν βορειοδυτικὴ γωνία τὴ νεώτερη τράπεζα ποὺ φέρει στὴν κόγχη της ὡραία τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας τοῦ 17ου-18ου αἰῶνα μ.Χ.[124]. Ἡ δυτικὴ πτέρυγα περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νεώτερη τράπεζα, σειρὰ θολωτῶν χώρων, ποὺ πιθανότατα ἐξυπηρετοῦσαν ἀποθηκευτικὲς καὶ βοηθητικὲς ἀνάγκες τῆς μονῆς καὶ πιθανότατα τὰ κελλιὰ τῶν μοναχῶν στὸν κατεστραμμένον σήμερα ὄροφο.

124 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρη», στ. 406.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 102

Ἡ σημερινὴ εἴσοδος τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος εὑρίσκεται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περιβόλου. Αὐτή ὅμως στερούμενη τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν μοναστηριακῶν πυλώνων πείθει, ὅτι δὲν ἦταν ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος, ἀλλὰ ἡ παραπύλη ἢ ἀλλιώς τὸ παραπύλιο, ἢ τὸ παραπόρτι, ὅπως ἀποκαλεῖτο ἡ δευτερεύουσα θύρα τῶν Μονῶν. Ἡ κυρία εἴσοδος τῆς Μονῆς εὑρίσκεται στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου[125].

Τέλος στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς διασώζονται ἀξιόλογες τοιχογραφίες, κάποιες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποτελοῦν ἄριστα δείγματα τῆς καλούμενης ἀνατολικῆς μοναστικῆς τεχνοτροπίας[126]. Οἱ ἁγιογραφίες τοῦ ναοῦ, ἔχοντας, ἀτυχῶς μέσα στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, φθαρεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, διαφυλάττουν τὸν ἀρχαῖο αὐστηρὸ τύπο τῆς ἁγιογραφίας. Ἐσωτερικὰ στὸν κυρίως ναό, σὲ μέγεθος μικρότερο τοῦ φυσικοῦ, γράφονται ἅγιοι, ὅσιοι, ἀσκητὲς καὶ στρατιῶτες, οἱ ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Πέτρος συνομιλοῦντες, ὁ προφήτης Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρουμε καὶ ἐκεῖνες τῶν Κοσμᾶ, Δαμιανοῦ, Ἀντωνίου, Μερκουρίου, Εὐσταθίου, τὴν παράσταση τοῦ Ζακχαίου, αὐτὴ τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ, σκηνὲς τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, τῆς Φραγκελώσεως, τοῦ Ἐμπαιγμοῦ, τοῦ Ἑλκομένου Χριστοῦ, τῆς Σταυρώσεως, ὅπως καὶ θαυμάσια παράσταση τῆς Θεοτόκου δεομένης[127].

Στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζεται ἡ Πλατυτέρα, ἀκολουθεῖ ἡ θεία Λειτουργία καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συλλειτουργοῦντες. Ἄξιο μνείας εἶναι ὁ εἰκονισμὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὸ θόλο τῆς στέγης ἄνω τῆς Ἁγίας Τραπέζης, διὰ τοῦ ὁποίου δηλώνεται ἡ ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὰ ἱερά τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια[128].

125 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρι», στ. 405.
126 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σ. 35.
127 Ι. ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», σ. 116.
128 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σ. 35.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 103

Μ. Ἀντώνιος καὶ Μ. Εὐθύμιος στὴ Λιτή.
«Οἱ καθηγηταὶ τῆς ἐρήμου»

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 104

Σκηνές ἀπὸ τοιχογραφίες στὴ Λιτή.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 105

Βάπτισις Άγ. Παντελεήμωνος.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 106

Τοιχογραφίες στὴ Λιτή.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 107

Τοιχογραφία στὴ Λιτή.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 108

Προφήτης Ἐλισσαῖος καὶ Προφήτης Ἠλίας.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 109

Οἱ ἅγιοι, Ἑρμόλαος, Μερκούριος καὶ Εὐστάθιος.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 110

Χριστός Ἑλκόμενος, Εὐαγγελιστής Λουκᾶς.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 111

Τὸ ἐν Κανᾷ θαῦμα.

Ὁ ἅγιος Εὐθύμιος.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 112

Τὸ ἐν Χώναις θαῦμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 113

Ὁ Κύριος καλεῖ τὸν Ζακχαῖο.

Οἱ Ἱεράρχαι.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 114

Ἡ κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Οἱ οἶκοι τῶν χαιρετισμῶν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 115

Οἱ οἶκοι τῶν χαιρετισμῶν.

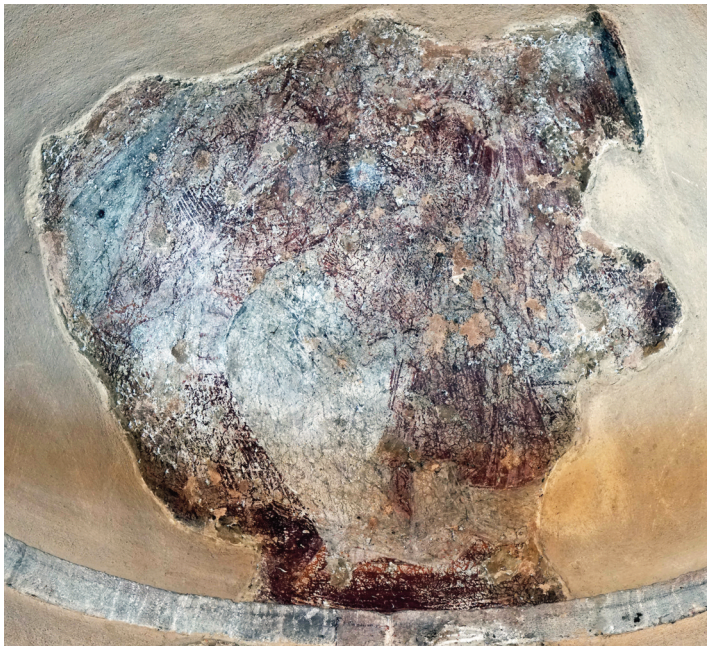

Ἡ Πλατυτέρα στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 116

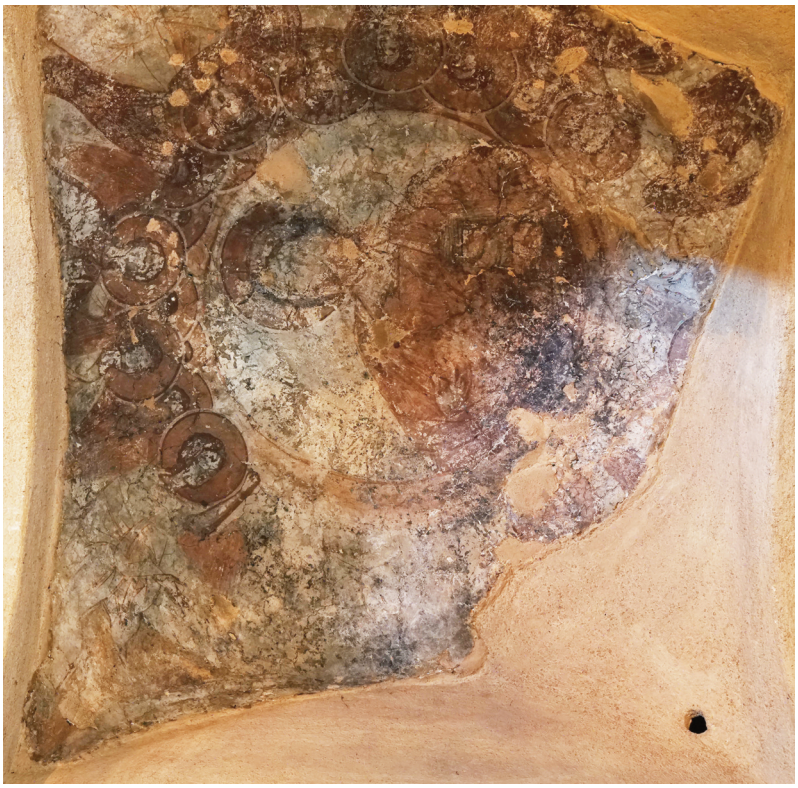

Ὁ Μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος στὸ σταυροθόλιο τῆς προσκομιδῆς.

Τοιχογραφίες ἀπὸ τὸ τόξο τοῦ τρούλλου.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 117

Στὸν Νάρθηκα τοῦ Καθολικοῦ εἰκονίζονται παραβολὲς καὶ θαύματα τοῦ Χριστοῦ καθὼς καὶ βασανιστήρια Ἁγίων Μαρτύρων καὶ ἄνω τῆς θύρας τοῦ Ναοῦ, παρουσιάζεται ἡ Σταύρωση τοῦ Κυρίου, ἄξια λόγου γιὰ τὴν ἀρχαϊκὴ πολύπλοκη σύνθεση της[129]. Στὶς ἁγιογραφίες τοῦ νάρθηκα βρίσκονται πολλὲς ἐπιγραφὲς ποὺ φέρουν διάφορες χρονολογίες, ὅπως 1646, 1655, 1667 καὶ 1671.

Ἀπὸ τὰ παλαιὰ κτίσματα τῆς Μονῆς συγκεκριμένα δὲν διασώθηκαν παρὰ μόνον: α) ἡ ἑστία, δηλ. τὸ μαγειρεῖο τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖο ἔχει μεταβληθεῖ σὲ κελλί. β) τὸ ὀψοφυλάκιο, τὸ ὁποῖο σήμερα ἔχει συγχωνευθεῖ μὲ ἄλλο κελλί. γ) ἡ Τράπεζα τῆς Μονῆς. δ) ἕνα κελλὶ τὸ ὁποῖο φαίνεται, ὅτι κάποτε ἦταν ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς, καὶ ε) καμαροσκέπαστη κρήνη, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ἀπώλεσε τὴν ἀρχική της ὄψη, λόγῳ ἀλλεπαλλήλων ἀνακαινίσεων καὶ ἐπισκευῶν[130].

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ὕπαρξη δύο ἀσκητηρίων στὴν περιοχὴ πέριξ τῆς Μονῆς[131].

Ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος στὸ ἀέτωμα τῆς τραπέζης τῆς Μονῆς.

129 Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστερίου», σ. 35.

130 Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀστέρη», στ. 406.

131 Ἀσκητήρια ἢ ἀλλιώς ἐρημητήρια ἢ καὶ ἡσυχαστήρια καλοῦνται οἱ διάφοροι τόποι μοναχικῆς ἀσκήσεως. Εἶναι δὲ αὐτοὶ ἢ τεχνητὰ σπήλαια, ἢ φυσικά, ἢ μεμονομένα ἁπλὰ κελλιά, τὰ ὁποῖα συνήθως εἶναι ἐσωτερικὰ ναόσχημα ἢ κατὰ κάποιο τρόπο συγκοινωνοῦν ἢ συνδέονται μὲ κάποιο ναΰδριο. Σὲ αὐτὰ γιὰ κάποιο διάστημα ἢ ἐφ᾽ ὅρου ζωῆς κατοικεῖ κάποιος ἀσκητής, ὁ ὁποῖος ἀποφεύγοντας τελείως τὰ ἐγκόσμια ἀφιερώνεται στὴν προσευχὴ καὶ στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ. Μ. ΓΚΗΤΑΚΟΣ, «Ἀσκητήρια», *ΘΗΕ*, τόμ. 3ος, Ἀθῆναι 1963, στ. 376-378.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 118

Στὴν Τράπεζα τέλος τῆς Μονῆς ἔχουν διασωθεῖ ἀξιόλογες ἁγιογραφίες τοῦ 1589, συγκεκριμένα φέρει τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, στὸ κοίλωμα ἔχει ἁγιογραφηθεῖ ἡ Θεοτόκος μὲ τὴν ἐπιγραφή: «ΜΗ ΘΥ ἡ Κυρία τῶν ἀγγέλων», ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς, δεξιὰ εἰκονίζεται ὁ Ἀρχάγγελος Μ[ιχαήλ], ἀριστερὰ ὁ Ἀρχάγγελος Γ[αβριήλ]. Ὁ Μωυσῆς λέγοντας «ἐγὼ βάτον σὲ ἀκατάφλεκτον εἶδον καὶ πλάκα γεγραμμὲν[ἡ]», ὁ Ἀαρῶν λέγοντας «Ἐγὼ δὲ ραῦδον βλαστήσασαν ἄνθος Χριστὸν τὸν Κύριον τῆς δόξης». Ἐπίσης εἰκονίζονται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ἅγιος Κοσμᾶς, ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ὁ ἅγιος Θεοδόσιος ὁ Κοινοβιάρχης λέγοντας «Ἀδελφοὶ τάς... Χριστοῦ μελέτη ἐστὶ διάκρισις, ταπεινοφροσύνη καὶ ἡ κατὰ Θεὸν ὑπακοή», ὁ ἅγιος Στέφανος καὶ ὁ ἅγιος Λαυρέντιος.

Τέλος διαβάζουμε τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

+ Ἄδε ..... γένηται ςυχὴ καὶ σφραγια.
Ἡ τράπεζα.....ς εὐλογῶν τὰ παρατιθέμενα.
ἡμῖν καὶ κάτ..... Δία τοῦτο οὖν μετὰ φόβου
ἐσθίετε καὶ πίνε[τέ]..... τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος.
πάντα οὖν τὰ χρ[εἰώδη]..... ρὶ γὰρ τὸ
σῶμα τοῦ Κυρίου ἥμ[ῶν]..... τὰ τὴν
ἀξίαν τῶν δεχομένων..... ἃ τὸ
ἀντάξιον [;] τῶν δεχομένων.....
πάσῃ σιωπῇ καὶ εὐχῇ νοερᾷ αὖ.....
τῆς δὲ τραπέζης τελεσθείσης καὶ τῆς εὐχῆς γενο[μένης].....
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν .....θέ...
τῷ Κυρίῳ ἑνὸς ἑκάστου ἐργασίας. Τὸ λοιπὸν ἀδε[λφοί].....
ἐν σιωπῇ καὶ πάσῃ ἡσυχίᾳ καὶ φόβῳ [Θεοῦ] ἐαυ.....
γελώντας, ἀλλὰ πάντα ἀποδέχεσθε εὐκαρδίως .....ὧν θὶ
εὐγράφη ἐν ἔτει 1589 εἰς τοὺς αἰὼνς Ἀμήν..... Ἀπ'.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 119

Ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων στὴν κόγχη τῆς τραπέζης τῆς Μονῆς.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 120

Ἐν ταῖς νυξὶν ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 121

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ Μονὴ Ἀστερίου ἀπὸ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἕως σήμερα

Ἐπὶ Ἀντιβασιλείας παρουσιάσθηκε μία τάση ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ἰδεολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ ἔθεσε σὲ λειτουργία μία διαδικασία ἐλαχιστοποίησης τοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας στὸ νέο κράτος καὶ προώθησης τῆς πολιτειοκρατίας στὶς σχέσεις κράτους - Ἐκκλησίας. Ἡ Ἀντιβασιλεία ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη τῶν ἐκκλησιαστικῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μάουρερ θεώρησε ὡς βέλτιστη ἐπιλογὴ τὴ μεταφύτευση καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα βαυαρικῶν σκέψεων καὶ νόμων ποὺ ὁδηγοῦσαν κατευθείαν στὴν ὑποδούλωση τῆς Ἐκκλησίας στὴν Πολιτεία. Ἡ Ἀντιβασιλεία, ἀφοῦ μεθόδευσε τὴν αὐθαίρετη ἀνακήρυξη τῆς αὐτοκεφαλίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος[132] διόρισε γιὰ τὴ διοίκησή της πενταμελῆ Ἱερὰ Σύνοδο, μὲ τὴ συνεργασία τῆς ὁποίας θὰ προχωροῦσε μεταξὺ ἄλλων καὶ στὴν τελικὴ διευθέτηση τοῦ μοναστηριακοῦ ζητήματος[133].

---

132 Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχ/που Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ 1934*, σσ. 205-206, Α. ΤΣΑΓΚΑΡΗ, *Οἱ Μείζονες Σύνοδοι τοῦ 19ου Αἰώνα. Ἱστορικὴ καὶ νομοκανονικὴ προσέγγιση*, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2013, σ. 36, Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἱστορία τῶν δομῶν διοικήσεως καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Εἰκοστὸς Αἰώνας)*, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 24-25.

133 Βλ. ἀναλυτικότερα γιὰ τὸ ζήτημα: Γ. Προῦξος, *Τὸ μοναστηριακὸ ζήτημα στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος (1833-1835)*, Διπλωματικὴ Ἐργασία Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Μέγαρα 2010.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 122

Τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ μοναστηριακοῦ ζητήματος, ἔγινε ὅταν ἡ ἐπταμελὴς Ἐπιτροπὴ ποὺ σχηματίστηκε γιὰ τὴ μελέτη τῆς κατάστασης στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ὑποβολὴ προτάσεων, πρότεινε τὴ διάλυση τῶν μοναστηριῶν ποὺ διέθεταν λιγότερους ἀπὸ 30 μοναχοὺς καὶ τὴν ἀπόδοση τῆς περιουσίας τους στὴν Κυβέρνηση. Ἡ Ι.Σ. ἀποστασιοποιήθηκε ἀπὸ τὴν πρόταση τῆς ἐπταμελοῦς Ἐπιτροπῆς, καὶ πρότεινε τὴ διάλυση τῶν μοναστηριῶν μὲ λιγότερους ὄχι τῶν 30, ἀλλὰ μόνο τῶν 3 μοναχῶν. Ἡ Ἀντιβασιλεία ὡστόσο ἀνέβασε τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ στὸ διπλάσιο, διαλύοντας μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 25ης/9/1833 ὅλα τὰ μοναστήρια ποὺ βρέθηκαν νὰ διαθέτουν λιγότερους ἀπὸ 6 μοναχούς[134].

Μὲ μία σειρὰ ἑπομένως Β.Δ. (1833-1834) τέθηκαν ποιοτικὲς καὶ ἀριθμητικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ διατήρηση τῶν μονῶν ποὺ λειτουργοῦσαν ἕως τὸ 1833 στὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Τὸ πρῶτο μοναστηριακὸ μέτρο (Ὀκτώβριος 1833)[135] ἀφοροῦσε τὶς ἀνδρικὲς μονές, στὶς ὁποῖες ἔθετε πληθυσμιακὰ κριτήρια γιὰ τὴ λειτουργία τους. Λίγο ἀργότερα ἐκδόθηκαν ἀντίστοιχα διατάγματα γιὰ τὶς γυναικεῖες (Φεβρουάριος 1834) καὶ τὶς ἰδιωτικὲς μονὲς (Ἀπρίλιος 1834), ἐνῶ συγχρόνως ἀνεστάλη ἡ λειτουργία ὅλων τῶν μετοχίων ποὺ ἀνῆκαν σὲ μονὲς ἐκτὸς ἑλλαδικοῦ χώρου[136].

Ὅσο γιὰ τὶς διατηρούμενες μονές, αὐτὲς φορολογοῦνταν πλέον μὲ 20% ἐπὶ τοῦ καθαροῦ προϊόντος τῆς ἀγροτικῆς τους παραγωγῆς. Παράλληλα μὲ τὴ σημαντικὴ μείωση τῶν μονῶν ἐκδόθηκαν διατάγματα καὶ ἐγκύκλιοι ποὺ καθόριζαν τὸν βίο καὶ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰ τῶν φορέων τοῦ θεσμοῦ. Ἡ πρώτη γιὰ παράδειγμα ἐγκύκλιος τῆς νεοσύστατης Ἱερᾶς Συνόδου (Ἰανουάριος 1834) εἶχε σχέση μὲ τὶς ἄσκοπες μετα-

134 Α. ΠΑΝΩΤΗΣ, *Τὸ Συνοδικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας Α'*, ἐκδ. Σταμούλη, 2008, σ. 575.
135 Α. ΜΑΜΟΥΚΑΣ, *Τὰ Μοναστηριακά· ἤτοι ὁδηγίαι, νόμοι, βασιλικὰ διατάγματα, συνοδικαὶ καὶ ὑπουργικαὶ ἐγκύκλιοι...*, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 77-79.
136 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 201 κ.ἑξ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 123

κινήσεις μοναχῶν ἐκτὸς μονῶν. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐπίσης καθόρισε τὰ σχετικὰ μὲ τὶς πολυετεῖς ἐνοικιάσεις καὶ τὶς ἐκποιήσεις μοναστηριακῆς περιουσίας σὲ λαϊκούς, τὰ καθήκοντα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν ἡγουμενοσυμβουλίων, τὶς προϋποθέσεις εἰσόδου ὑποψήφιων μοναχῶν στὸν μοναστικὸ θεσμὸ καὶ ὑποχρέωσε τοὺς μοναχοὺς νὰ διατηροῦν βιβλία γιὰ τὴ μοναστηριακὴ περιουσία, γιὰ τὰ ἔξοδα καὶ τὰ ἔσοδα τῆς μονῆς, γιὰ τὶς ποσότητες τῶν ἀποθηκευμένων προϊόντων, γιὰ τὰ μέλη τῆς μοναστηριακῆς κοινότητας (μοναχοί, δόκιμοι)[137].

Ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν προαναφερθεισῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων ἀνέστειλαν τὸ πνευματικό τους ἔργο 434 ὀρθόδοξες μονὲς ἀπὸ τὶς 585 ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἕως τὴν ἵδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στὸν νότιο ἑλλαδικὸ χῶρο. Στὴν οὐσία τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν τὸ ποσοστὸ τῶν μονῶν ποὺ διαλύθηκαν ἢ διατηρήθηκαν, καθὼς μεγάλο μέρος αὐτῶν εἶχε ἐρημωθεῖ ἢ διέθετε ἕναν μὲ δύο μοναστές, ἀλλὰ τὸ σκεπτικὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Ἀντιβασιλεία προχώρησε στὴ λήψη τῶν συγκεκριμένων μέτρων[138].

Ἡ ἀπάντηση στὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα εἶναι πρωτίστως οἰκονομική. Τὰ μοναστηριακὰ συγκροτήματα τοῦ βασιλείου ἦταν στὴν πλειονότητα τους φορεῖς ἀξιόλογης κινητῆς καὶ ἀκίνητης περιουσίας, στοιχεῖο ποὺ φαίνεται ὅτι γνώριζαν καλὰ ὅλες οἱ μετεπαναστατικὲς κυβερνήσεις. Γνωστὸ ἐπίσης ἦταν, ὅτι αὐτὴ ἡ περιουσία γινόταν συχνὰ ἀντικείμενο κακοδιαχείρισης ἢ διασπαθιζόταν ἀπὸ τοὺς ἐγκαταβιοῦντες. Τὸ σημαντικότατο αὐτὸ πάγιο κεφάλαιο ἦταν φυσικὸ νὰ θεωρεῖται ἀπὸ τὴν Ἀντιβασιλεία καὶ τὸν Ὄθωνα, ὅπως προηγουμένως ἀπὸ τὸν Ἰ. Καποδίστρια, βασικὸ ἐργαλεῖο στὴν ἀνόρθωση τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἂν περιερχόταν στὸν κρατικὸ διαχειριστικὸ ἔλεγχο. Τὴ διαχείριση ἑπομένως τῆς μοναστηριακῆς

137 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 538.
138 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 539.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 124

περιουσίας κατόρθωσε ἡ Ἀντιβασιλεία νὰ ἐπιτύχει μὲ τὴ δημιουργία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου, στὸ ὁποῖο – μὲ πρόσχημα τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἐσόδων τοῦ Ταμείου ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης συγκεντρώθηκαν τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα ὅσων μονῶν διαλύθηκαν[139]. Ἀλλὰ καὶ πολιτικοί, καθὼς θεωροῦσαν τοὺς μοναχοὺς ὑποστηρικτὲς τῶν ὁμόδοξων ρωσικῶν δυνάμεων καὶ ἐκφραστὲς καὶ τῶν ρωσικῶν πολιτικῶν ἰδεῶν.

Μεταξὺ τῶν μονῶν αὐτῶν ἦταν καὶ ἡ Μονὴ Ἀστερίου, ἡ ὁποία, ὅπως σημειώθηκε καὶ σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, ἐρημώθηκε ἐξαιτίας τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνα[140], καθὼς καὶ αὐτή, ἡ Μονὴ «τῶν Ταξιαρχῶν Ἀστέρη», ὅπως ἀναφέρεται στὶς πηγές, βρέθηκε νὰ ὑπολειτουργεῖ μὲ λιγότερους ἀπὸ 6 μοναχούς. Ἔκτοτε ἡ Μονὴ ἔρημη πλέον παραδόθηκε στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου.

Τὸ 1921 μὲ Βασιλικὸ Διάταγμα[141] ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔχοντας ὑπ᾽ ὄψιν του τὴ γνώμη τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου, κατόπιν προτάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως κήρυξε μεταξὺ ἄλλων μονῶν καὶ ναῶν καὶ τὴ μονὴ Ἀστερίου σὲ προέχων Βυζαντινὸ μνημεῖο.

Μεγάλη πυρκαγιὰ ὅμως κατέκαυσε μέρος τῆς ἐκκλησίας τὸ 1898. Ἔτσι μισοκατεστραμμένη τὴ Μονὴ καὶ μὲ ἐγκατεστημένη ἀδελφότητα ἤδη ἀπὸ τὸ 1952, ἡ ὁποία προερχόταν ἀπὸ μονὴ τῆς Πελοποννήσου, τὴν γνώρισαν ὁ βασιλεὺς Παῦλος καὶ ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη τὴν δεκαετία τοῦ ᾽50. Ἡ Βασίλισσα ἐντυπωσιάστηκε ἀμέσως καὶ ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὴν ἔγκριση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τὴν μετέτρεψε σὲ προσωπικό της ἡσυχαστήριο. Μάλιστα ἡ τότε ἀδελφότητα μετεγκατεστάθη στὴν Μονὴ Ἁγ. Ἰωάννου Καισαριανῆς, μεταξὺ δὲν τῶν

139 Ν. ΤΟΜΠΡΟΣ, *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, σ. 538.

140 Σ. Κοκκίνης, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 1999.

141 Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις τῇ 26ῃ Ἀπριλίου 1921, τεῦχος πρῶτον, ἀριθμὸς φύλλου 68.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 125

μοναζουσῶν ἦταν καὶ ἡ νῦν καθηγουμένη τῆς Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου Καισαριανῆς, Μακαρία μοναχή. Τὸ 1959 μ.Χ. λοιπὸν ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη, τὴν ἀνακαινίζει, προκειμένου νὰ τὴν μετατρέψει σὲ προσωπικό της ἡσυχαστήριο.

«Ἀστέρι εἶναι τὸ ὄνομα τῆς ἰδιωτικῆς μου μονῆς. Ο Παῦλος κι ἐγὼ τὴν ἀνακαλύψαμε σ' ἕναν περίπατό μας, στὰ μισὰ τοῦ δρόμου πρὸς τὸν Ὑμηττό. Ἦταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐρειπωμένη. Κατσίκες ἔκαναν τὸν περίπατό τους, μασουλώντας τὴν ξερὴ χλόη τοῦ μικροῦ περίβολου. Ἐρωτεύτηκα ἀμέσως αὐτὸ τὸ μέρος καὶ ζήτησα ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς νὰ μοῦ τὸ παραχωρήσουν. Συμφωνήσαν καὶ ξανάχτισα τὸ μοναστήρι – δύο μικροσκοπικὰ ὑπνοδωμάτια κι' ἕνα λουτρό. Εἶναι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος καὶ διατηρεῖ ἀκόμα μερικὲς μισοκατεστραμμένες τοιχογραφίες ἀπὸ τὸν δέκατο ἕκτο αἰώνα. Ἕνα μικρὸ σαλονάκι εἶναι ἡ μόνη νέα προσθήκη στὸ παλιὸ κτίριο. Ἐδῶ μπορῶ καὶ ἀπολαμβάνω τὴν ἀπόλυτη μοναξιά. Βλέπω πέρα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τὴν Ἀκρόπολη, τὸν Λυκαβηττὸ καί, πιὸ μακρυά, τὴν Πάρνηθα. Ἐδῶ ὁ κόσμος ἦταν σιωπηλὸς καὶ ἡ παιδική μου ἐμπειρία ξαναγύριζε. Τὰ ἀγριολούλουδα ἦταν ἀλλοιώτικα, ἀλλ' ἡ ἡσυχία ἴδια. Ἡ δυνατὴ μυρωδιὰ τοῦ θυμαριοῦ καὶ οἱ εὐγενικὲς μέλισσες μὲ τὸ βουητὸ τοὺς βοηθοῦσαν τὸ πνεῦμα μου ν' ἀνυψωθῆ ἐπάνω ἀπ' ὅλα τὰ ἐγκόσμια καὶ ν' ἀκολουθήση μυστικὰ τὸν ἥλιο ποὺ δύει στὴν πηγή του καὶ τὴ δική μου.»

Ἔτσι περιγράφει ἡ Βασίλισσα Φρειδερίκη στὸ βιβλίο της, τὴν σχέση της μὲ τὸ ἡσυχαστήριό της, τὸ καταφύγιό της στὸν Ὑμηττό. Γιά τὴν μετατροπή του σὲ ἡσυχαστήριο τῆς Βασίλισσας δὲν ἔγιναν πολλὰ ἔργα. Δὲν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κράτους ἢ τῆς Ἐκκλησίας οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Βασιλέων. Παρέμεινε ἔτσι ἕνα γοητευτικὸ ἐρείπιο, γύρω ἀπὸ τὴν μισοκατεστραμμένη ἐκκλησία, προστατευμένο ἀπὸ τὸν φρουριακὸ περίβολο ὁ ὁποῖος ἄντεχε στὴν φθορὰ τῶν αἰώνων. Ο ἀρχιτέκτονας τῆς Αὐλῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Μπαλτατζής, ἔκλεισε μὲ πόρτες καὶ παραθυρόφυλλα δύο κελλιὰ καὶ μετέτρεψε ἄλλους χώρους λίγο πιὸ εὐρύχωρους σὲ ἕνα μικρὸ σαλόνι καὶ μία τραπεζαρία.

Στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τῆς 5ης Ὀκτωβρίου 1973 μάλιστα, ἡ κυβέρνηση τῶν συνταγματαρχῶν καταγράφει καὶ δημεύει ὅλα τὰ κινητὰ πράγματα τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 126

καὶ αὐτὰ ποὺ βρίσκονταν στὴν Μονή. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν καταγραφὴ μπορεῖ νὰ σχηματισθεῖ μία ἰδέα γιὰ τὸ πὼς ἦταν ἐπιπλωμένα τὰ διαμερίσματα τῆς Βασίλισσας. Στοὺς τοίχους εἶχαν τοποθετηθεῖ εἰκόνες βυζαντινῆς τέχνης ἀπὸ τὶς συλλογὲς τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας. Ἕξι εἰκόνες στὸ καθιστικό, τέσσερες στὸ κελλὶ τῆς Βασίλισσας, τρεῖς στὸ ἄλλο κελλί. Στὸ καθιστικὸ ὑπῆρχαν καὶ τέσσερα-πέντε κομμάτια ἀρχαῖα, ἀλλὰ καὶ κομμάτια παλιᾶς λαϊκῆς τέχνης, ἐνῶ οἱ χῶροι ὅλοι ἦταν στρωμένοι μὲ φλοκάτες.

Μάλιστα σύμφωνα μὲ ἔγγραφο τῆς 5ης Νοεμβρίου 1962 πρὸς τὴν βασίλισσα Φρειδερίκη ζητεῖται ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη, μετόχι τῆς ὁποίας εἶχε καταστεῖ ἡ Μονὴ Ἀστερίου, νὰ ἐγκρίνει καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴ μετάβαση πατέρων στὴν Μονὴ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς τῆς Μονῆς γιὰ νὰ τελέσουν Θεία Λειτουργία, ὅπως ἔκαναν καὶ τὰ προηγούμενα ἔτη.

Μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος, ἡ μονὴ ἐπανῆλθε στὴν κατάσταση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μνημείου. Σημαντικὴ στιγμὴ γιὰ τὴ Μονὴ ὑπῆρξε ἡ 15η Μαΐου 1989 ὅταν μὲ ἀπόφαση τῆς τότε ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ ἀποδίδεται ἡ Μονὴ στὸ μοναστικὸ βίο ὥστε νὰ λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο συστήθηκε καὶ γιὰ νὰ τελοῦνται σὲ αὐτὴν κανονικὰ οἱ προβλεπόμενες ἀκολουθίες, προσευχὲς καὶ λειτουργίες. Γεγονὸς ὅμως ποὺ δὲν πραγματοποιήθηκε ἄμεσα, καθὼς σύμφωνα μὲ τὸ νεότερο ἀρχειακὸ ὑλικὸ τὸ 1998 μὲ ὑπουργικὴ ἀπόφαση τοῦ Εὐαγγέλου Βενιζέλου ὡς Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ ἀποδεσμεύει τὴν μονὴ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὴν παραχωρεῖ στὸν τότε Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος μακαριστὸ Χριστόδουλο, ὡς ἐξοχικὴ κατοικία, μὲ ἐνέργειες τοῦ τότε πρωτοσυγκέλου πρωτοπρεσβυτέρου π. Θωμᾶ Συνοδινοῦ.

Ἀργότερα ἀνέλαβε τὴ λειτουργία τῆς μονῆς ὁ ἀρχιμανδρίτης π. Πλάτων Κρικρὴς ἐπὶ διετία, κατόπιν χρέη ἐφημερίου ἀνέλαβε ὁ ἀρχιμανδρίτης π. Πρόδρομος Σκορδαράς καὶ γιὰ ἕνα

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 127

διάστημα 6 μηνῶν ἐγκαταβίωσε στὴ μονὴ ἡ δόκιμη μοναχὴ Φωτεινή.

Σήμερα ἡ Μονὴ Ἀστερίου ἔχει ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὴν Ἱ. Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν στὴ λειτουργικὴ μέριμνα τῆς Ἱ. Μ. Ἀσωμάτων Πετράκη καὶ ἐπαναλειτουργεῖ τὰ τελευταία χρόνια, ὑπὸ τὴν εὐθύνη τοῦ ἀρχιμανδρίτη π. Ἀλεξίου Γιαννιοῦ, προϊσταμένου τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Παπάγου, στὸν ὁποῖον ἀπὸ τὸ 2013 μὲ εὐλογία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου Β' καὶ τοῦ Καθηγουμένου τῆς Ἱ. Μ. Ἀσωμάτων Πετράκη, Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Θαυμακοῦ κ. Ἰακώβου, ἔχει ἀνατεθεῖ ἡ ἰδιαιτέρως τιμητικὴ ἁρμοδιότητα τοῦ ἱερατικοῦ ὑπευθύνου καὶ μετοχιάρη τῆς Μονῆς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν στιγμὴ τῆς ἀνάληψης τῆς νέας του διακονίας ἐγκαταβίωσε σὲ αὐτὴν μὲ σκοπὸ τὴν ἀνασύσταση τῆς μονῆς, τὴν ἀνακαίνισή της τόσο ὑλικὰ ὅσο καὶ πνευματικά.

Κατὰ αὐτὰ τὰ τελευταῖα χρόνια γίνονται προσπάθειες ἀνασυγκρότησής της ὥστε νὰ καταστεῖ καὶ πάλι λειτουργική, καὶ νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ Μονή, μία ζωντανὴ καὶ μοναστικὴ κυψέλη.

Καὶ οὗ σβένυται ὁ λύχνος αὐτοῦ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 128

Ἡ Σταύρωση (2013).

Ἀποκαθήλωση στὸ Καθολικὸ τῆς Μονῆς (2013).

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 129

Ἑσπερινός ἀπὸ τὴν Πανήγυρη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς (2014).

Ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐβάσταζον.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 130

Χοροστασία τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Θαυμακοῦ κ. Ἰακώβου στὴν πανήγυρη 2015.

Ἑορταστική Τράπεζα πανηγύρεως 2015.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 131

Φῶς Χριστοῦ Φαίνει πᾶσι.

Ὅλα ἑτοιμα γιὰ τὸν ἑσπερινό τῆς πανηγύρεως.

Ἡ ἐφέστιος εἰκών τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ.

Ἅγιος ὁ ναός σου, θαυμαστὸς ἐν δικαιοσύνῃ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 134

Μ. Παρασκευὴ στὴν Ἱερὰ Μονή.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 135

Τὸ θυσιαστήριο τοῦ Καθολικοῦ
ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένο, πεπικοιλμένο.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 136

Μὲ τὶς προσπάθειες τοῦ μετοχιάρη π. Ἀλεξίου καὶ τῶν συνεργατῶν του, γίνονται προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνασύσταση, ἀνακαίνιση καὶ ἀναπαλαίωση τῆς μονῆς. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀνασύσταση τῆς μελισσουργίας στὴ μονὴ μὲ τὴ δημιουργία νέων μονάδων, διατηρώντας καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μία συνέχεια στὴ παράδοση τῆς μονῆς, καθὼς σύμφωνα μὲ προφορικὴ παράδοση οἱ πατέρες τῆς μονῆς παρήγαγαν ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα μέλια τῆς Ἑλλάδας, λόγῳ τῆς περιοχῆς.

Σημαντικὴ στιγμὴ στὴ νεότερη ἱστορία τῆς μονῆς ὑπῆρξε ἡ πρώτη μοναχικὴ κουρά, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε τὴν 5η Σεπτεμβρίου 2018 μετὰ ἀπὸ αἰῶνες, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ εἰς διάκονον χειροτονία τοῦ μοναχοῦ Ἰωσὴφ Ἀντωνίου, ἐνῶ ἤδη ἔχει προστεθεῖ στοὺς ἐγκαταβιοῦντες πατέρες καὶ ἕνας δόκιμος μοναχός.

Ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 137

Τὸν Δεσπότην καὶ Ἀρχιερέαν ἡμῶν Κύριε φύλαττε.

Ἡ πρώτη κουρὰ μετὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς Μονῆς, τοῦ μοναχοῦ Ἰωσήφ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 138

Ἡ εἴσοδος τῆς Βηματαρίσσης πρὶν τὴν ἔναρξη τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ, 2019.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 139

Ὅπου ἐπισκιάσει ἡ χάρις σου Ἀρχάγγελε.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 140

Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 142

Τὸ τάλαντο, τὸ τάλαντο...

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 143

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὁ Ὑμηττὸς εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένος μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Σύμφωνα μὲ τὰ εὑρήματα καὶ τὶς ἱστορικὲς πηγές, στὴν περιοχὴ τοῦ ὄρους εἶχαν ἱδρυθεῖ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἱερά. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὄρους ὑπῆρχαν λατομεῖα ἐξόρυξης μαρμάρου, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ μνημείων στοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Τὸ βουνό, ποὺ χαρίζει κάθε πρωὶ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἀττικοῦ ἥλιου, οἱ Ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι τὸ θεωροῦσαν ἱερό, γι᾽ αὐτὸ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν πιὸ ὑψηλὴ κορυφὴ του εἶχαν στήσει τὸ ἄγαλ-

Ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 144

μα τοῦ «Ὑμήττιου Δία», καθὼς καὶ βωμοὺς τοῦ «Ὄμβριου Δία» καὶ τοῦ «Προσόψιου Ἀπόλλωνα». Ὅμως, ἴχνη τους δὲν ἔχουν βρεθεῖ. Ἀντίθετα, ἔχουν ἀνακαλυφθεῖ στοὺς πρόποδες ἀπομεινάρια ἀπὸ ναοὺς τῆς Ἀφροδίτης ἢ τῆς Δήμητρας, κοντὰ στὸ ἱστορικὸ βυζαντινὸ μοναστήρι τῆς Καισαριανῆς, τοῦ Δία καὶ πιθανὸν τοῦ Ἀπόλλωνα. Τὸ βουνὸ ἀναφέρεται στὰ ἔργα πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐνῶ τὸ ἔχουν περπατήσει καὶ περιγράψει πολλοὶ ξένοι καὶ ἀργότερα Ἕλληνες περιηγητὲς καὶ φυσιοδίφες. Ἔτσι ἀνακαλύφθηκαν καὶ ἐξερευνήθηκαν τὰ δεκάδες διάσπαρτα βάραθρα καὶ σπήλαια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποία οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι εἶχαν μετατρέψει σὲ ἱερὰ ἀφιερωμένα στὸν Πάνα καὶ στὶς Νύμφες. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ὅταν τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου διδάχθηκε ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο στὴν Ἀθήνα, οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὴ σειρὰ τους μετέτρεψαν τὰ ἱερὰ τῶν ἀρχαίων σὲ ναούς, ἐνῶ συγχρόνως ἔκτισαν μονές, ναοὺς καὶ ἀσκηταριὰ ἐπάνω στὸν Ὑμηττό, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Μονὴ Ἀστερίου.

Ἡ Μονὴ Ἀστερίου, μετόχι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Πετράκη σήμερα, βρίσκεται σὲ μία πλαγιὰ τοῦ Ὑμηττοῦ, στὰ βορειοανατολικά τῆς Μονῆς Καισαριανῆς, ἀφιερωμένη στοὺς Ταξιάρχες. Ἡ Μονὴ ἀναφέρεται μὲ τὶς προσωνυμίες Ἀστερίου ἢ Ἀστέρη ἢ τὸ Ἀστέρι, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ἀπόψεις, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει δώσει σαφῆ ἑρμηνεία.

Ἡ παράδοση συνδέει τὴν ἱστορία της μὲ τὸν Ὅσιο Λουκᾶ τὸν Στειριώτη. Ἀνάγεται στὸν 10ο αἰῶνα, μὲ τὸν φρουριακοῦ τύπου περίβολο, τὸ Καθολικὸ καὶ δύο της πτέρυγες νὰ σώζονται. Σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ ποὺ σώζεται στὸν ναό, ἡ μονὴ ἀποτελοῦσε πατριαρχικὸ σταυροπήγιο ἕως τὸ 1716. Εἶχε παιδευτικὴ δραστηριότητα καὶ διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη, ἡ ὁποία διασκορπίστηκε τὸ 1687 μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βενετῶν τοῦ Μοροζίνι. Τὸ 1833, μὲ τὸν νόμο τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνα ἡ μονὴ διαλύθηκε καὶ ἐρημώθηκε καὶ τὸ 1960 ἡ βασίλισσα Φρειδερίκη ἀνέλαβε τὴν ἀνακαίνισή της.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 145

Τὸ συγκρότημα ἔχει τὴ μορφὴ φρουρίου ποὺ ἀναπτύσσεται μέσα σὲ τετράπλευρο περίβολο. Στὸ κέντρο του βρίσκεται τὸ καθολικό, ποὺ ἀνήκει στὸν τύπο τοῦ σύνθετου τετρακιόνιου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ μὲ τριμερῆ νάρθηκα στὴ δυτικὴ πλευρά. Οἱ τοῖχοι του εἶναι κτισμένοι μὲ ἀργολιθοδομὴ καὶ ὁ τροῦλλος του, ποὺ ἀνήκει στὸν ἁπλοποιημένο «ἀθηναϊκὸ» τύπο, στηρίζεται σὲ τέσσερις κίονες ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ πώρινους σοβατισμένους σπονδύλους. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ κοσμοῦσαν τοιχογραφίες, σπαράγματα τῶν ὁποίων σώζονται στὸν κυρίως ναὸ καὶ στὸν νάρθηκα. Πρόκειται γιὰ ἔργα ἁπλοϊκῆς καὶ ἐπαρχιακῆς τέχνης, ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 16ο αἰῶνα.

Τέλος στὸ συγκρότημα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ σώζονται σήμερα ἀνακαινισμένα τὰ κελλιά, ἡ τράπεζα, καὶ στὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, ἡ κρήνη. Τὰ τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες ἀνασυγκρότησης τῆς Μονῆς ὥστε νὰ καταστεῖ καὶ πάλι λειτουργική.

Σήμερα γίνονται προσπάθειες ἀνασύστασης τῆς μονῆς καὶ τῆς κανονικῆς λειτουργίας της μὲ τὶς ἐνέργειες καὶ τὸν κάματο τῶν πατέρων ποὺ ἐγκαταβιώνουν στὴν Μονὴ Ἀστερίου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μία πνευματικὴ ὄαση δίπλα στὴν Ἀθήνα, καθὼς μὲ τὶς λειτουργικὲς συνάξεις, τὸ πνευματικὸ ἔργο τὸ ὁποῖο

Τὰ μυρίπνοα ἄνθη.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 146

συντελεῖται καθὼς καὶ τὴν εὐκαιρία ποὺ δίνεται νὰ τὸ ἐπισκεφθεῖ κάποιος γιὰ προσκύνημα, δίνει τὴν δυνατότητα στὸν σημερινὸ πιστὸ νὰ ἀναπαυθεῖ καὶ νὰ ὠφεληθεῖ πνευματικά.

Ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρὸς με.

Ὁ χρόνος ποῦ ρέει.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 147

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1 ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἱστορία τῶν δομῶν διοικήσεως καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Εἰκοστὸς Αἰώνας)*, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007.
2 ΑΓΟΥΡΙΔΗ Σ., *Μοναχισμός. Ἐρευνητικὴ μελέτη*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1997.
3 ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΚΑΡΕΑ, *Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου Καρέα*, Ἀθήνα, 2000.
4 ΑΝΩΝΥΜΟΥ, «Ὑμηττός», *ΠΛΜ*, τόμ. 51, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 2007, σσ. 259-260.
5 ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ὁ Ὑμηττὸς καὶ ἡ Μονὴ Καισαριανῆς*, ἐκδ. Καλειδοσκόπιο, Ἀθήνα 2017.
6 ΒΟΥΛΓΑΡΗ Χ., *Ἱστορία τῆς ἀρχεγόνου Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας 33-70 μ.Χ.*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2012.
7 ΒΛΑΧΟΥ Ι. (Μητρ/του Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), *Ὁ Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς ὡς προφητική, ἀποστολικὴ καὶ μαρτυρικὴ ζωή*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Πελασγία 2002.
8 ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ Α., *Ὁ Μοναχικὸς Βίος. Πανεπιστημιακὲς Παραδόσεις*, ἐκδ. Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981.
9 ΓΚΗΤΑΚΟΥ Μ., «Ἀστέρη», *ΘΗΕ*, τόμ. 3ος, Ἀθῆναι 1963, στ. 403-406.
10 ΓΚΗΤΑΚΟΥ Μ., «Ἀσκητήρια», *ΘΗΕ*, τόμ. 3ος, Ἀθῆναι 1963, στ. 376-378.
11 ΔΕΣΠΟΤΗ Σ., *Ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν Ἀθήνα*, ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2009.
12 ΔΕΣΠΟΤΗ Σ., *Ἡ ἱεραποστολικὴ περιοδεία τοῦ Παύλου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο*, ἐκδ. Οὐρανός, Ἀθήνα 2012.
13 ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ Γ., «Ἡ καταγωγὴ τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν», *Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὀρλάνδον*, τ. Β', Ἀθῆναι 1966.
14 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ (Τρίκκης καὶ Σταγῶν), *Ἀνατολικὸς Ὀρθόδοξος Μοναχισμὸς κατὰ τὰ πατερικὰ κείμενα*

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 148

(πρῶτος τόμος), ἐκδ. Ἱ.Μ. Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ, Κέρκυρα 2003.
15 ΔΡΙΤΣΑ Δ., ΜΠΑΛΙΑΤΣΑ Δ., ΚΑΡΑΜΑΤΣΚΟΥ Δ., «Μονή», *Λεξικὸ Πρωτοχριστιανικῶν, Βυζαντινῶν καὶ Νεοτέρων Ὀρθοδόξων Ὅρων*, ἐκδ. Ἔννοια, Ἀθήνα 2005, σσ. 213-215.
16 *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ* 1929.
17 *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ* 1933.
18 *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ* 1937.
19 *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ* 1959.
20 *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ* 1960-61.
21 ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Δ., *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. Β'*, Ἀθῆναι 1891.
22 ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Δ., *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, τόμος Α'*, ἐκδ. Παπαδημητρίου, Μάρτιος 1959.
23 ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Δ., Ἱστορία *τῶν Ἀθηναίων, τ. Β'*, ἐν Ἀθήναις 1890.
24 ΚΟΤΣΩΝΗ Ι., «Μοναχῶν, τάξις (Κανονικὸν δίκαιον), *ΘΗΕ*, τόμ. 9ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 36-39.
25 ΚΡΕΜΟΥ Π. Γ., *Φωκικὰ - Προσκυνητάριον τῆς ἐν τῇ Φωκίδι Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τουπίκλην Στειριώτου*, τ. Α, ἐν Ἀθήναις 1874.
26 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Δ., «Μονὴ (Ἀρχιτεκτονική)», *ΘΗΕ*, τόμ. 9ος, Ἀθῆναι 1996, στ. 50-55.
27 ΛΑΖΑΡΙΔΗ Π., «Βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἀττικῆς: Μονὴ Ἀστερίου», *ΑΔ 16* (1960), σ. 66.
28 ΛΑΜΠΑΚΗ Γ., «Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονὴ Ἀστέριου», *ΔΧΑΕ Β'* (1894), σσ. 97-99.
29 ΜΑΜΟΥΚΑ Α., *Τὰ Μοναστηριακά· ἤτοι ὁδηγίαι, νόμοι, βασιλικὰ διατάγματα, συνοδικαὶ καὶ ὑπουργικαὶ ἐγκύκλιοι...*, ἐν Ἀθήναις 1859.
30 ΜΑΝΑΦΗ Κ., *Μοναστηριακὰ Τυπικὰ καὶ Διαθῆκαι*, Ἀθῆναι 1970.
31 ΜΑΝΑΦΗ Κ., *Μοναστηριακὰ Τυπικὰ καὶ Διαθῆκαι*, Ἀθῆναι 1970, σσ. 73-77.
32 ΜΟΜΦΕΡΡΑΤΟΥ Α., *Κληρονομικὸν δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Τουρκίᾳ*, Ἀθῆναι 1890.
33 ΜΠΟΥΡΑ Χ., *Βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2001, σ 254.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 149

34 ΜΠΟΥΡΑ Χ., *Ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τ. Β'*, Ἀθήνα 2013.
35 ΝΕΖΗ Ν., *Τὰ βουνὰ τῆς Ἀττικῆς. Γεωγραφία, φύση, μνημεῖα, τοπωνύμια, βιβλιογραφία*, ἐκδ, Ἀνάβαση, Ἀθήνα 2002.
36 ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α., *Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική*, Ἀθῆναι 1927.
37 ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α., «Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ ὀρέων», *ΕΜΜΕ Γ* (1933), σσ. 165-167.
38 ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α., «Ἐργασίαι ἀναστηλώσεως βυζαντινῶν μνημείων», *ΑΒΜΕ Γ* (1937), σ. 194.
39 ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α., *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1999².
40 ΟΡΛΑΝΔΟΥ Α., *Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 2000.
41 ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΥ Ν., *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, Ἀθήνα 2004.
42 ΠΑΝΩΤΗ Α., *Τὸ Συνοδικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας Α'*, ἐκδ. Σταμούλη, 2008.
43 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Ὁ Μοναχισμὸς - Ὄρος δυσανάβατον. Γένεση- Μορφὲς - Λόγος ὑπάρξεως - Ἐκτίμηση - ἀποτίμηση - Ἅγιον Ὄρος*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1999.
44 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ι. «Τινὰ περὶ τῆς πρὸ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς δοκιμασίας», *Νέα Σιών 51* (1956) σσ. 53-60.
45 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ι. «Τινὰ περὶ τῆς πρὸ τῆς μοναχικῆς κουρᾶς δοκιμασίας», *Νέα Σιών 52* (1956), σσ. 152-158.
46 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Χ. (Ἀρχ/που Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ 1934*, *ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία*, Ἀθήνα 2014.
47 ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Π., «Κουρά, μοναχική», *ΘΗΕ*, τόμ. 7ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 938-940.
48 ΠΡΟΥΖΟΥ Γ., *Τὸ μοναστηριακὸ ζήτημα στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος (1833-1835)*, Διπλωματικὴ Ἐργασία Τμ. Θεολογίας ΑΠΘ, Μέγαρα 2010.
49 ΡΑΛΛΗ Κ., «Μοναστήριον», *ΜΕΕ*, τόμ. ΙΖ', Ἀθῆναι χ.χ., σ. 326.
50 ΡΑΛΛΗ Κ., «Τυπικόν», *ΜΕΕ*, τόμ. ΚΓ', Ἀθῆναι χ.χ., σ. 493.
51 ΡΑΛΛΗ Κ., Περὶ τοῦ ἀβάτου τῶν μοναστηρίων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήνα 1898.
52 ΣΟΦΙΑΝΟΥ Δ., «Ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἔλεγχος καὶ κριτικὴ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ ἑρμηνείας τῶν πηγῶν», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τ. Δ', 1992.
53 ΣΟΦΙΑΝΟΥ Δ., «Ὅσιος Λουκᾶς. Ὁ βίος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη», *Ἁγιολογικὴ Βιβλιοθήκη 1*, Ἀθήνα 1989.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 150

54 ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ Β. (ἀρχιμ.), *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐκδ. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι 1959.
55 ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ Ι., «Παρατηρήσεις στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἀστερίου», *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', τόμ. Δ', 2009, σ. 109-118.
56 ΣΧΙΖΑ Γ., *Ὁ Ὑμπττός*, Ἐκδόσεις Στοχαστής, Ἀθήνα 1991.
57 ΤΖΩΓΑ Χ., «Μοναχισμός», *ΘΗΕ*, τ. 9ος, Ἀθῆναι 1966, στ. 20.
58 ΤΟΜΠΡΟΥ Ν., *Ὁ Μοναχισμὸς στὸ νεοσύστατο Ἑλληνικὸ Κράτος (1833-1862)*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2019.
59 ΤΣΑΓΚΑΡΗ Α., *Οἱ Μείζονες Σύνοδοι τοῦ 19ου Αἰώνα. Ἱστορικὴ καὶ νομοκανονικὴ προσέγγιση*, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2013
60 ΥΦΑΝΤΗ Π., *Μοναχισμὸς καὶ ἀσκητικὴ γραμματεία στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ χιλιετία, πανεπιστημιακὲς παραδόσεις*, ἐκδ. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, χ.χ.
61 ΦΕΙΔΑ Β., «Μονή», *ΠΛΜ*, τόμ. 36ος, ἐκδ. Πάπυρος, Ἀθήνα 2007, σσ. 495-496.
62 ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ν., *Ὅσιος Λουκᾶς*, ἐκδ. «Μέλισσα», Ἀθήνα 1996.
63 ΧΑΤΖΗΦΩΤΗ Ι., *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἅγιον Ὄρος*, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1998.
64 ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθωνικὴ Πολιτεία-Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή*, ἐκδ. Ἐποπτεία, Ἀθήνα 1987.
65 «ΧΡΟΝΙΚΑ», *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 15* (1960).
66 «ΧΡΟΝΙΚΑ», *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 21* (1966).
67 «ΧΡΟΝΙΚΑ», *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 25* (1970).
68 «ΧΡΟΝΙΚΑ», *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 26* (1972).
69 «ΧΡΟΝΙΚΑ», *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο 28* (1973).

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 151

Τῷ δὲ Θεῷ
δόξα, τιμή καὶ κράτος
εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν.

Σώμα Δ Θ τελικό.qxp_Σώμα 16 5 24 27/8/20 11:43 πμ Page 152